کلیات نظم ولا

مشتمل بر قصائد که بمدح اعلیحضرت حضور پر نور بندگانعالی متعالی مدظله العالی

والی سلطنت آصفیه بنظم آمده و غزلیات و قطعات تاریخ وغیر ذلک

نتیجهٔ فکر

خان بهادر شمس العلما نواب عزیز جنگ بهادر ولا تخلص

وظیفه یاب حسن خدمت

مطبوعهٔ عزیز المطابع حیدرآباد دکن
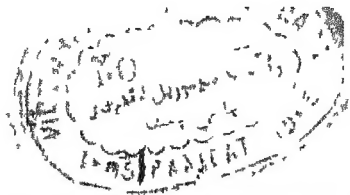
تقریظ تاریخی منظوم - گوہر فکر بحر العلوم - ریختۂ کلک فصاحت رقم زبدۃ الشعرای عجم آقا میرزا ابو الفضل خاقانی ثانی مؤید الشعراء و مؤیدؔ تخلص اصفہانی

تبارک اللہ ازین باہنر وجود عزیز　　که کس چو او بجہان نیست در کمال تمیز
عزیز جنگ بہادر ستودہ خان ولاؔ　　که ہست یوسف قدرش بمصر دہر عزیز
زہی ازین متبحر وجود دانشور　　که دامنش صدف خاطر است گوہر بیز
یگانہ جوہر کان کمال ناموری　　که ہست گنج ضمیرش چو بحر لولو خیز
کند ز خویش بہر لحظہ دفتری انشا　　ز نظم و نثر که حیران شوند اہل تمیز
یکی نبودہ چو او از مصنفان زمن　　که بودہ اند و ازین پیش و ہر چہ آید نیز
مصنفی که تصانیف دیگران آمد　　بجنب نغز تصانیف او ملالت خیز
زہی قصائد و دیوان نغز بنیانش　　که دادہ است نگارش ز کلک سحر انگیز
خہی کلام بلیغ شہیر ہند نژاد　　فگند شہرہ ز ملک عراق تا تبریز
بجنب گوہر نظمش نیرزدی چو خزف　　بہای نقد کلام کسان بہ نیم پشیز
بہ بیان فصیحش لسان سحبان چیست　　که داس کند چہ باشد بہ پلارک تیز
در ابتدای ہمین کلیات نظم ولاؔ　　یکی کتاب حیوۃ العزیز آمد نیز
که از سوانح ایام زندگانی خود　　درو نمود نگارش ز کلک گوہر ریز
چہ فرخجستہ کتاب بدیع آثاری　　که جاودانہ عروس زمانہ راست جہیز

(۸۱)

بعہد دولت شاہ دکن نظام الملک ۔۔۔ کہ شان و شوکت او برتر است از پرویز
بہست آن شہ نشین آصف سلیمان قدر ۔۔۔ کہ صیت حشمت او رفتہ تا عراق و حجیز
شنید زیور طبع خجستہ در بر خویش ۔۔۔ مراین کتاب کہ باقیست تا بر ستاخیز

موئید از پی تقریظ سال طبعش گفت
نمود صرف عطای ہنر حیات عزیز
۱۳۲۸ ہجری

تقریظ در نثر ریختہ کلک وحید العصر ۔ افضل العلماء ۔ الشیخ علی اکبر بن الشیخ مصطفیٰ الشروانی الشماخی

(بسم من جعل لسان الشعراء مفتاح خزائنہ)

بر طالبان لآلی و جواہر کنوز ۔ و عاشقان مضامین دقائق رموز مستور نماناد کہ درین زمان بہجت توامان وسعادت قران موفق شدم بملاحظۂ کلیات نظم عالیجناب فضائل مآب خان بہادر بدر الفضلاء وشمس العلماء ، نواب مستطاب عزیز جنگ بہادر المتخلص بولا دام مجدہ وزاد توفیقہ ما دامت الارض والسماء کہ مشتمل است بقصائد مدح ولی النعمہ خود اعلیحضرت حضور پرنور بندگانعالی متعالی دامت سلطنتہ وبغزلیات ورباعیات وقطعات تاریخ بطور عجیب وطرز غریب مانند بوستان وگلستان پر از انواع معانی شقائق وریحان ومثل خزائن ودفائن مملو از درر وجواہر بیان (رباعی)

این نسخہ کز آراستگی چون چمن است ۔ چون صحن چمن پر از گل و یاسمن است ۔ تشبیہ توان کرد بصحن چمنش ۔
لیکن چو نظر کنی در اینجا سخن است ۔ (مصرعہ) ہر نکتہ از و شگفتہ باغی ۔ افروختہ تر ز شب چراغی ۔

تعلقش چه طراوت جوانی ٭ عیشش چه آب زندگانی ٭٭ نه نه چه مناسبت این معانی را گل و ریاحین (ـــه) گل درین چند روز میباشد ٭ وین گلستان همیشه می باشد ٭ وجه مشابهت این دقائق را با بر ثمین (ـــه) سخن گنجیست و دل گنجور این گنج ٭٭ درو میزان عقل و جان گهرسنج ٭ درین میزان عدل گنج سنجان ٭ که عقلش گفته شد کفهٔ جان ٭ سخن در کفه ریزد آنقدر سور ٭ که چون خالی شود تالم شود پر ٭ الحق قلم از تحریر بدائع این کتاب فاتر و زبان از تقریر مناقب آن قاصر - چگونه چنین نباشد - ملاحظهٔ دقائق و حقائق این کتاب مستطاب که بالفاظ شیرین و بیانات نمکین خالی از قلق و اضطراب و عاری از اندماج جلباب است چشم را ضیاست و دل را جلاست و فکر را صیقل و عقل را راه نماست - سلاست بیانش مایهٔ ذوق نهان اهل زبان و مضامین دقیق لطافت نشانش حلاوت بخش جان - خلاصه اینست که وجود باجود مصنفش که سندی نژاد است مایهٔ ناز معاصرین عجم و زبدهٔ سخنوران حیدرآباد است طالبان کمالات و خواستگاران مقامات را سزاوار است رجوع باین کتاب و التذاذ و بهره وری ازوی که بمنزلهٔ سرمشق فاضل و استاد کامل است در ترقی بمدارج کمالات در این باب همین قدر کافیست که حضرت ختمی مرتبت فرمودند صلوٰة الله علیه و آله - انّ من الشعر لحکمةً و انّ من البیان لسحراً (ـــه) سخن مظهر است منشور قدم را ٭ معلّم شد سخن لوح و قلم را ٭ دبستان ازل در ها کشادند ٭ قلم را لوح در دامن نهادند ٭ جهان او را دبستان پر اطفال ٭ الف با خوان او عقل کهن سال ٭

ختم شد

حیوٰۃ العزیز

یعنی

مختصر سوانح عمری مصنّف این کتاب

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

بہترین یادگار و درخور اعتبار سوانح کسی است کہ بعمر خودش قلمبند کردہ آیندگان از احوال پیشینیان ہیچ خبر ندارند و باوصف مساعی جمیلہ و احتیاط کاملہ سوانح نگار مابعد غالباً نقشان آنرا درخور اعتبار نشمارند۔ ماکہ بہ پنجاہ و ہفت سالگی رسیدہ ایم اگر از احوال ماضیۂ خود وقت بوقت مضمونی مرتّب نداشتیم و این کار را بہ حافظۂ خود می گماشتیم۔ خود مارا آسان نبود کہ از عہدۂ این کار برائیم و ہر واقعہ را بصداقت و اطمینان۔ زبان کشائیم تا بہ آیندگان چہ رسد بناءً علیہ مناسب خیال کردیم کہ در آغاز کلیّات نظم خود مختصری از سوانح عمر خویش ہدیہ ناظرین با تمکین کنیم۔ آنانکہ این را زائد از ضرورت شمارند۔ عیبی ندارد کہ بگذارند۔

(۱) نام و حسب و نسب و مرزبوم

(۱) احمد عبد العزیز نائطی۔ شافعی المذہب۔ نائطی لقب۔ پدر بزرگوارم مولوی حاجی محمد نظام الدین بن مولوی محمد حسین بن محمد عبد اللہ بن مولوی ادریس بن محمد عبد اللہ بن حافظ عبد القادر بن حافظ درویش بن حافظ ابراہیم عرب۔ قریشی۔ نائطی۔ شافعی و مادر شفیقہ ام

زہرا بیگم بنت غازی الدین خان بن رفیع الدین خان برادر محمد عبد اللہ اوّل بن مولوی ادریس
نائطی که ذکرش بالا گذشت۔ مادر والدم مغفور راز بنی اعمام اوست و مادر والدۂ ماجده ام
بنت محمد سعید تپّو ملقب نائطی است که با خانوادۂ نواب رئیس الامراء دبیر الدوله منشی الملک
امیر دربار کرناٹک تعلّق داشت۔ حافظ ابراہیم عرب در سنه ہفصد و ہفتاد ہجری با اہل قوم
و علائق خود از بلاد عرب بہند آمد و در قصبۂ کوکن اقامت اختیار کرد۔ قبیلۂ ایشان بنو ائط
معروف که حقیقتش را در تالیف خود (تاریخ النوائط) نوشته ایم۔ سلسلۂ نسب و حسب ما به سیّدنا
جعفر طیّار میرسد۔ رضی اللہ تعالی عنه۔

(۲) گویند که ولادت ما بمستقر ضلع نلور بتاریخ دو از دہم ربیع الاول سنه ہزار و دو صد و
ہفتاد و دو ہجری واقع شد جدّ فاسد ما غازی الدین خان مغفور ما را به تہنیت ہمین دختر خود سپرد
که اہلیۂ عمّم ما محمد رکن الدین مغفور بود و بیاد داریم که بعد تسمیه ما جدّ فاسد ما تعلیم می داد و بسیار دوست
می داشت و بخیال داریم که در عمر شش سالگی لفظی که می شنیدیم به قافیه آن لفظها می آوردیم
و غازی الدین خان مغفور میفرمود که این علامت شاعریست که قضا و قدر به فطرت این
پسر ودیعت کرده فراموش نه کرده ایم که روزی منجّمی با او ملاقات کرد و زائچه ما را دید و گفت
که بخت و اقبال این صاحبزاده در خور آن است که حکومت این ضلع بدست او باشد
جدّ فاسد ما آب بچشم آورد و گفت که این علامت قلّت زندگی است که در پیرایۂ دیگر
نشانش میدہی زیرا چه درین روزها حکومت شاہی باقی نمانده است منصوبۂ تو امر محال است
بیچاره منجّم خیلے منفعل شد و گفت که نه چنین باشد۔ از قدرت آلہی نباید که عجب کنید ممکن است

که شما بسرزمینی دیگر بروید و مقوله من که مبنی بر علم من است صادق آید جدّ فاسد ما شکر خندی کرد
و گفت که (ع) این خیال است و محال است و جنون ٭ ما وطن خود را چه طور از دست دهیم
و کجا بر ویم۔ سلسلهٔ کلام طول نکشید منجّم بیچاره به ندامت برخاست و گفت نمیدانستم که شما اینگونه
خیالات فاسده دارید۔ بالجمله بعمر هشت سالگی تا پاره سیقول و کریما رسیدیم که ورق جمعیّت بر هم
خورد و جدّ فاسد ما در علالت یک روزه بمرض فالج بمرد۔ در خاندان ما تهلکهٔ عظیم برپا شد (ع)
که سنگ تفرقه دوران در آستین دارد ٭

(۳) چون این خبر به بنی عمّ پدر ما (وجیه الدین خان معنی تخلّص) به حیدرآباد رسید باجازت
سالارجنگ مختارالملک اعظم او را طلب کرد و اصرار فرمود که نزد وی هرچه تمامتر خود را و برادران
خود را بحیدرآباد بنیو سواد برساند تا والد ما جد ما در سنه هزار و هشتاد هجری بحیدرآباد آمد و در قرب
زمان بحکم سالارجنگ اعظم بر عهده سررشته داری ضلع پالم علاقه صرفخاص مامور شد و در انتظام
جدید که مقارن آن پیش آمد به حسن سعی مولوی سید محمد مودودی مغفور معتمد صدرالمهام عدالت (مهتمم
تعمیل) دارالقضای بلده گردید و متصل آن (مهتمم دیوانی بزرگ) شد و سپس بر نظامت سوم
عدالت دیوانی بلده جا گرفت و از همین خدمت وظیفهٔ حسن خدمت حاصل کرد۔ و در سنهٔ
هزار و سه صد و هفده هجری به سوم ماه شوّال داعی اجل را لبّیک اجابت گفت ۔

(۲) تعلیم و تربیت

(۱) تعلیم ابتدائی فارسی متعلق به پدر ما بود یعنی تا گلستان پیش او درس گرفتیم
و پس از آن پیش فضائل مولوی سید شجاعت علی مدراسی بهره اندوز شدیم و سپس بخدمت شیرین سخن خان

راقم تخلص بہ تکمیل رسانیدیم و از مولوی حبیب اللہ ذکا تخلص کہ نائطی از ابنای وطن ما بود و در روش خیالی و فارسی زبان خیلی نام داشت درس رسائلی چند از تالیفات اسد اللہ خان غالب خواندیم و از پس رحلتش بہ فیضان معین پورش مولوی محمد میران سہا تخلص بہرۂ بہم رسانیدیم۔

(۲) ز ان پس بہ تلمذ مولوی محی الدین احمد نائطی مدراسی و مولوی سید غلام دستگیر زعزعلی سوادی بہم رسانیدیم و از مکارم و فضائل مولوی وجیہ الدین و مولانا محمد شہاب الدین مدراسی نعمتی از فن فقہ حاصل کردیم۔

(۳) مذاق ادب۔ فیضان صحبت مولوی سید علی کامل لکھنویست و از سیدی بوبکر بن شہاب الی یومنا ہذا سیما در نظم عربی تلمذی داریم۔

(۴) در فن سیاق از انکہ مناسبت طبعی داشتیم بلطف مولوی عبد السلام عرشی و مولوی ولی اللہ نیلتنوی و سید سجاد علی لکھنوی بہرۂ وافر اندوختیم تالیف ما (سیاق دکن) ہدیہ دقائق پسندان این فن است

(۵) عروض و جمل ودیعت استاد ازل و فیضان صحبت قدر بلگرامی و کامل لکھنوی بجائی رسانده کہ تالیف ما (غرائب الجمل) مصداق اوست۔

(۶) معلومات فن فلاحت نتیجۂ مطالعہ کثیرہ باشد و تالیفاتی چند کہ درین فن لطیف داریم ذکر آن بجای خودش می آید۔

(۷) فن لغت در ہر منزل و مرتبہ خواجہ تاش ما بود۔ دریافت حقیقت ہر لفظ و تحقیق ماہیت ہر شئی جزء فطرت و ودیعت قدرت گردیدہ یاد داریم کہ در عہد طفولیت دو سہ بار در شیرازہ ہای مختصر

الفاظ معلومہ و محفوظہ را جمع کردیم و (لغت عزیزش) نام نہادیم و بعمر پانزدہ سالگی ذخیرۂ الفاظ جدیدہ که بخیال ما در غیاث اللغات نبود جمع آوردیم و در اوائل ملازمت ہر لفظی را که از اصطلاح ملک بگوش ما می خورد وجہ تسمیۂ آن را می جستیم۔ تالیف ما (مصطلحات دکن) نتیجۂ آنست۔ استادی مولوی سید علی کامل دائما می گفت که تلاش طبیعت شما درخور آنست که در زمانی مؤلف فرہنگی باشی۔ رحمت بر روانش که مردم شناسیش پیشین گوئی (آصف اللغات) کرد که فی زماننا زیر تالیف ماست

(۸) حافظ محمد باقر زریں قلم در حیدرآباد مردی بود که در عرصۂ خوش قلمی (شہر استاد) لقب داشت از مکارم فیضان صحبتش بہرہ بدست آمد۔ خدایش بیامرزد که بحسن توجہ در عرصۂ قلیل خطاطی ما را بمرتبہ رساند که در خوش قلمان حیدرآباد تخصیصی پیدا کردیم۔

(۹) لطف سخن فہمی و سخن سنجی پیدا کردۂ حضرت معنی و حضرت ذکا ست و از حسن توجہ شیرین سخنان راقم تخلص و مولوی نجم الدین حسن خان افضل مغفور۔ حالا در حلقۂ سخن گویان تخلص ما ولا ست الحاصل تعلیم ما غیر مرتب و غیر مکمل محض است من آنم که من دانم و بر بیچ‌مدانی خود پشیمانم۔

نقش پای رہ روان فکر استاد من است	آنکہ می گیرد سبق طبع خداداد من است
دولت کسب کمالی نیست میراث کسی	جوہر ایران کنون در حیدرآباد من است
پایۂ فکرم زمین شعر را کرد آسمان	این جگر کاوی که دارم سنگ بنیاد من است

(۳) احوال ملازمت و وظیفہ حسن خدمت

(۱) والد ماجد ما سلسلۂ تعلیم ما را طول نداد و در فکر ناخن بندی ما افتاد۔ ہمدرین روزہا بمساعدت بخت سلطان خوش قلم و فارسی دانان سادہ رقم را در حلقۂ سرکاری منزلتی بود۔

واز امیدواران ملازمت جامع این ہر دو صفت را خصوصیتی۔ پس بر موقع خلوی خدمتی بہ
پیشدستی والدم بندہ عریضۂ خود را پیشگاہ صدر المہام عدالت فرستادیم مولوی سید محمد مودود
مرحوم کہ معتمد صدر المہام عدالت وقدر دان ہر علم وفن ومعاون یاران وطن بود (خدایش
در جوار رحمت خود جا دہد) خوش قلمی عریضہ را خیلی پسندید و در فارسی زبان امتحانی گرفت و
بستم ذیحج سنہ ہزار و دو صد و نود ہجری بمشاہرہ سی روپیہ ما را مامور و مقرر کرد مولوی محمد
حمید الدین مرحوم کہ ناظم اوّل عدالت دیوانی بود حکم داد کہ بہ پیشدستی والد ماجد ما خدمت (اظہار
نویسی) اہل مقدمات را بفارسی زبان سرانجام دہیم۔ ورای خدمت مفوضۂ ما مبیضہ نویسی
مراسلت دفتر فوقانی بخصوصیت خوش قلمی با ما متعلق شد۔ اگرچہ از خدمت حقیقی بسیار
عدیم الفرصت بودیم و مہلتی برای خدمت ثانی نداشتیم ولیکن امتثالاً لامر الحاکم۔ صبح پیش
از وقت مقررہ دفتر می رفتیم و شام تا ساعت ہفت مصروف این کار می ماندیم۔ نتیجۂ این محنت
شاقہ زود برآمد و درہمۂ اہلکاران دفتر امتیازی بما دادند۔ مسلمانان سیاق دان را حکام آنزمان
بہ تعجب می نگریستند و می دانستند کہ سیاق حصہ برہمنان دکن است۔ پس مہارت ما در سیاق
نوبت بدینجا رساند کہ از مشاہرۂ سی بچہل روپیہ ترقی کردیم۔ دیر نگذشت چہل بہ پنجاہ گرائید و
در انتظام جدید سر رشتہ بند و بست بہفتاد و پنج و در مقارن آن بمشاہرۂ ہشتاد و پنج روپیہ
ترقی یافتیم و پس ازان در مجلس مالگزاری سرکار آصفیہ محاسب صرف خاص شدیم بمشاہرہ
صد و بست و پنج و ازان بعد محاسب مجلس شدیم بہ مشاہرۂ صد و پنجاہ و در قرب زمان بمشاہرہ
صد و ہفتاد و پنج عہدۂ تحصیلداری بدست آمد و ازان پس۔ مجلس صرف خاص ما را بمشاہرۂ دو صد

روپیہ منتظم دفتر خود مقرر کرد و بعد از آنکہ مجلس برخاست شد بمشاہرۂ دو صد و شصت صدر منتظم دفتر صدر محاسب سرکار عالی قرار یافتیم و باز بعد در آنجا بمشاہرۂ سہ صد پرسنل اسسٹنٹ شدیم و ہم در آن دفتر بمشاہرۂ چہار صدی مددگار موازنہ قرار یافتیم تا آنکہ بترقی عہدۂ بالاتر مشاہرۂ ما را بہ پانصد رسانند و پس از آن ملازمت ما بدفتر معتمد مالگزاری بمشاہرۂ پانصد و پنجاہ منتقل شد و مددگار معتمد مال قرار یافتیم تا آنکہ بصلۂ خدمات ما بمشاہرۂ ہشتصد اول تعلقہ دار ضلع شدیم و در سنہ ۱۳۵۰ فصلی بعد ملازمت بست و سہ سال ما را از ہمین خدمت سبکدوشی حاصل شد و چہار صد روپیہ وظیفہ حسن خدمتم عطا گردید۔

(۲) ہشت سال دیگر در پائگاہ نواب سرو قار الامرا مغفور بمشاہرۂ ہزار و دو صد روپیہ فرائض خدمت معتمدی و صدر تعلقہ داری را سرانجام دادیم و حالا صد و پنجاہ روپیہ وظیفہ حسن خدمت از علاقۂ ممدوح ہم می یابیم۔ مجموعۂ وظیفۂ ما پانصد و پنجاہ روپیہ معاوضہ عرق ریزیہای خدمت است کہ تا مدت سی و یک سال سرانجامش دادیم و در ہر دو وظائف بالامرا عنایات خاص بہ تسلیم حسن خدمت و جگر کاویہای ما توجہ مرعی داشتہ اند کہ در ہر درجۂ ملازمت آغاز کار خدمت از ساعت ہفت صبح می شد و انجامش بساعت ہشت شب۔ بالجملہ عرض نتائج حسنۂ خدمات ما متقاضی دفتریست و ہر یک دفتر متعلقہ شاہد آن باشد و نمی پسندیم کہ بہ تفصیل خودستائی این مضمون مختصر را طول دہیم۔

(۳) در کارنامہ ملازمت سرکاری ما خدمت مددگاری صدر محاسب سرکار عالی یادگاری از ما دارد کہ موازنہ شاہی را بر وقت مقررہ اش پیش از سال آئندہ بدرجۂ اشاعت

آوردیم که جانشینان ما در زمانهٔ ماضیه ازین قاصر بودند و در عهدهٔ مددگاری معتمد مال گزاری فرائض دریافت و تحقیقات انعام را بانیکی سرانجام دادیم که بعض از بلند پایگان خود غرض در صدد استیصال ملازمت ما شدند معاصرین ما از تفصیل این اجمال خبر دارند۔ فیصله های ما که هیچ یک از ان خالی از قدر سرکار نیست۔ مصداق شهادت تحریریست۔ وقت ما ساعد نبود ولی بخت ما خوش بود که این عهده را به طریقی از دست دادیم که جائزه عهدهٔ اول تعلقه داری ضلع بدست آمد (ع) عدو شود سبب خیر گر خدا خواهد۔

(۴) از آثار ملازمت پائگاهی قطع نظر از رونق و آبادی وقار آباد خوش انتظامی هر یک صیغه، اضافهٔ یک لک در مداخل ارسالی آن علاقه گوی از جانشینان متقدمین ما می برد تا آنکه از افراد رعایا یک نفس هم بنا رضامندی خود بر نخاست۔

(۴) ختم ملازمت و آغاز وظیفهٔ حسن خدمت

(۱) روزی که از ملازمت سرکاری و غیر سرکاری سبکدوش و بوظیفهٔ حسن خدمت کامیاب شدیم مشکل ترین۔ دنیا بود که کار و بار خانه داری را به مساوات مخارج یا مداخل درست کنیم دو چیز است که وظیفه یابان را پریشان حال می کند یکی بی شغلی بعد از ترک خدمت و دیگری تنصیف مداخل۔ ما از مشکل اولین به همین شغل خود فکری نداشتیم ولیکن از دوّمین مشکل خیلی سراسیمه شدیم حیف است که ما در زمانهٔ ملازمت بر اصول اهل هنود کاربند نه شدیم و مخارج خود را در نصف مداخل نداشتیم پس جز این چاره نبود که در جمیع مصارف خود تنصیف کنیم۔ پیش از همه مکانی را از املاک خود بفروش دادیم و انبار قرضه که بمقدار کثیر نبود سبکدوش شده موازنه مخارج مستقله را

بمساوات مداخل وظائف درست کردیم۔ ازین عمل جابرانہ تا شش ماہ خیلی مشکل افتاد کہ تفصیلش صداع افزای ناظرین بیش نیست و این قسم تنصیف نہ کار ہر کسی باشد اگر جمیع افراد خانۂ ما درین خصوص شریک حال وہمدرد نمی بودند رمق از کامیابی منصوبۂ ما متوقع نبود و باوجود این تواہیم گفت (ع) این کار از من آمد و مردان چنین کنند۔"

(۵) خدمات عامّہ

(۱) در عرصۂ زمانۂ ملازمت تا شش سال فرائض رکنیت مجلس صفائی حیدرآباد و تقریباً تا چار سال رکنیت مجلس طبابت را سرانجام دادیم و ہمدرین عرض مدت یک سال وائس پریسیڈنٹ مجلس صفائی ہم منتخب شدیم و تا دو سال رکن مجلس وضع قوانین سرکار عالی (لیجسلیٹو کونسل) بودیم و پس از وظیفہ یابی ہم شش سال دیگر فرائض خدمت رکنیت مجلس صفائی را ادا کردیم و در ادای فرائض خدمت آخرالذکر بسیار جگر کاوی نمودیم و خون جگر خوردیم تا در صحت مزاج ما فتوری واقع شد و لجالم مجبوری مستعفی شدیم۔ آنانکہ بدون معاوضۂ خدمت حسبۃً للہ این قسم کارہا می کنند۔ خدمات شان با عمّال خود غرض نمی سازد و سر پرستان شناسان نداق قدر این قسم کارہا ندارند و پسند خاطر ما نبود کہ بر خلاف شان بمدارج عالیہ گرائیم و عزیز اوقات خود را تنگ کنیم بنابراین بوجہ ناسازی مزاج ما ازین صحبت کنارہ گرفتن ناگزیر افتاد۔

(۲) زمانی چند خدمات خود را در انتظام طغیانی رود موسی حیدرآباد وقف کردیم۔ مشکلہا پیش آمد و پالغزی ہا رو نمود باری بمردانگی و ہمت از عہدۂ این کار بیرون آمدیم

للہ الحمد کہ محنت شبا روزی ما مقبول بارگاہ آقای ولی نعمت ما شد و بحکم اقدس و اعلیٰ پروانۂ خوشنودی سرکار بما عطا کردند۔

(۳) تا دو سال اڈیٹر و پروپرائٹر عزیز الاخبار بودیم و این اشاعت مقبول عام شد و در عرصۂ قلیلہ مداخلش متکفل مخارج گردید ولیکن کوتوال وقت (نواب افسر الملک مرحوم) طرز و آئین کار ما را پسند نہ کرد و کار بجائی رسید کہ ما بر رضاجوئیش مسدودی اخبار خود را ترجیح دادیم

(۴) شغل تالیف و تصنیف ما کہ ذکرش می آید من وجہٍ ہمدرین باب داخل است

(۶) تالیف و تصنیف و صلۂ آن

(۱) از بیست سال شغل تالیف و تصنیف داریم و بعد از ترک ملازمت و حصول وظائف حسن خدمت ہمہ وقت ما از ساعت ہشت صبح تا ساعت پنج شام وقف ہمین شغل است در آغاز این شغل توجہ ما بہ ترتیب قوانین سرکار آصفیہ مائل شد وقتاً فوقتاً بیست تا مجموعۂ قوانین مالگزاری مرتب کردیم و سہ تا مجموعۂ قوانین حساب و فینانس و دو تا مجموعۂ سررشتۂ انعام کہ ہر ایک بنامی معروف است و مجموعۂ مختصرہٴ سوم بہ شیرازۂ دفاتر کہ مشتمل بر آئین دفترداری بود ازین شغل محمود نفع کثیر بدست آمد یعنی در صلۂ ترتیب و تالیف این کتب بدفعات شش ہزار روپیہ انعام از سرکار آصفیہ عطا شد و زر کثیر در وجہ قیمت این کتب گیر آمد و بنیاد مذاق این کار استحکام یافت از ہمین پول مکانی ساختیم با خانہ باغش کہ خیلی وسیع و جامع ضروریات موسوم بہ عزیز ولا و عزیز باغ است۔ ہمدرین مکان حصۂ مختصری از برای این شغل مخصوص کردیم و مطبعی خاص بنام عزیز المطابع قائم کردیم (ہفتاد و پنج ہزار روپیہ صرف اینہمہ کارہا شد) و از فرصۂ

پارینہ سبکدوشیم دست داد پس میلان طبع ماسوی فنون دیگر شد۔

(۱) کتابی در فن سیاق نوشتیم که (سیاق دکن) نام دارد آنریبل نواب عماد الملک بہادر سی ایس۔ آئی۔ ناظم تعلیمات دولت آصفیہ خیلی پسندش کرد و برای تعلیم المعلّمین مخصوصش فرمود این رسالہ مفید بر علم و عمل سیاق محتوی است بانداق تاریخی این فن و نظر بر ضرورت اہل ملک تالیفش را بزبان اردو پسندیدیم ہر مجلّدش بہ قیمت سہ روپیہ بفروش می رود مشاہیر ہند این را خیلی پسندیدند و اہل دکن قدرش افزودند۔ شمس العلما۔ علّامہ شبلی نعمانی تقریظی مبسوط برین تالیف نوشتہ است کہ دیدنی دارد۔ در عزیز المطابع ما طبع شدہ و بر صد و ہشتاد صفحات شامل۔

(۲) زان بعد خیال ما رجوع شد بہ فن سیر و تاریخ۔ سہ تا کتاب ہم درین فن نوشتہ ایم یکی تاریخ النوائط کہ محتوی بر حقیقت و رسم و رواج و مخصوصات این قوم است و از سوانح عمری بعض مشاہیر قوم ہم درین کتاب ذکری کردہ ایم۔ نواب محسن الملک مرحوم و علّامہ شبلی و شمس العلما حالی پانی پتی و سر رچرڈ برن و ہم بسیاری از مشاہیر ہند تقاریظ خود برین کتاب نوشتہ اند۔ این اوّلین تالیف ماست کہ برای قوم نائط بدین جامعیّت در اردو زبان حلیۂ اشاعت در بر کشید۔ بر پانصد و شصت و شش صفحات شامل و در عزیز المطابع ما چاپ شدہ ہر مجلّدش بہ پنج روپیہ فروخت میشود۔

(۳) تالیف دیگر ما درین فنّ لطیف (المحبوب السّیر) است بفارسی زبان کہ خاصّۃً بہ بیان آئین سلطنت رانی آقای ولی نعمت ما والی سلطنت آصفیہ دام اقبالہ نوشتہ ایم

وطرز انتظام بست سالہ سلطنتش را نقش بستہ ایم شامل است بر ہفتاد و چار صفحہ و نگارستان آصفی ضمیمہ اوست کہ از مؤلف دیگر است مشتمل بر حالات نیاکان آصف سادس ادام اللہ اقبالہ در عزیز المطابع مطبوع شدہ ہر مجلدش سہ روپیہ قیمت دارد۔

(۴) تالیف سوم ما درین فن۔ عطیات سلطانیست واین تاریخی است متعلق بہ عطایاے سلاطین سلف از قسم جاگیر وانعام وغیر ذلک۔ اقسام عطا وطریقہ عطا۔ ما۔ حسن سلوک سلاطین سلف با ورثا و معاشداران را بآئینی بیان کردہ ایم کہ در ہر باب آن ترجیح عہد میمنت مہد آقای نعمت ما ادام اللہ اقبالہ ثابت میشود۔ شائقین فن تاریخ این را خیلی پسندیدند ابو المظفر مولوی سعید الدین رامپوری وخصوصاً شمس العلما حالی پانی پتی در تقریظ خود این را بسیار ستودہ است ومحاسن آنرا بتفصیل تمام وا نمودہ۔ کتابیست در اردو زبان وبر صد ونود و نہ صفحات شامل از عزیز المطابع ما ہر مجلدش بقیمت سہ روپیہ بدست می آید۔

(۵) اولین کتاب ما درفن فلاحت بزبان اردو فلاحۃ النحل است کہ طرز کاشت نخلہ را در ممالک عرب وعجم باخصوصیات ہند بائین بہین بیان کردہ ایم وتجارب فلاحان عرب وہند را با منافع این درخت وامراض آنرا با طریقہ علاجش بحیطۂ رقم آوردہ ایم محکمہ اعلای فلاحت سرکار ہند این را بہترین کتاب در سارۂ تالیفات ہند قرار داد وان سرکار آصفیہ بصلہ تالیفش دو صد روپیہ انعام بہ مؤلف حقیر عطا شد۔ وبر دو صد وہشتاد و پنج صفحات شامل ہر مجلدش از عزیز المطابع ما بقیمت دو و نیم روپیہ حاصل میشود۔

(۶) دومین تالیف فن فلاحت (کاشت انگور) است کہ بہ اردو زبان تالیفش

کرده ایم که بر چهار صد و چهل و شش صفحات شامل - از جملهٔ ضروریات کاشت این درخت بخصوصیت آب و هوای هند با تجارب فلاحان عرب و هند بحثی کامل کرده ایم - سرکار آصفیه بصلهٔ تالیف این کتاب هم از دو صد روپیه انعام مؤلف را بنواخت و محکمهٔ زراعت سرکار هند اعتراف عدیم البدیلش ساخت - هر مجلدش را سه روپیه قیمت مقرر بود و حالا بیادگار قیصر مرحوم هند این را برای کتب خانه های عام وقف کرده ایم که بدون معاوضهٔ قیمت داده میشود -

(۷) سومین تالیف فن فلاحت متعلق به کاشت بقولات است که به زبان اردو (کاشت ترکاری) نام دارد و بر صد و پنجاه و هفت صفحات شامل - اهل هند خصوصاً - اهل دکن را عموماً خیلی مفید ثابت شد بسیار قدرش کردند و دست بدستش بردند شائقین فن فلاحت سیما مولوی ملا عبد القیوم مغفور تقریظی بسیط بر محامد و منافع این کتاب نوشته هر مجلدش از عزیز المطابع ما به قیمت دو روپیه گیر می آید -

(۸) غرائب الجمل خجسته تالیف ما در فن جمل است بزبان اردو که علم و عمل این فن را بسلک بیان کشیده ایم و چیزی که با کمال تلاش گیر نمی آمد بجگر کاویها بدست آورده ایم مرزا مهدیخان کوکب تخلص که از مشاهیر فضلای هند مذاق این فن دارد تقریظی لطیف برای این نوشته شائقین فن جمل خیلی پسندش کردند ٭ در ذخیرهٔ علوم و کتب خانهای هند درین فن همین یک کتاب است و بس هر مجلدش از عزیز المطابع ما بقیمت سه روپیه بدست میرسد

(۹) در فن طیور تالیف مختصر ما حیوٰۃ الحمام در اردو زبان و این نتیجهٔ ذوق و شوق ما

با کبوتر بازی است - از مدتی دراز در اسباب تفریح خود کبوتران رنگین را داخل داشتیم و از جمیع اقسام رنگین قسمی را انگذاشتیم - چون آقای ولی نعمت ما دام اللہ اقبالہ این سرمایۂ دل خوش کن را بمراحم خسروانہ پسند و قبول فرمود کتابی مختصر مشتمل بر احوال کبوتر و طرز نگہداشت و تشخیص امراض و طریقہ علاجش مرتب کردیم - تا تجربۂ ما ضائع نرود - للہ الحمد کہ این تالیف مختصر ہم بملاحظہ آقای ولی نعمت ما شرف قبولیت حاصل کرد - بر صد و چہل و سہ صفحہ شامل و از عزیز المطابع ما ہر مجلدش بقیمت دو روپیہ گیری آید -

(۱۰) اولین تالیف ما در فن لغت (مصطلحات دکن) است کہ با عتبار ضرورت عامہ مخصوص است برای حیدر آباد اندرین رسالۂ مختصر کہ بر دو صد و نود صفحہ شامل است - تعریف اصطلاحات ملک را بزبان اردو کردہ ایم ہر قدر نسخ این کہ در عزیز المطابع ما طبع شد بفروش رفت و موقع طبع ثانیش دست نداد -

(۱۱) تالیف آخرین ما در فن لغت آصف اللغات باشد کہ لغتی مبسوط برای فارسی زبان است - ہر لفظ فارسی را بزبان فارسی تعریف کردہ بہ بیان اختلاف یا اتفاق محققین فرس بر آخر ہمہ رای خود عرض کردہ ایم و از ماخذ الفاظ ہم بحثی و مہما امکن از سند استاتذہ ہم کار گرفتہ ایم و بالآخر ترجمۂ با محاورۂ لفظ مذکور بزبان اردو با سند زباندانان ہندیش کشیدہ ایم - این کتاب مبسوط شامل است بر لغات مفردہ و مرکبہ و اصطلاحات و استعمالات و مقولہای عجم و امثال زبان فارسی متوقع بر بست و ہشت جلد و ہر یک جلدش محتوی بر شش صد صفحہ دو سال گذشت کہ آغاز این کار کردہ ایم و الی یومنا ہذا چہار تا جلدش شائع شد و اگر سلسلۂ کار ہمبرین منوال جاری

ماند و مساعدت وقت زندگانی و صحت ما را محفوظ دارد و در هر شش ماه دیگر اشاعت یک جلدش
صورت گیرد - انشاء الله المستعان - مصارف حقیقی طبع یک جلدش برای پانصد نسخه هزار و چار صد
و شصت روپیه و اعانت سرکار هند بسبیل آنریریم پانصد روپیه سکه گورنمنت و علی هذا القیاس
امداد سلطنت آصفیه هم برای یک جلدش بقدر پانصد روپیه سکه محبوبیه می باشد و از امرای
کرام حیدر آباد (نواب فخر الملک بهادر، وزیر تعلیمات) هم بر هر یک جلد این کتاب صد روپیه
انعام مقرر فرموده است پس بعد وضع این امداد که تقریباً هزار و دو صد روپیه سکه محبوبیه باشد
باقی مصارف این را مداخل فروخت تالیفات ما تکفل ما جمیع نسخه های مطبوعه اش را وقف
کرده ایم برای کتب خانه های عام و محمدن علیگڈھ کالج بطریقیکه دیگران به تحت (امداد کتبخانه های
عام و مدارس) می آید بهمین یک تالیف وقیع است که هز اکسلنسی لارڈ منٹو با لقابهم وایسرای گورنر جنرل
اجازت ڈڈیکیشن به نام نامیش داده و بخیال ما این اولین مثال است که تالیفی بنام نامی گورنر جنرل
هند معنون شد - شایقین خریداریش را گیرمی آید الا بطریقی که شماره اش بالا گذشت - همانا این
کاریست خیلی سترگ و حالا همه وقت ما وقف همین کار است و مساعی ما وابسته حیات مستعار
السعی منی و الاتمام من الله (ﷺ) فکر صد ساله می کند بنده ؛ بر سرش مرگ می زند خنده ؛ هر قدر
کتب که در ماخذ این داخل است آنرا به ایشیاتک سوسائتی بنگال وقف کرده ایم تا اگر از تکمیل
این قاصر مانیم - آلات و ادوات را بسوسائتی مذکور بسپاریم و همین است وصیت ما با ولاد خود
و حقوق تالیف این کتاب را هم از برای پبلک وقف کرده ایم تا اشاعت های آینده پابند
اجازت ما و ورثای ما نباشد -

(۱۲) تالیف دوازدهم ما در شعر و سخن (کلیات نظم ولا) نام دارد که شامل است بر قصائد و غزلیات و رباعیات و نظم تاریخی و آن همین یک کتاب است که حیوة العزیز دیباچهٔ اوست سخن سنجان قدرشناس قدرش کنند و دست بدست برندش تا قصائدش مخصوص است به مدح آقای ولی نعمت ما - (آصف جاه - نظام الدوله نظام الملک میر محبوبعلی خان بهادر فتح جنگ - جی - سی - یس - آئی - جی - سی - بی - آصف سادس - آصف تخلص فرمانروای سلطنت آصفیهٔ حیدرآباد مینوسواد که بظل عاطفتش روزینه خوار وظیفهٔ حسن خدمتیم ادام الله اقباله و ضاعف اجلاله - دیوان غزلیات ما رنگ نوی دارد و پابند طرز کهن از سخن سنجان سلف نیست و هر یک رباعی ما حامل مثلی از هشتاد و پنج امثال فارسی زبان - و در آخر همه نظم تاریخی ما هم بسادگی و بیان واقعی و هم بصنائع و بدائع فن جمل جلوه کنان - بر حاشیهٔ هر یک صفحه حل اصطلاحاتش کرده ایم و در خاتمه اش فرهنگی خاص بترتیب حروف هجا آورده ایم - دو و نیم روپیه قیمت هر مجلدش نظر بر گران قدریش خیلی ارزان است و به ارزانی جنس بازار سخن بسیار گران (۱۴) اوسط شمار صفحات مسوادات قلمی ما تا بحال بیست هزار باشد -

(۷) امداد بکتب خانهای عام و مدارس و دیگر غربا از مدخل قیمت تالیفات

(۱) نتیجهٔ شغل تالیف و تصنیف ما وقف است از برای مدارس و کتبخانهای عام - بعض کتب را بفروش نمیدهیم و مخصوص کرده ایم برای مدارس و کتب خانهای عام همچو تالیف ما (کاشت انگور) که بیادگار قیصر هند مرحوم وقف خاص است و هم چنین تالیف ما آصف اللغات که حصهٔ ازان برای مدارس وقف است و حصهٔ دیگر برای (محمدن علیگڈه کالج) آنانکه بیست روپیه

بر سبیل عطا بخزانه کالج میرسانند و رسیدش را بمصنف می سپارند استحقاق حصول بست و هشت جلد آصف اللغات دارند۔ چار تا جلد شائع شده را معاً بخدمت شان میرسانیم و جلد های مابعد را بعد از اشاعت در زمانهٔ آینده بخدمت شان می فرستیم و این معاوضهٔ مقرره درحقیقت بقدر یک ثلث قیمت کاملهٔ آصف اللغات است۔

(۳) و از دیگر تالیفات ما آنچه بفروش می رود از مداخل آن کتب قدیمهٔ فنون مختلفهٔ زبان عربی و فارسی وغیره که کمیاب و نایاب باشد خرید کرده بر مواقع مناسبه به مدارس و کتبخانهای عام وقف کرده میشود و بهترین تدبیری که ما را درین خصوص کامیاب می کند طریقهٔ تبادلهٔ کتب است که کتب فروشان حیدرآباد سیما مُلّا محمد مراد دامّا این قسم معاملت را بر زر نقد ترجیح می دهد یعنی کتب قلمی و مطبوعه و نایاب و کمیاب را که بدستش میرسد به بدل تالیفات ما می سپارد بالجمله تا دم تحریر هر قدر کتب قدیمه و هم از تالیفات ما که وقف مدارس و کتب خانهای عام شد تفصیلش به پایین عرض میشود۔

(الف) در سنه هزار و نه صد و هفت عیسوی پانصد و دو مجلدات کتب قدیمه با یکیک مجلد تالیفات خود قیمتی چار هزار روپیه بحکم و اجازت سرکار هند بدست ایشیاٹک سوسائٹی بنگال وقف کردیم۔

(ب) در سنه هزار و نهصد و هفت و هشت عیسوی صد و چهل مجلدات کتب قدیمه با یک یک مجلد تالیفات خود قیمتی هزار و هشتصد و سی روپیه بحکم و اجازت سرکار هند به بورڈ آف اگزامنرس کلکته بر سبیل وقف فرستادیم۔

(ج) درسنہ ہزار و نہ صد و ہشت عیسوی صد و ہشت مجلدات کتب قدیمہ با یک یک مجلد تالیفات خود قیمتی چہار صد و نود روپیہ بحکم و اجازت سرکار ہند بدست مدرسۂ عالیہ کلکتہ وقف کردیم۔

(د) درسنہ ہزار و نہصد و نہ عیسوی صد تا مجلدات کتب قدیمہ با یک یک جلد تالیفات خود قیمتی چار صد و پنجاہ روپیہ بحکم و اجازت سرکار ہند برسبیل وقف بہ علی گڈھ محمدن کالج فرستادیم۔

(ہ) درسنہ ہزار و نہ صد و نہ عیسوی سی تا مجلدات کتب قلمی نایاب قیمتی ہزار و پانصد روپیہ بحکم و اجازت سرکار ہند باز بدست ایشیاٹک سوسائٹی بنگال وقف کردیم۔

(و) درسنہ ہزار و نہصد و نہ عیسوی پنجاہ جلد کتب قدیمہ قیمتی چہار صد و ہشتاد و چار روپیہ باجازت برٹش رزیڈنٹ حیدرآباد برسبیل وقف بہ بورڈ اف اگزامنرس کلکتہ فرستادیم۔

(ز) درسنہ ہزار و نہ صد و دہ عیسوی صد تا مجلدات کتب قدیمہ قیمتی پانصد روپیہ باجازت برٹش رزیڈنٹ حیدرآباد بدست مدرسۂ عالیۂ کلکتہ وقف کردیم۔

(ح) باز درہمین سنۂ جاریۂ عیسوی صد تا مجلدات کتب قدیمہ قیمتی ہفتصد و پنجاہ روپیہ بحکم و اجازت سرکار ہند برسبیل وقف بمدرسۂ عالیۂ کلکتہ فرستادیم۔

(ط) باز درہمین سنۂ جاریۂ عیسوی صد تا مجلدات کتب قدیمہ با یک یک مجلد تالیف خود قیمتی پانصد و پنج روپیہ بحکم و اجازت گورنمنٹ آف مدراس بدست اسلامیہ لائبریری ارس وقف کردیم

(ی) باز درہمین سنہ جاریہ عیسوی ہشتاد مجلدات کتب مطبوعہ با یک مجلد تالیف ما قیمتی تقریبا ہشتاد روپیہ بدست انجمن مفید الاسلام کلکتہ وقف کردیم۔

(ک) باز درہمین سنہ جاریہ عیسوی صدتا مجلّدات فن فلاحت از تالیفات خود قیمتی دو صد و ہفتاد و پنجروپیہ برای تقسیم بہ کامیابان مدرسۂ فلاحت کانپور باجازت سرکار ہند بدفتر زراعت کانپور فرستادیم۔

(ل) درسنہ ہزار و نہ صد و ہشت عیسوی چارصد مجلّدات فنون مختلفہ از تالیفات خود قیمتی ہزار روپیہ باجازت سرکار آصفیہ بامداد مصیبت زدگان طغیانی رود موسی حیدر آباد عطا کردیم۔

(م) درسنہ ہزار و نہصد و ہشت عیسوی از آمدنی قیمت تالیفات خود دو صد روپیہ زرنقد و دہ روپیہ ماہوار حین حیاتی بضمانت وظیفۂ حسن خدمت بندہ منظوری سرکار آصفیہ باعانت سیلاب زدگان طغیانی حیدرآباد دادیم و مقرر کردیم۔

(۸) اعزازات وخطابات وانعامات

(۱) آقای ولی نعمت ما (والی سلطنت آصفیہ) بجلدوی خدمات ما درسنہ ہزار و سہ صد و دوازدہ ہجری مارا بخطاب خان بہادر نواب عزیز جنگ بنواخت و در معاصرین ما ممتاز و مفتخر ساخت۔ ادام اللہ اقبالہ و اجلالہ الی یوم القیامہ۔

(۲) درسنہ ہزار و نہصد و ہفت عیسوی نواب گورنر جنرل ہند بالقابہم باعتراف خدمات ما خطاب (شمس العلماء) باخلعت و تمغایش عطا فرمود و درسنہ ہزار و نہصد و دہ عیسوی

بجلدوی خدمات عام بخطاب خان بہادر ممتاز نمود و با سند این اعزاز قیمتی شمشیری ہم فرستاد
و بروی قانون اسلحہ ما را امیاز استعمال ہر قسم سلاح در کل ممالک ہند فرمود (ع) شکر نعمتہای
او چندانکہ نعمت ہای او

(۳) در سنہ ہزار و نہصد و دہ عیسوی۔ کونسل آف ایشیاٹک سوسائٹی بنگال
ما را۔ اے۔ ایم۔ اے۔ ایس۔ بی قرارداد کہ مراد از (ایسوشیٹ ممبر آف ایشیاٹک
سوسائٹی بنگال) باشد و این اعزازی خاص است در حلقۂ اہل علم۔

(۴) در سنہ ہزار و ہشت صد و نود و نہ عیسوی بورڈ آف دائرکٹرس ریلوے
انگلند از برای ما (عطیۂ سلور فری پاس) فرستاد و این تمغہ ایست مثلث از نقرہ کہ بواسطۂ
آن از حیدرآباد دکن تا اسٹیشن ہای واڑی و بجواڑہ و منمار بدرجۂ اول با (دو خدمتی بدرجۂ
سوم) بدون معاوضہ کرایۂ سفر توانیم کرد و این صلۂ امداد خدمات ماست کہ در زمانہ ملازمت
پاگاہی بحق نظام ریلوی سرانجامش دادیم۔

(۵) در سنہ ہزار و ہشت صد و نود و نہ عیسوی نواب سر وقارالامراء وزیر اعظم مرحوم سلطنت
آصفیہ ما را بصلۂ خدمات تالیف و تصنیف انعام ساعت طلا با زنجیرش و چوب دستی خودش
با دستۂ طلاکار و یک ضرب تپنچہ دہ ضربی عطا کرد کہ ہر سہ مالیت ہزار و پنجصد روپیہ دارد
و این ورای شش ہزار روپیہ انعام نقدی است کہ بر ہر یک کتاب قانون مؤلفۂ ما
بتفاریق از خزانۂ شاہی سرکار نظام ادام اللہ اقبالہ عطا شد کہ ذکر مجلش در بیان ششم گذشت

(۹) صحت مزاج

(۱) یاد داریم که تا دوازده سالگی عمر صحّت ما درست نبود یعنی در هر سه ماه مبتلای تب
و لرزه می شدیم و دائماً سلسلهٔ سرفه جاری و قوای جسمی خیلی نحیف بود - اکثر اطبای یونانی
اندیشهٔ مرض دق می کردند - امّا در آغاز شباب بفضل الٰهی شامل حال ما شد و خیلی تندرست
شدیم ولیکن بعد ازانکه قدم در عرصهٔ ملازمت نهادیم اصول حفظان صحّت را به ناتجربه کاری
از دست دادیم که بعد از چاشت و شام راحت و فرصت یک لحظه نمی گرفتیم و بکار نوشت
و خواند مصروف می شدیم و هیچ پروای پابندی وقت طعام هم نمی کردیم - مرض سوء
هاضمه کم کم جا گرفت و ما به بی اعتنائی بر آنگاهی ادویهٔ مؤید هضم بغفلت بسر می بردیم
چون مدارج خدمت ما ترقی کرد و سامان سواری بهم رسید نعمت مشی هم از دست رفت
و به ضرورت ورزش جسمی اعتنائی نه کردیم و تا سی و یک سال ملازمت برهمین طرز عمل
گذشت و فعل جگر درست نماند و در قریب زمانهٔ وظیفهٔ حسن خدمت دفعتهً مبتلای درد
گرده شدیم و در قاروره ما ریگ سرخی نمودار شد و مرض یرقان مزید علیهش - پس ناچار
به مداوای آن پرداختیم امّا خود را پابند ورزش نه ساختیم و بدین سبب که بعد وظیفهٔ حسن خدمت
قلم از دست نیفتاد و مرض ریگ سرخ مصاحب مستقل شد بعد پنجاه و پنج سالگی عمر آثار
وجع مفاصل پیدا شد - خواجه بیدار شد بعد از خرابی بصره - بیداری ما مصداق مشت
بعد از جنگ قرار یافت - رحمت بر روی پاک نواب رفعت یار جنگ مرحوم اوّل که بیست سال
پیشتر از نتیجهٔ غفلت ما آگاه کرده بود و داکتر نشی کانت چکینه پاتی هم پنج سال پیش ازان
هم درین باب با ما گفتگوئی کرده بود - خدایش به بخشد و توفیقی بما دهد که بر نصیحت همدردان

بی غرضی ہیچ اعتنا نہ کردیم تا نوبت بدینجا رسید کہ کار و بار خود بند کردیم و بدفع امراض لاحقہ متوجہ شدیم زمانی چند در مدراس اقامت ورزیدیم و از بی شغلی خیلی پریشان شدہ ـ کم کم بکار خود رجوع کردہ ایم ـ حالا علاوہ استعمال ادویہ و اغذیہ سامان ورزش جسمانی را بر خود واجب قرار دادہ ایم یعنی صبح ساعت پنج و نیم بیدار می شویم و بعد از نماز صبح از ورزش و ناشتا شکستن و حوائج ضروری فراغ یافتہ از ساعت ہشت تا یازدہ و نیم بکار نوشت و خواند مشغول می باشیم و پس از ان با آب نیمگرم غسل کردہ بازیہ ورزش می گرائیم و ساعت دوازدہ و دو ربع بالا فارغ از طعام قلیان را بمصاحبت کشیدہ بسیر اخبار یعنی تا ساعت دو ـ راحت می گیریم و زان پس توی خانہ تا نیم ساعت مشی می کنیم و بعد فراغ از نماز ظہر باز بکار نوشت و خواند رجوع می کنیم و ساعت پنج قلم از دست می گذاریم و بعد نماز عصر تا شام بسیر خانہ باغ می گرائیم و پس از نماز شام و ورزش ـ شام خوردہ باز قلیان را باری می دہیم و بعد از نماز عشا ـ توی خانہ چہل قدمی بحابیش یک میل کردہ باستراحت می رویم ـ الحمد للہ سلسلۂ این طرز عمل خیلی مفید ثابت شدہ و آثار این پیدا است کہ مرض لاحقہ بترقی نگرائید و کم کم زائل شود ـ آنانکہ ہمچو ما ذوق تالیف و تصنیف دارند برای حفظ ما تقدم خود از غفلت ما سبق گیرند و بیقین دانند کہ محنت دماغی بدون ورزش جسمانی قائم نمی ماند ـــ

(۱۰) اولاد

(۱) دو پسران ما (غازی الدین احمد) و (محی الدین احمد) ہر دو کتخدا و بسلک ملازمت این دولت ابد قرار اندـ اولین جوان صالح و قوت بازوی ماست و در غیرو قت

ملازمت مراسلت دفتر تالیف ما را هم انجام می دهد و دوّمین متکفّل ضروریات و حوائج خانه داری ماست و درین کار سلیقهٔ خوبی دارد و سوّمی پسر علی الدین احمد را شبابش آغاز در نظام کالج حیدرآباد زیر تعلیم و نگران تیارداری ماست و ازین کار خبردار و حکیم طبیب از دوا خانهٔ خانهٔ ما عهده بر است - رکن الدین احمد چارمی پسر ما دوازده ساله و در مدرسه اعزه زیر تعلیم و از شش دختران خرد و کلان یکی که بانوست که بعد از بیوگی بعقد ثانیش ترک آئین خاندان کرده ایم و بدرگاه ایزدی دعامی کنیم که مدعیان شرافت را درین کار خیر توفیق عطا کند -

(۱۱) سیاحت

(۱) از بدو شعور خود و دلدادهٔ سیاحت و سیر ممالک بودیم حیف است که پابندی ملازمت موقع آن دست نداد و استحقاق رخصت را بضرورت های شدیده ناگزیر بکار گرفتیم - هرچند می خواستیم که گاه گاه به تبدیل آب و هوا سفر ما مصداق بیک کرشمه دو کار شود ولیکن افسران ما رخصت آن نمیدادند خوش وقتی ما بود که بحیثیت عهدهٔ ما موقع نقل و حرکتی چند بدست آمد - اعنی -

(الف) در سنه هزار و سه صد و پنج هجری چون نواب سر آسمانجاه مغفور وزیر اعظم سلطنت آصفیه عزم شمله کرد انتخاب ما بطریق خزانه دار سفر فرمود - همدرین سفر بالارد دفرن ویسرائے هند اتّفاق شرف ملاقات افتاد و همدرین سفر موقع آن بدست آمد که وزیر اعظم ریاست از عرق ریزی و خدمات ما آگاه شود - چارصد روپیه انعام در اثنای همین سفر عطا شد و از گرم و سرد زمانه تجربه های بسیار بدست آمد -

(ب) در سنہ ہزار و سہ صد و شش ہجری ہم برین طریق در سفر کلکتہ ہمرکاب نواب ممدوح الشان بودیم حیف است کہ سانحۂ رحلت اہلیہ ما در حیدرآباد از دوران سفر واپس آورد و چنانکہ باید موقع سیر بنگال بدست نیامد۔

(ج) در سنہ ہزار و سہ صد و ہفت ہجری ہمچنان با نواب ممدوح الشان بندر بمبئی رفتیم موقع ملاقات سر تیودی بدست آمد و با اکثر مشاہیر آن مقام فیضان صحبت و ملاقات حاصل شد و تجارب بسیار با خود آوردیم۔

(د) در سنہ ہزار و سہ صد و ہفت ہجری ہمبرین منوال در سفر بجواڑہ و ورنگل با نواب ممدوح ہم سفر بودیم و ازین ہم سفری ہای متواترہ چیزی کہ بما افادت بخش شد۔ واقفیت علمی وزیر اعظم بود از طرز و روش ما خدایش مغفرت کند کہ ما را بسیار دوست میداشت و از جملہ خدمات ما خیلی واقف بود و بواسطۂ ہمین واقفیت در ہمہ تقاریب سرکار ما را بحیثیت مؤلفی یاد می فرمود

(ع) آن قدح بشکست و آن ساقی نماند۔

(۲) سفر مدراس را بارہا اتفاق افتاد و اکثر اضلاع این صوبہ را دیدہ ایم و بزمانۂ ملازمت خود بر سبیل دورہ مشاہدۂ اکثر اضلاع و تعلقات ممالک محروسۂ سرکار عالی کردہ ایم و برین موقع بہ تحقیق اصطلاحات ملک کہ ذخیرۂ تالیف ما (مصطلحات دکن) بود از بزرگان ہر یک مقام نعمتی بدست آوردیم۔

(۳) دو بار اتفاق سفر اجمیر شریف افتاد و بضمن ہمین سفر بہرہ اندوز ریاست اندور ہم شدیم و ساعتی چند بسیر دار السلطنت برخوردیم۔

آنانکہ بشغل تالیف وتصنیف ذوق دارند وہمہ وقت خود ہمچو ما درہمین شغل می گذارند بایدکہ از ہمہ سال۔ ماہی را برای تبدیل آب وہوا خاص کنند این نعمتی است کہ بعد از نقصان بسیار حاصل کردیم وحالا برہمین اصول کاربندیم۔

(۱۲) طرزِ معاشرت عام

(۱) شک نیست کہ طرز معاشرت ما مثل مسلمانان ہند است ولیکن چیزہاست کہ ما نمی پسندیدیم وتیرہیم و اصلاحش دخل وتصرّف کردہ ایم چنانکہ۔

(الف) در تقاریب تہنیت رسم ورواج ہند را یک لخت خیرباد خواندیم واز نقصان مایہ وشماتت ہمسایہ خود را وارہاندیم اگرچہ بعض معاصرین واقربای ما حرف گیری می کنند وبعضی از بزرگان ما در اثنای زہرخندی می زنند ودربعض مواقع ما را درین خصوص مشکلہا پیش آمد ولیکن زمام استقلال خیال خود را از دست ندادیم واز پا لغزی محفوظ ماندیم۔

(ب) در مراسم تعزیت ہم اصلاحی چند از خصوصیات ماست کہ بر بنای عمارت خانہ وخانہ باغ خود قناعت نکردیم بلکہ درگورستان ہم مسکن حقیقی را پیش چشم خود درست کردیم۔ اکثر مسلمانان ہند این را شگون بد گیرند۔ بخیال ما قدرش در آنوقت دانند کہ بمیرند

(ج) مصارف عرس وفاتحۂ اقربای مرحوم وبزرگان دین را بشکل مشاہرۂ مستقل مقرر کردیم وبہ مستحقین آن بسپردیم وبخیال ما این طرز عمل من حیث المجموع فائق تر است از مجمع مولود خوانان وجماعت حفاظ اجیر ولقمہ ہای چرب از برای دوستان غیر مستحق۔

(د) آنان کہ بہ عیادت قدم رنجہ می کنند با تمثال رسم ورواج۔ کرایہ سواری شا

اصلا نمی رسیم و مهمانی شان هم نمی پسندیم بر خفا جوئی ما مجبور شوند که زود برگردند اگرچه ناخواسته روند
آنانکه بوفور همدردی حصه از خدمت بیمار بر ذمه خود گیرند اهلیت آن دارند۔ اگر احتیاج ایچو
همدردان داریم خدمات شان را بجان و دل قبول کنیم۔

(ہ) بدعوت تقاریب احباب که ورای یوم آدینه باشد اگر قریب شام است به سر
می رویم و اگر خلاف این وقت است بمعذرت می گرائیم که تفرقه انداز سلسلهٔ کار ماست
و احباب انصاف دوست معذرت ما را قبول می کنند و می دانند که بجز عذر معقول چیزی
دیگر نیست و همین طرز عمل ست بمواقع تعزیت۔

(و) تعمیل درخواست کسی اگر خارج از حیطه اقتدار ما یا برخلاف مصالح ما باشد بالفاظ صریح
عذر می خواهیم حیف است که زمانیان این را نمی پسندند و وعدهٔ دروغ را بهتر ازین می پندارند

(ز) ما وقت ملاقات خود ورای یوم الجمعه مخصوص داریم از ساعت پنج شام تا نماز
مغرب بضمن سیر و تفرّج در خانه باغ۔ آنانکه برخلاف این تکلیف می فرمایند و مکلّف میشوند
عذرخواهی کنیم حیف است که زمانیان بخود غرضی ناراض می شوند و بر اخلاق ما حرف می نهند۔

(ح) صاحبان اقتدار بضرورت احتیاج ما رعایت اشتغال ما نمی کنند و کار از انصاف
نمی گیرند بنا بر علیه همها امکن باوجود ضرورت دست از احتیاج شسته ایم و مصداق قهر
درویش برجان درویش باشیم۔ این طرز عمل را از آثار رعونت ما خیال می کنند۔ حیف است که
چنین نباشد۔

(ط) سخت گیری ما بر عمّال و ملازمین شهرت دارد رسیده ایم که کار نرمی بهتر از گرمی است

ولیکن آنانکه در هر کار خوگر پابندی وقت اند از دست غیر محتاطان غافل به سماجت هم عهده برا نمی شوند۔ حیف است که درین روزها قحط الرجال خدمت گذاران اهل است و از ناهلان کار گرفتن نه سهل۔

(ی) حرمت هر مذهب ملحوظ می داریم و تا حدیکه در اعتقاد ما نقصانی پیدا نشود دلجوئی اغیار را می پسندیم مثلاً۔ در عید البقر از قربانی ماده گاو دائماً محترز باشیم بر سبیل اخلاق که دل همسایهٔ ما آزرده نشود۔ بیگانگان بر ما اعتراض کنند۔ توفیق از خدا است۔

(ک) اهل و عیال خود را نمی پسندیم که بهیچ تقریب اقربا شام بخانهٔ خود استراحت نه کنند مهمانی ساعتی چند خوبتر است از غیر آن۔ اقربای خوگر رواج از این طرز عمل خیلی برهم می شوند۔ انصاف بالای طاعت است۔

(ل) اجانب غیر متعارف را بدون ذریعهٔ ملاقات بخانهٔ خود بار نمیدهیم و این طرز عمل برعکس زمانهٔ ملازمت ماست و چشم دید لیل و نهار متقاضی همین است و بس۔

(م) در تعلیم اناث نمی پسندیم که غیر ضروریات خانه داری و رسائلی چند به تعلیم مذهبی و اخلاق قدم شان بیرون رود و همین طرز عمل ماست برای دختران خود که درین روزها تعلیم زیاد اناث هم بر تعلقات زن شوهری میشود الا با شوهر کم سواد۔

(ن) در تبییض مراسلت با بلند پایگان۔ پابند قلم خاص خودیم۔ چون بنا د افتقت زبان مجبوری دست و هد از معتبر ترین افراد این کار را می گیریم۔ اجمال نتیجهٔ این احتیاط بهتر از تفصیل است که در خلاف ورزی این واقعات قبیحه چشم دید ماست۔

(س) اثر رنج و ملال هیچگاه بر طبیعت خود غالب نمی کنیم و یا و نداریم که در عالم همّ و غم سلسلهٔ کار خود را از دست داده باشیم که نتیجهٔ آن غیر از نقصان مزید نباشد و این طرز عمل را تعلّقی خاص است با فطرت خداداد -

(ع) چون آغاز کاری کردیم بدون موانع غیر اختیاری از انجامش غافل نماندیم همین یک چیز است که دیباچهٔ کامیابی های ما شد و مساعدت وقت و بخت وابستهٔ این عجبی نیست که همین یک صفت انسان آثار خوش بختی اوست - که قضا و قدر را او را بدین صفت مخلوق کرد -

دریغا که بگذشت عهد شباب — نوا سنج پیریست پا در رکاب

دریغا ترنگ جوانی نماند — بچنگ آور کامرانی نماند

زپنجاه و شش عمر من درگذشت — بعصیان مرا آب از سر گذشت

ز اعمال خود هرچه دریافتیم — زخود خویش را بیخبر یافتیم

توانائی کارم از دست رفت — رسیداست عمرم به پنجاه و هفت

بدل بود منصوبهٔ کارها — نکردیم مشتی ز خروارها

سر خدمت خلق می داشتیم — ولی بهرهٔ زان نه برداشتیم

دلم را خیالم کند شرمسار — دریغا نکردم یکی از هزار

نیاوردم از عمر چیزی بدست — درآب و گل غفلتم پای بست

پشیمان ازین سرگذشت خودم — که شد حرف گیرش زبان قلم

خموشی بہ از ہیچو عرض سخن
که پیدا شود مدحت خویشتن

نمایش گر کار خود از زبان
تجلای اخلاص سازد نہان

بہ دنیا ہمین یادگارم بس است
کہ مسکین ولا بندۂ بیکس است

ہمین بہ کہ این نامۂ ناتمام
بہ بیمایگی ختم شد والسلام

فہرست کلیات نظم ولا

کلیات نظم ولا

مشتمل بر قصائد که بمدح اعلیحضرت حضور پرنور بندگانعالی متعالی مدظلہ العالی

والی سلطنت آصفیہ بنظم آمده و غزلیات و قطعات تاریخ وغیره ذلک

نتیجۂ فکر

خان بہادر شمس العلما نواب عزیز جنگ بہادر ولا تخلص

وظیفہ یاب حسن خدمت

مطبوعہ عزیز المطابع حیدرآباد دکن

بسم الله الرحمن الرحیم

حمد و نعت

بسم الله هر سخن بود حمد خدا	نعت احمد ز حمد او نیست جدا
مدح سلطان بشکر نعمت حمد است	شد حمد خدا ز مدح آصف پیدا

قصائد

در مدح آقای ولی النعمت اعلیٰ حضرت حضور پر نور بندگان عالی متعالی والی سلطنت آصفیه دام اقباله

من در شب زلف تو ندیدم خط لب را	تا شمع رخت شانه نزد سنبل شب را
گر آبله پا بشکست آب سفر کرد	جویای تو پروا نکند رنج و تعب را

سه آصف، تخلص مبارک والی سلطنت ۱۲

سه نام نامی او میر محبوب علی خان بهادر است و خطاب گرامی او نواب آصف جاه نظام الدوله نظام الملک بهادر فتح جنگ جی سی ایس آئی جی سی بی ادام الله اقباله ۱۲

سه شب [illegible]

قصائد

[illegible] زلف شب [illegible] ... [illegible] ... از زلف ... ۱۲

سه آب سفر [illegible] ... (آصف اللغات)

قصائد

هر تشنه که جویای خمار نگه تست
از جوهر تیغ[41] تو خورد آب عنب را

تیغ نگهت در حرم خاطر عشاق
دیدیم که برطاق[42] نهد پاس ادب را

تشبیب تو تطویل سخن را نه پسندد
پیچد[43] بخم کاکل پر پیچ سبب را

هشدار که چشم شه[44] خوبان گرانست
جور تو بفریاد برد شکوه بلب را

محبوب بنام است و لقب آصف دوران
ترجیح بنامش نبود حسن لقب را
ق

صیت لقبش گوش بدل دارد و نامش
در گوشهٔ دل جلوه دهد قدرت رب را

شاهیکه گرانباری لطفش بتقابل
پیوسته بیک پله نشاند جد و اب را

ای خسرو اقلیم دکن آصف ذیجاه
ذات تو شرف داد حسب را و نسب را

محبوب ید اللهی و زین وجه که جنگ
بر فتح[45] تو نازست شجیعان عرب را

از مصحف روی تو عیان آتش[46] و آبست
سیمای تو تفسیر کند حلم و غضب را

از شربت ذوق سخن آن لب جانبخش
بیمار[47] تو پروا نکند حدت تب[48] را

تا آینه را کرد رخت پشت[49] بدیوار
آیینهٔ روی تو کشد عکس عجب را

صنعت بحقیقت نشود مد[50] مقابل
رخسار تو جوهر[51] شکند صنع[52] حلب را

[41] تیغ درینجا استعاره باشد از چشم یار ۱۲
[42] برطاق نهادن کنایه باشد از فراموش کردن و دور داشتن
[45] فتح ... کنایه است ۱۲
[46] آتش و آب کنایه باشد از ... حلم و غضب ۱۲
[47] بیمار درینجا استعاره باشد از عاشق ۱۲
[48] حدت تب استعاره باشد از سوز عشق ۱۲
[49] پشت بدیوار کنایه باشد از حیران ۱۲
[50] جوهر شکستن یعنی زایل کردن جوهر باشد از قبیل رنگ شکستن ۱۲
[52] از صنع حلب آیینه مراد است که صنعت خاص حلب است ۱۲

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ

حمد و نعت

بسم اللہ ہر سخن بود حمد خدا	نعت احمد زحمد او نیست جدا
مدح سلطان بشکر نعمت ہم ہست	شد حمد خدا ز مدح آصف[ط] پیدا

قصائد

بمدح آقائی ولی النعمت اعلیٰ حضرت حضور پرنور بندگانعالی متعالی والی سلطنت آصفیہ[ط] دام اقبالہ

من در شب[ط] زلف تو ندیدم خطا را	تا شمع رخت شانہ زند[ط] سنبل شب را
گر آبلۂ پا بشکست آب[ط] سفر کرد	جویای تو پروا نکند رنج و تعب را

ط آصف۔ تخلص مبارک والی سلطنت ۱۲

ط نام نامی میر محبوب علیخان بہادر است و خطاب گرامی نواب آصف جاہ نظام الدولہ نظام الملک بہادر فتح جنگ۔ جی۔ سی۔ ایس۔ آئی۔ جی۔ سی۔ بی۔ ادام اللہ اقبالہ ۱۲

ط شب تیرہ [illegible]

ط زلف شب [illegible] کنایہ باشد از [illegible] شب را [illegible] ہمانا سنبل [illegible] زلف است ۱۲

ط آب سفر [illegible] کنایہ از [illegible] (آصف اللغات)

قصائد

هر تشنه که جویای خمار نگه تست — از جوهر تیغ تو خورد آب عنب را

تیغ نگهت در حرم خاطر عشاق — دیدیم که بر طاق نهد پاس ادب را

تشبیب تو تطویل سخن را نه پسندد — پیچد بخم کاکل پر پیچ سبب را

هشدار که چشم سیه خوبان گر است — جور تو بفریاد برد شکوه بلب را

محبوب بنام است و لقب آصف دوران — ق — ترجیح بنامش نبود حسن لقب را

صیت لقبش گوش بدل دارد و نامش — در گوشهٔ دل جلوه دهد قدرت رب را

شاهیکه گرانباری لطفش بتقابل — پیوسته بیک پله نشاند جد و اب را

ای خسرو اقلیم دکن آصف ذیجاه — ذات تو شرف داد حسب را و نسب را

محبوب ید اللهی و زین وجه گه جنگ — بر فتح تو نازست شجیعان عرب را

از مصحف روی تو عیان آتش و آب است — سیمای تو تفسیر کند حلم و غضب را

از شربت ذوق سخن آن لب جانبخش — بیمار تو پروا نکند خدمت تب را

تا آینه را کرد رخت پشت بدیوار — آیینهٔ روی تو کشد عکس عجب را

صنعت بحقیقت نشود مد مقابل — رخسار تو جوهر شکند صنع حلب را

قصائد

در عہد تو تفتیش شود سدّ جرائم — چشم عسس ملک تو داند لقب[۵۱] را

حاجت بطبیبی نه برد شکوهٔ[۵۲] بیمار — کو بر در رنجور گشاده ست مطب را

قدر تو چه دانند حریفان سخن ساز — جاہل چہ کند منزلتی فنّ ادب را

تو طوطی شکّر شکن[۵۳] باغ کلامی — حنظل خور ہامون چه کشد ذوق رطب را

آواز گدا رونق دربار کریم است — لب بستن من شہرهٔ دہر شور و شغب را

با مردی تو تا نزند[۵۴] دست بدو شیم — از دامن دولت نکشم دست طلب را

شاد است ولا قدر شناس سخن من — داند دل غمدیدهٔ من قدر طرب را

از وسعت مضمون ثنا قافیه تنگ است — آن به که ردیفم بکشند حدّ ادب را

نطقم بزبان کرده ودیعت اہل دل — دستم بدعا عرضه دہد حسن طلب را

در حیّز حکم تو شود گنبد[۵۵] گردان — در قبهٔ ملک تو بود مسکن غبرا[۵۶]

در ظلّ ہمایون تو آسوده شود خلق — ز انسان که سر چتر[۵۷] کشد سایهٔ رب را

ہر سال بصفر گرہش عمر تو ده چند — تا عقدهٔ مه سبحه کند رشتهٔ شب[۵۸] را

قصائد

قصیدهٔ دوم بتقریب سالگره مبارک

پیر گردون خواست عمر رفته را گیرد حساب / ذرّه‌ها شد عقد در تار شعاع آفتاب

در کهن سالی چو دریا دم زد از عهد شباب / صد گره افتاد اندر تار موج از حباب

تا صدف جویای عمر خود شد لب کشاد / بست از نیسان گره در رشتهٔ باران سحاب

قطرهٔ شبنم گره شد در رگ گلهای تر / تا نهان بود ز چشم بلبلان عمر گلاب

رشتهٔ تاک از ثمر دارد گره اندر گره / تا شمارد مدّت عمر سرور اندر شراب

عقد پروین را بسلک رشتهٔ شب در کشید / حلقهٔ گیسوی یارم بر رخ چون آفتاب

عقدهٔ حل شد مرا از غنچهٔ تنگ دهان / در کشاد کارها شد عقده هر دم کامیاب

شد ز تار مسطر خطّش هویدا عقد خال / تا کتاب چهره‌اش گرداند اوراق نقاب

در گلوی عاشقان شد صد گره ضبط فغان / رشتهٔ آهم درون سینه شد تار رباب

زانکه اشک آتشینم سخت در عشقش چشم / تار شمع دل شد از بی مایگی نقشی بر آب

عقد اشک ما گره گردید تار گریه را / تا ز روی مدّت هجران براندازد نقاب

وعدهٔ وصل تو تا بند قبا را زد گره / رشتهٔ تار نفس بستیم بر انگشت خواب

موم قائم کنند صاحب بهار عجم ذکر این بر لفظ (تار) کرده است ۱۲

قصائد

دل گرفتار تو شد تار رشته را کردی در آب
از گره‌های کاکلش لفت زنبوری پیچ و تاب

واکند هردم گره از رشتهٔ عمرم فلک
سلک دندانم بریزد الله شُشی عجاب

طول عمر از حبس دم کردن کشاید عقده را
چون گره در رشتهٔ عمر شه عالی جناب

آن سکندر بخت آصف جاه دارا منزلت
آن سلیمان تخت زیب مسند غفران مآب

آصف سادس نظام الملک سلطان دکن
میر محبوب علیخان خسرو گردون قباب

مایهٔ ناز نیاکان افضل از پیشینیان
بهتر از فغفور و خاقان برتر از افراسیاب

شد ز عهد میمنت مهدش زمانی بهره‌مند
از جهانبانیش می باشد جهانی بهره‌یاب

مطلع دیگر کنم روشن ز مهر صورتش
تا ز روی صبح اقبالش براندازم نقاب

مطلع ثانی

آب و تاب طلعتش روشن کند آتش در آب
عکس رویش شمع افروزد بفانوس حباب

صبح دولت را رخ تابان او مهر منیر
پرتو حسنش پی شام غریبان ماهتاب

ابر نیسان آب خجلت ریخت بر روی صدف
زانکه بارید از سحاب دست او در خوشاب

حلم طبعش پرده پوش خشم پنهانش
برق خشمش امتزاجی آذر آتش را بآب

جودت طبع ذکایش نکته دان و نکته سنج | قوت فکر رسایش نکته پرور نکته یاب

در بلاغت موج صاحب از کلامش فرو گیر | در فصاحت ذله بردارش ظهیر فاریاب

کاروبار سلطنت از ذات او گیرد نظام | دار و اوعقل جوان فکر رزین رای صواب

او بکار و کشت ملکش خوشه بندد دانه ها | زابیار بهای او آبی دود بر روی آب

حکم او در گردن دریا کشد زنجیر موج | فکر معقولش بپای دجله بندد بند آب

مطلع ثالث

ای قوی شوکت گرامی منزلت کیوان جناب | وی فلک صولت قدر قدرت کرامت انتساب

در خط و خال تو باشد سورهٔ یوسف نهان | مصحف روی ترا شد پر تو حسن تو تاب

ناصر مذهب و ملت امیر المؤمنین | پیرو دین محمد حامی اهل کتاب

دادگستر معدلت پرور عدالت را پناه | ثانی نوشیروان فریادرس نصفت مآب

در دکن بنیاد عدالت رخنه های فتنه بست | طرح انصاف تو شد بهر مظالم سد باب

مستغیثان جهان را از سیاست چاره بخش | چاره جویان زمانرا عدل تو باشد نصاب

صیت انصافت بهامون طرح آبادی فگند | تا ز دست معدلت شد خانهٔ ظالم خراب

قصائد

قصائد

شحنهٔ ملکت ضمیر خلق را دارد نگاه ۔ نیّت فاسد کشد در بند قبل از ارتکاب

حفظ جان و مال ما از دولت بیدار تست ۔ کس نمی بیند ز بیداریت غفلت در بخواب

خانه جنگان را بدورت کشمکش باقی نماند ۔ دوست با دشمن بیک پیمانه مینوشد شراب

شوره پشتان را ز قانونت سر تسلیم خم ۔ ظالمان وارند در ملک تو از جور اجتناب

ناتوانان را بپامردی سراپا دستگیر ۔ قوّت ریزد بضعف آسود گرد و اضطراب

مور با پیل و ماند و خیال همسری ۔ کبک را پیدا شود بال و پر صید عقاب

گر توانائی بدرگاه تو راهی می برد ۔ ناتوانی هم بدربار تو گردد بار یاب

گر فلک نازد که مهرش ذرّه ها را پرورد ۔ از سحاب دست زر بخش تو ریزد آفتاب

جبهه سایان درت داغ بلندان بر جبین ۔ سرفرازان بر زمین زین آستان مستطاب

آسمان از شوق پابوس تو در دل پیچ پیچ ۔ بر زبانش آیهٔ یا لیتنی کنت تراب

تا مثل شد ہر کسی را بهر کاری ساختند ۔ کاردانی را بهر کاری نمودی انتخاب

سرکشان پرشاورا کردی یمین السلطنة ۔ ای سرت گردم که حسن انتخابت لاجواب

خلعت دستوریت سر تا قدم زیبای اوست ۔ همچو تن بهر روان چون لفظ و معنی از کتاب

قصائد

تابع فرمانست چون مردم بچشم اندر حضور | گوش بر حکم تو مانند صدا اندر غیاب

خانه اش آباد کو از درد دل دارد خبر | تا بهمه در دعا یا می کنیم او را خطاب

واعظان کشورت مستغرق اندر کار خویش | ناصحان در گهت مستغنی از خوف عتاب

کس ندارد شکوه از فکر روزی در کنف | کس بعهد میمنت مهدت ندارد اضطراب

هر تهی را در سرا و حلهٔ کسب و کمال | هر کس از علم و هنر دارد بدورت اکتساب

حسن خدمتهای من نازد که کردم کارها | مدتی در خدمت بگذشت با صد آب و تاب

زانکه از ایام طفلی چاکر این دولتم | کسوت پیری پسند آمد مرا اندر شباب

چون عدد با جمع خاطر خانه بگزیدم ولی | قسمتم دارد بجز حسن خدمت احتساب

کارها بسیارم و در بیکاران خموش | گوئیا بیکارم و با کارم چو مد اندر حساب

ای فلاتن زن که نه تنگ خودستائی سر زدت | دست خود بگشا دعای دولت شه را شتاب

تا بسلک فارغ البالان ترا آورد بخت | جز دعا چیزی دگر بهر تو ننماید صواب

سبحگیان سحر دست طلب باید کشید | تا اثر بخشد دعا در بارگاه مستجاب

یا اله العالمین بهر شه کون و مکان | ق | خالق ارض و سما بهر جناب بوتراب

مستجاب مفعول است بمعنی قبول کرده شده و صفت دعاست پس به بیان صفت موصوف را اراده توان کرد

قصائد

رشتهٔ عمر شه ما سبحهٔ دوران شود / تار روز و شب کشند گوهر ز ماه و آفتاب

سایه گستر باد ذاتش بر سر یاران او / پرتو حسنش کشد بر روی بدبینان نقاب

زانکه آب خضر را گویند آب مرده / باد اندر تازگی عمر روانش جوی آب

ای ترا اقبال با عمر تو باشد همعنان / بخت و دولت فتح و نصرت باد یار همرکاب

دوستانت را همیشه باد هر دم نقل و جام / ز آتش شمشیر تو گردد دل دشمن کباب

بستر راحت نصیب جان نثاران تو باد / دشمن جانت پریشان حال گوید ترک خواب

بارور سایه‌ات باد اولی عهدت مدام / دائما نخل تو در عالم نه بیند انقلاب

عقده‌های رشتهٔ عمرت باد بیرون از شمار / رشتهٔ عمر درازت باد افزون از حساب

قصیدهٔ سوم بتقریب سالگرهٔ مبارک

قطرهٔ اشکم ز چشم یار تا افتاده است / ناز پرورد نظر بر دست و پا افتاده است

گوهر غلطان نشد از خاکساری پایمال / اشکم از چشمش نمیدانم چرا افتاده است

خلق میگوید که از دل هر انچه از دیده رفت / تا چه افتادش که اشک از چشم ما افتاده است

قصائد

تا ز معنی مصرع زلفت بدست آمد مرا
موشگافانرا مضامین پیش پا افتاده است

در کمند کاکلش جان را نباید ناله کرد
او ز دست خویشتن اندر بلا افتاده است

جور خارا با حنای دست گلگون یاد آر
خون بینا ریختن اینجا روا افتاده است

شیشه در دست نگارین همچو خون جگر
زادهٔ خونریز در دست حنا افتاده است

فتنه ها گرد قفایش از سیه کاری نخاست
جعد مشکینی بدنبالش چرا افتاده است

تا خیال نیم خوابش چشم بند آمد مرا
مردم چشمم بچشم خواب وا افتاده است

دختر همسایه می ترسم که از راهم برد
این مثل ای تاک حسب حال ما افتاده است

دست آن بیگانه خو گلگون شد از خون دلم
بی وفا با سبز رنگی آشنا افتاده است

گر سگ کویش مرا بی بال و پر پنداشت چیست
استخوان من ز منقار هما افتاده است

از ته دل آه می خواهد که حشو دم شود
تا نفس را سوخت سوز من خلا افتاده است

در شب وصلت چرا تاراج نشود نقد جان
چون بروز روشنم این ماجرا افتاده است

باطل ست از آشنایان چشم یاری داشتن
اشک را بنگر که از چشمم جدا افتاده است

فکر نازک نقش انداز تو نتواند کشید
زانکه هر عضو تو بس نازک ادا افتاده است

قصائد

گلعذار ما اگر سر از رخ او برکشید | تا بپر و پر چمن بر دست و پا افتاده است
زخمهٔ انگشت او تا ناخنم در سینه زد | تار آه بر بربط دل از صدا افتاده است
دلبرا دل بردی از حال دل کردی سؤال | جان ز اغماض تو در خوف و رجا افتاده است
تا گریبان وفا از دست خوبان پاره شد | خاطر عشاق را دامن بپا افتاده است
تا ز بی مهری کشید او بر رخ روشن نقاب | پردهٔ از روی کار جمله ای والا افتاده است
در شب صلت برابر و پیش گره اندر گره | چون گره بندان آن صاحب بلا افتاده است
زین گره صد عقده ام بگشود و حل مشکلات | زان هزاران عقدها در کار ما افتاده است
از سپهر سفله استغنای من بی وجه نیست | خسرو خوبان بجال این گدا افتاده است
ترک خوبان جهان گفتم بحب خسروی | زانکه محبوب علی مشکل کشا افتاده است

مطلع ثانی

کشتی بختم گر از ساحل جدا افتاده است | باک طوفان نیست شاهم ناخدا افتاده است
بندهٔ درگاه شاهم خواجهٔ اهل نیاز | زانکه از من حلقه در گوش وفا افتاده است
من بجز مولای خود کاری ندارم با کسی | کار من چند آنکه کارش با خدا افتاده است

و فرمانبردار پس حلقه در گوش وفا افتادن - کنایه باشد از فرمانبردار و محکوم شدن در وفا ۱۲

قصائد

ای قوی شوکت قدر قدرت ترا زیبد لقب — حیلهٔ تدبیر از حکمت جدا افتاده است

ابر جودت پر کند دامان عالم از گهر — نیست جز دست سخا خالی که وا افتاده است

کس نگیرد نام حاتم فی المثل اندر جهان — صیت بذلت تا باقلیم عطا افتاده است

ذات پاکت مظهر رزق رسان وصف خاص — ق — قدرتت را اعتباری با قضا افتاده است

میدهد رزاق مطلق رزق مادام الحیات — آن تمغایت بحکم دائما افتاده است

مطلع ثالث

خاکسارت را چه می‌پرسی کجا افتاده است — می ندانی همچو خاکی زیر پا افتاده است

نقش پایت بر سر فرش قدم بوی چه نیست — مشت خاک ما ز بالای هوا افتاده است

من ز پا افتادم از افتادگیهایم مپرس — بر سرم شاها نمیدانی چها افتاده است

دانه‌های اشک من آورد در چشم عجب — دیده را گردش بر نگ آسیا افتاده است

آتش دل را خموشی در هوایت مشکل است — کاتشش اندر دامن گل از صبا افتاده است

شد نگاه من پریشان از تجلای رخت — دیده را زلف سیاهت رهنما افتاده است

یک نگاه لطف تو آسان کند مشکل ما — من ندانم اینقدر مشکل چرا افتاده است

آصف اللغات عاجز شدن ۱۲ عجز را آوردن چشم بقول صاحب بحر عجم خیره شدن چشم است ۱۲

دل ربائی می کند خلق تو با خلق خدا
جذبۂ الفت برنگ کہربا افتادہ است

آرزو می مردہ را جان میدہی از یک سخن
صد مسیحا در لب معجز نما افتادہ است

فلک ہر کس را بقدر ہمت او گفتہ اند
دست من تا دامن دولت رسا افتادہ است

ای ولا بہر دعا پاشو[۵۰] کہ از حسن قبول
نعمت پیمان بدست التجا افتادہ است

خسرو عالم الٰہی تا قیامت زندہ باش
کین دعای نیک عین مدعا افتادہ است

سایہ گستر باد ذاتت بر سر عالم مدام
ظل حق زانسان کہ بر فرق ہما افتادہ است

باد دستت ہر قدم حاجت روای اہل عالم
ہمچو دست من کہ پابند دعا افتادہ است

رشتۂ عمر عدو کوتاہ گردد ہر نفس
صد گرہ اندر گلویش ای ولا افتادہ است

قصیدۂ چہارم بتقریب سالگرہ جوبلی

مژگان یار تا بدل عاشقان گرفت[۵۱]
ہمیدر دی تو آب[۵۲] ز چشم فغان گرفت

بنیاد خانۂ دلم آب[۵۳] از سنان گرفت
بنگر کہ آتشی[۵۴] بدل ناتوان گرفت

از سیل گریہ آب[۵۵] در آمد بروی کار
طبع روانم آب[۵۶] آب روان گرفت

[۵۰] پاشدن در محاورہ عامیان ... بمعنی برخاستن است و پاشو یعنی برخیز ۱۲ بحر یعنی ...
[۵۱] گرفتن یعنی تام کردن (الموید) ... در رفتن بچیزی دکذا فی الموید
[۵۲] آب گرفتن مکان مجرد ... ویران شدن آن دکذا فی
[۵۳] آب از چشم کسی گرفتن (آصف اللغات)
[۵۴] آتش گرفتن بچیزی بقول صاحب بحر عجم ترسیدن ۱۲ سوختہ شدن آن چیز (آصف اللغات)
[۵۵] آب بروی کار آمدن بقول صاحب بحر عجم درست شدن کار ۱۲
[۵۶] آب گرفتن بقول (آصف اللغات) طراوت حاصل کردن ۱۲

قصائد

قصائد

از بی نقابی تو سرم باخت عقل و هوش	بی پردگیست پردهٔ صبر از میان گرفت
از آتش جگر اثر دود آه ماست	پیراهن سپهر که رنگ دخان گرفت
بیمار عشق یافت ببالین چو عکس یار	آیینه را به پیش لب ناتوان گرفت
تا در مقابل مژه اش ابروی زدم	آن ترک چشم تیر نگه در کمان گرفت
سودا گرفتهٔ سر زلف سیاه تست	این جنس کهنه ام که بهای گران گرفت
آب انگهر ببرد و صدف غرق آب کرد	هر قطره اش که چشم من آب روان گرفت
او در خیالم آمد و آتش گرفت و رفت	در حیرتم که در دلم آتش چسان گرفت
او در کنار و شد کمر نازکش ز دست	دارم عجب کنار چسان از میان گرفت
تا خال هندوی تو بچشم جهان فتاد	چشم سیاه الفت هندوستان گرفت
مالیده بر رنگ حنا خون من بپای	بیباکی تو رنگ ز روی بتان گرفت
سرو قد تو ز آتش رخ سوخت چون چمن	بر شعله اش تذرو دلم آشیان گرفت
از اشک گرم عرضه دهم سوز دل مدام	تا شمع عشق پای درین دودمان گرفت
مژگان آفتاب بود در برابرش	با روی مهر پنجه ز مژگان توان گرفت

قصائد

صد گونه حسن اوست فزون با جمال خویش | تا او حباب آینهٔ آسمان گرفت
جز حیلتی نداشت دل من ز جور چرخ | احوال من که قاصد نامهربان گرفت
تا چشم من بچشم طواف میان رسید | تا رشته نگاه حلقهٔ موی میان گرفت
کردم اگر بساده دلی دلبرش خطاب | در حیرتم که بر دل نازک چسان گرفت
از سیل اشک دیده من آب در میان است | عشقم اگرچه خانهٔ بکوی بتان گرفت
آتش بجز من دل من زد بسوخت پاک | در لحظهٔ که آتش ازین کاروان گرفت
گویند خواب خوش نزند رو بآفتاب | از دیده ام خیال تو خواب گران گرفت
در گلستان عشق سبق بردم از کلیم | پیراهنم ز بوی گل آتش بجان گرفت
خون حنا چکیده ز پایش بفرق من | ظلمش نگر که خون ز من بیجان گرفت
تشبیب در زمین غزل وسعتی نداشت | فکر بلند من افق آسمان گرفت
برجسته مطلعی که سر از آسمان کشید | خورشید برج اوج دکن را توان گرفت

مطلع ثانی

تمثال مملکت ز وجود تو جان گرفت | هر ناتوان ز عدل تو تاب و توان گرفت

۱۳ کلیم درینجا دو معنی دارد (۱) موسی کلیم اللہ (۲) نام شاعر که مصرع دوم مال اوست ۱۲

قصائد

نازم برین که از مدد بخت کارساز | اطراف این دیار چنین حکمران گرفت

نازم که همت به سبکبالی جهان | بر گردن خود اینهمه بار گران گرفت

آن آصفی که قوت بازوی جد تو | ملک دکن ز پنجهٔ صاحبقران گرفت

حسن تو آشکار خراج از چمن ستاند | چشم تو باج حسن ز نرگس نهان گرفت

رعنائی تو در همه گلشن مسلم است | تا قامت تو جزیه ز سرو روان گرفت

محبوب خلق و جان جهان شد لقب ترا | چشم زمانه در تو غلبت تنگ از آن گرفت

ز آب رخ تو چهرهٔ خورشید آب یافت | از تاب عارض تو مه آسمان گرفت

از رفعت تو چرخ برین سرنگون مدام | پشت دوتای پیر فلک خم از آن گرفت

نام آوری که صیت تو اندر زمین فتاد | آوازهٔ تو دائرهٔ آسمان گرفت

منت کش عطای تو دست طالبانند | دستت چو عرضه رایگه زرفشان گرفت

در شکر نعمت نبود طاقت سخن | تا منت تو اهل غرض راز بان گرفت

تا نقد جان بقیمت لطف تو برده ایم | بازار نیکنامی ذات دکان گرفت

نصفت گری که شهرهٔ حکم سیاستش | آتش ز چشم نصفت نوشیروان گرفت

قصائد

شاهین و کبک آب ز یک چشمه میخورد	این مملکت بذات تو امن و امان گرفت
چشم عدالت تو ز کمند نگاه خویش	آهوی شوره پشتی شیر ژیان گرفت
از نصفت تو خانهٔ بیداد شد سیاه	انصاف تو چراغ بدارالامان گرفت
کلک قضا شکست و عطارد مطیع تست	تا دست قدرت تو قلم در بنان گرفت
در انتقام عفو ضمیر تو چیره دست	با آنکه انتقام ز دشمن توان گرفت
نظم قلمرو تو بحسن مقاصدش	صد آفرین ز قیصر هندوستان گرفت
منصوبهٔ تو در ته مضمون رسد مدام	در انتظام کار تو بالا ازان گرفت
این کهنه رسم و راه تو آئین اکبریست	پیرایهٔ تو پرتو شاهنشهان گرفت
عهد مبارکت که دل ما بدست اوست	عهد وفا ز خلق برسم کیان گرفت
در حضرت تو گاه تکلم سروش غیب	از آفتاب دست به پیش دهان گرفت
از پیکر تو خلق درون تو آشکار	خشم نهان سبق ز نهان پیکران گرفت
بیداریت بچهرهٔ غفلت بریخت آب	تا خواب غفلت از همه عالم کران گرفت
هر ملت از شعار تو منت کشیده است	هر مذهب از طریق تو فیض نهان گرفت

قصائد

کار آگهان بکار تو صد آفرین کنند / هر خدمتی ز سلطنت کاردان گرفت

داری بکار و کشت رعایا توجهی / فکر خوش تو رخنه ز صد آبدان گرفت

او حصه ز خرمن دهقان نمی برد / جز مایهٔ قلیل خراجی کزان گرفت

در ارتکاب جرم بدل اعتراف داشت / هر مجرمی که شحنهٔ او در گمان گرفت

صید افگنی که تار کمندش بیک نگاه / در عرصهٔ شکار دو پیل دمان گرفت

روئین تنی که رستم از و یافت بهرهٔ / افراسیاب پهلو ازین پهلوان گرفت

تا در عنان اوست سپید و سیاه خلق / پیری به رای یافت که بخت جوان گرفت

یکتا سخنوری که سند از کلام او / فکر سلیم و اشرف مازندران گرفت

سیماب شد کدورت دلهای خاص و عام / تا او بدست آینهٔ خاکیان گرفت

اقبال عرض را به تلطف خطاب کرد / انکار را بمهر خموشی زبان گرفت

او در برش کشید و بیکرنگیش نواخت / تا بوی مهر می ز گل زعفران گرفت

دستور اعظمت به سپهر وزارتت / در آب و تاب نیر اعظم توان گرفت

او بر نگین حکم تو رخشنده جوهریست / کش در تلاش دست تو از بحر و کان گرفت

۵۸ گل زعفران بوی مهر می یافت از او برخود کشید و بیکرنگی نواخت و این اشاره ایست بسوی رنگ زرد که نشان سلطنت آصفی است ۱۲

۵۹ مقصود شاعر این است که به سپهر وزارت تو دستور اعظم در آب و تاب نیر اعظم یعنی آفتاب توان قیاس کرد ۱۲

قصائد

در درگهت که گرگ فسون گرگ مست شد | نگذشته ساعتی بگلو استخوان گرفت

بگداخت همچو شمع بباریدا اشک خون | آن مرد بی ادب که ترا بر زبان گرفت

تا دیو آسمان برخت برکشاد چشم | از کهکشان ز رعب تو خس در دهان گرفت

از حکم تو اگر سر مو انحراف کرد | یکسر بهر دو دست سر خود جهان گرفت

هر خیر خواه بهره ازین بارگه ببرد | هر دشمن تو منت ازین خاندان گرفت

در درگهت از آنکه ببار بر شدم بخاک | نام من اعتبار درین خاکدان گرفت

بر فرقدان اوج تفاخر بلند شد | فرقم که بوسه از سر این آستان گرفت

نخلیکه در محبت تو کاشتم بدل | شکر خدا که میوهٔ او استخوان گرفت

هشدار ای ولا که فلک سیر فکر تو | از حد برون شد است و بباید عنان گرفت

در ساحتیکه حد ادب در میان فتاد | نتوان خلاف عقل ره هفتخوان گرفت

هر نکته سنج بزم و امیر سخن شناس | لطف از قصیده و غزلت تا توان گرفت

در خانه گر کس است ترا اینقدر بس است | فکر تو شاد باش ز اهل زبان گرفت

خاموش ای ولا که کنون وسعتی نماند | گویائی تو در ته دندان زبان گرفت

۴ مقصود این است که او سکوت اختیار کرده است و وسعتی در زبان باقی نیست ۱۲

قصائد

بلی وجهٔ نیست چشم عطایش که گفته اند
باید ز دست یار می ارغوان گرفت

تا در زمانه عالمیان را صلا زنند
مدّاح شاه خلعت گوهرنشان گرفت

برخیز ای دلا که کنون وقت التجاست
باید کف دعا بسوی آسمان گرفت

ای خسرو خجسته خطای زبان نماند
جلّاد به که دست مراد دهان گرفت

عمر تو از حساب فزون باد در شمار
ز انسان که خضر زندگی جاودان گرفت

اهل زمان ز نخل وجود تو برخورند
آدم صفت که میوه ز باغ جنان گرفت

ملک دکن ز عدل تو گیرد کرامتی
چون شهره که نصفت نوشیروان گرفت

در سایهٔ تو باد ولی عهد برقرار
فرقت چنانکه ظل خدای جهان گرفت

دوران گره زند بگلوی عدوی تو
از هر گره که ابر و مه طلعتان گرفت

چل ساله جشن عمر همایون شود ترا
جشنی که باده از خم پیشینیان گرفت

فزون شود مراتب جشن تو در حساب
از هر گره که رشتهٔ عمر روان گرفت

قصیدهٔ پنجم بتقریب سالگره مبارک

قصائد

سحاب چشم من اشک طرب میبار و از مژگان
گشند تا آب و جاروبی بصحن درگه سلطان

چه چشم چشم امیدی که باشد آرزوی دل
چه اشکم قطرهٔ لولو - چه لولو - لولو غلطان

چه مژگان یک صف لشکر چه لشکر نیزه با ابر
چه آب آبیکه در گوهر فتد از قطرهٔ نیسان

چه جاروبی کز و شد پنجهٔ خورشید منت کش
چه پنجه - پنجهٔ لاله - چه لاله پنجهٔ مرجان

چه صحنی صحن بستانی چه بستان صحن ایوانی
چه ایوان گنبد خضرا - چه گنبد - گنبد گردان

چه درگه - درگه اعظم که باشد مامن عالم
چه عالم - عالم دنیا - چه دنیا عالم امکان

چه سلطان سلطنت رانی جهاندار و جهانبانی
چو آصف جاه سلطانی چه آصف آصف دوران

سکندر جاه دارا فر نظام الملک نام آور
بشوکت همسر قیصر بسطوت برتر از خاقان

جوان بخت و جوان دولت قوی همت قوی شوکت
فلک صولت قدر قدرت گرامی منزلت ذیشان

رئیس معدلت گستر جهانبان و جهان پرور
بعدل و داد سرتا سر سریر عدل را شایان

مقال شکرینت ای والا خوش لذتی دارد
مرا قند مکرر بخشش و دیگر مطلعی برخوان

مطلع ثانی

لب جان بخش او معجز نمای عالم امکان
بسیرت عیسی مریم بصورت یوسف کنعان

قصائد

کند تدبیر او تقدیر را وابستهٔ حکمش — قضا باشد رضا جویش قدر شد تابع فرمان

سخن گوئیکه نظم او بمیدان سخن گوئی — بچوگان فصاحت گوی سبقت برده از سحبان[51]

ز ابر جود او بر فرق عالم آب زر بارد — ز آب دست[52] او هر قطره باشد گوهر عمّان

نماند بی خبر از حال مادر خواب شیرین هم — ز بیدارئیش روز و شام در چشمش بود یکسان

صدای دادخواهان از دهن بیرون نمی خیزد — که گوشش بر صدای او کند هر مشکلی آسان

ز بیدردی بر نجد در دلها را خبر دارد — بدرد دردمندان میشود همدرد دلش درمان

شود مهر فلک گردش[53] در حلقهٔ برمش — که ذات اوست دائم ذرّه پرور مرکز احسان

بگاه رزمش از جلّاد گردون الامان خیزد — کمندش آسمان[54] گیر و سمندش آتشین جولان[55]

بقوّت سکه[56] بنشاند بقلب بیژن و بهمن — بهمّت آب[57] می گیرد ز دستش رستم دستان

بطول ار نه بگویم مدحتش را مختصر گویم — عدیل همچو شاهی نیست در اقلیم هندستان

ولا حدّ ادب مگذار کین وقت دعا باشد — کمال مدحتش نبود مگر در حیطهٔ امکان

بصدق دل و دست التجا بر آسمان[58] کن — ز درگاه خداوند دو عالم مدّعا بستان

خداوندا نگهدارش بحقّ سرور عالم — طفیل حیدر کرّار بوبکر و عمر عثمان

[51] ... فصیح ...

[57] ... نشاندن در محاورهٔ معاصرین عجم کنایه باشد از معترف کردن ۱۲
آب گرفتن بقول آصف اللغات بمعنی طراوت گرفتن و معاصرین عجم (آب گرفتن از دست کسی) بمعنی عزت و بزرگی گرفتن [illegible] ... [illegible]

مه اقبال او تابد بر اوج مطلع دولت
بود خورشید ذاتش بر سپهر مملکت تابان

ولیعهدش بزیر سایهٔ او بارور بادا
نهال قامتش آبی خورد از چشمهٔ حیوان

عدوی شاه سرگردان شود در عرصهٔ عالم
بسان گردبادِ دشت همچون گوی از چوگان

ولیّ نعمت ما زنده باشی بر سر عالم
مرا تا رنفس باشد ترا صرف گره بندان

قصیدهٔ ششم بتقریب سالگرهٔ مبارک

ای مطلع اشعار من ابریست بسیار آمده
وی شعلهٔ افکار من برق شرر بار آمده

هر قطره اش مضمون تر روشن تر از آبِ گهر
مقبول گوش بهره ور چون دُرّ شهوار آمده

هر حرف و لفظ آفرین لفظش بمعنی دلنشین
زانسان که بهر آفرین لبها بگفتار آمده

مضمون رنگینی در و هم رنگ گل در رنگ و بو
نطقم چه مرغ نغمه گو گویی بگلزار آمده

آن نغمه مدح خسروی برجسته زاهنگ نوی
سازش زبان پهلوی با تار اشعار آمده

مدحت گر سلطان منم خاقانی خاقان منم
مدّاح عالیشان منم ممدوح سرکار آمده

سلطان چه سلطان زمن خاقان چه خاقان زمن
در هفت اقلیم و کهن نامش جهاندار آمده

او آسمان و من زمین من چرخ و او عرش برین — من عرش و او کرسی نشین و ظل دادار آمده

ای طوطی فکر و الاقند مکرر ده مرا — تا مطلع لذت فزا بینم به تکرار آمده

مطلع ثانی

از کثرت احسان او هر کس گرانبار آمده — وز جود بی پایان او حاتم سبکسار آمده

ارباب حاجت چون صدف صد گوهر مقصد بکف — تا دست جودش هر طرف ابر گهربار آمده

الوان نعمتها بهم بر سفرهٔ جود و کرم — حاتم ز خوانش بیش و کم یک زله بردار آمده

چرخ برین خاک درش ظل الهی بر سرش — خورشید گردون چاکرش شکل پرستار آمده

آزادگان دولتش پابند بند حکمتش — یعنی بدام الفتش دلها گرفتار آمده

او مرکز اعیان او ما حلقه در گوشان او — دلها بلا گردان او مانند پرکار آمده

شد خواب غفلت از و کن هر کس بفکر علم و فن — کو همچو بخت خویشتن پیوسته بیدار آمده

شاهی که باشد منتخب اندر شجیعان عرب — تا فتح جنگ اندر لقب در روز پیکار آمده

بوسد رکاب او فلک پیر انش فوج ملک — چون خسرو مایک بیک بر پشت رهوار آمده

تیغ سبک گرز گران دست قهرش جانستان — گوید تهمتن الامان بیژن بزنهار آمده

۵۱ زربفت بقول صاحب بهار عجم مخفف زرباف قماش زرباف

۵۲ سزاوار بقول صاحب بهار عجم بمعنی لائق و در خور باشد ۱۲

۵۳ زرتار بقول صاحب بهار عجم چیزیکه از تارهای زر ساخته باشند چون طرۀ زرتار که بر دستار زنند ۱۲

۵۴ پنجۀ خورشید بقول صاحب بهار عجم بمعنی خطوط شعاعی

زربفت شاهی دربرش تاج کیانی برسرش	پرّ هما برافسرش اورا سزاوار آمده
وان طرّۀ زرتاراو بال همارا آبرو	چون پنجۀ خورمو بمو برهر طرف ستار آمده
خاقانیا دراین زمین طرحت سپهرّ اولین	فکرم چو لولوی ثمین در بحر زخّار آمده
بر مطلع طبعم نگر بهفت هلال از آب زر	یک مطلع نو جلوه گر چون ابر دیبار آمده

مطلع ثالث

زانرو که روشن صورتش مرآة انوار آمده	آیینه محو حیرتش چون نقش دیوار آمده
بر مصحف عارض ببین خط همچو آیات مبین	یارب چه مرآت است این روشن بزنگار آمده
ای واقف سرّ خفی نام تو محبوب علی	رویت سراپا منجلی از شغل و اذکار آمده
آیینۀ روی ترا داغیست مهربی جلا	یا چهرۀ خط بسته را خالی برخسار آمده
تاج شهی داری بسر هم دلق درویشی ببر	بی کبر بیت با فال و فر همرنگ ابرار آمده
در عفو باشد لذّتت وز انتقامی نفرتت	کز شرم عالی همّتت بدبین نگونسار آمده
داری مصفّا سینۀ پنهان درو گنجینۀ	گفتار تو آیینۀ اسرار کردار آمده
اینج نوبت شهرتت در چارسوی و شش جهت	نه آسمان در قدرتت با هفت سیّار آمده

قصائد

قصائد

بهر رفاه عالمی حکمت سراپا محکمی … ذاتت برنگ همدمی هردم بایثار آمده

باشد یمین السلطنت دستور خاص دولتت … کو در اصول معدلت مرد خبردار آمده

دلهای خلق آباد ازو هر قوم و ملت شاد ازو … پابند عدل و داد ازو دست ستمگار آمده

آن افتخار ملک و دین کو در مهام آمد معین … در همسر انش اولین همرنگ مختار آمده

وان حق پژوه بی ریا صدر عدالتهای ما … فخر از وجودش ملک را در عهد سرکار آمده

شد خانخانان چاکرت تیغی بکف فرمانبرت … کو در نظام لشکرت یار و مددگار آمده

برخوردم از هر مجلسی برخود ببالیدم بسی … در نظم مملکت هر کسی موزون بهر کار آمده

وابسته این دولتم منت پذیر عزتم … ذاتت ولی نعمتم نامم نمک خوار آمده

در مدح آصف لی شکی بنوشته ام از صد یکی … یعنی ز بسیار اندکی مشتی ز خروار آمده

او را هر آنکو شد عدو سرگشته گردد کو بکو … تا آفتاب عمر او دیدم بدیوار آمده

برخیزم اکنون ای ولا برآورم دست دعا … آثار صبحی بر سما اینک پدیدار آمده

یارب بکامش جاودان محفوظ دارش در امان … بهر حقوق بندگان ذاتش نگهدار آمده

یارب بمقصود دلش بکشای هر یک مشکلش … کاسان ز دست باذلش هر کار دشوار آمده

یارب بحق مصطفےٰ دلشاد دارش دائما   کواز پئے ہر بی نوا پیوستہ غمخوار آمدہ

یارب بحق پنجتن پاینده دارش ذرکن
کز ذات او صد ہمچو من جان در تن زار آمدہ[1]

[1] مخفی مباد که درین مصرع یا اینکه بعد لفظ من کلمه را محذوف گیریم (جان در تن زار) را اسم فاعل ترکیبی گیریم یعنی جان در تن زار وارنده ۱۲۵

غزلیات ولا

بسم الله الرحمن الرحیم

ردیف الف

دیوان

ای لوح جبین تو بسم الله عنوانها   (۱) وی روی حسین تو خوش مطلع دیوانها

آن عارض دلجویت یک صفحهٔ صد دیوان   یک شعر دو ابرویت بیت الغزل آنها

شد چین جبین مسطر تا چهره کتابی شد   وز عارض خط پرور نازل شده قرآنها

آن مصحف رویت تا جا کرد بر حل خط   صد آیهٔ حسنت را خوانند مسلمانها

هر حرف تو مضمونی در حق زباندانان   هر لفظ تو موزونی از بهر سخندانها

یک نقطهٔ خالینت صد نکته کند پیدا   یک دانهٔ مشکینت رویندهٔ ریحانها

زلف تو کمند افگن بر کنگرهٔ دلها   بند تو به بند افگن مستوجب زندانها

دیوان

از چهرهٔ تابانت تابی بدل عاشق — وز چاه زنخدانت آبی بزنخدانها

قند لب شیرینت شکّر شکن عالم — لعل نمک آگینت بشکسته نمکدانها

زلف تو به از سنبل چشم تو به از نرگس — وز عارض تو گل گل بشگفته گلستانها

آن زلف سمن بو بیت وان خال سیه و بیت — یکجز نگرے و ہند و بیت غارتگر ایمانها

افتاده براهِ تو صد مرد نبرد آئین — یک ترک نگاه تو بر ہم زن ترکانها

از ناوک چشمانت دلها همه تن پیکان — در جنبش مژگانت نشتر برگ جانها

دلدادهٔ حسن تو سرگشته و آواره — آوارهٔ عشق تو در دشت و بیابانها

حسن تو فزون باشد از هر چه توان گفتن — وصف تو برون باشد از حیطهٔ امکانها

ای مردمک چشمم رحمی بدل عاشق — صد نیزه زن هر دم از یک صف مژگانها

از ترک دل آزاری جویای حقیقت شو — در مخزن دل داری گنجینهٔ عرفانها

در حمد خدا ایجان این طرفه غزل گفتم — نام تو بود جانان او خالق جانانها

در نظم سخن طبعم سلطان قلمرو شد — دیوان والا باشد سر دفتر دیوانها

من نمیخواهم که یار من شود از من جدا (۲) کین جدائی میکند جان مرا از تن جدا

چاک دل را بخیه زد مژگانت از تار نگاه رشتهٔ تو تا قیامت نشود از سوزن جدا

در فراقت گریه را تاریکی شب شد پسند تا نه بینم آب چشم از دیدهٔ روشن جدا

این دل بی خانمان را کوی تو آمد وطن در رهٔ شوقت دل مسکین شد از مسکن جدا

سنگدل آبی بریزد بر لبم در وقت نزع آتش سوز دلم کرد آب از آهن جدا

من نسازم با دل‌ای دوست دشمن ناشناس تا نسازی دل خود دوست از دشمن جدا

آرزوی مرده را جان می دهد لعل لبت قامتت صد مرده را می سازد از مدفن جدا

بلبل شوریده قدر صحبت گل را نداشت تا نکردش حلقهٔ صیّاد از گلشن جدا

دامن از دستم کشیدی پای من بر جا بماند تا بود دستم نگردد دستم از دامن جدا

زلف پیچان تو پیچد عارض زرتاب را تو نمیخواهی که باشد مار از مخزن جدا

ای ولا حال دل من کس نمیداند که چیست
غم جدا آهی جدا اشکم جدا شیون جدا

نکرد آخر وفائی دختر رز در بر مینا (۳) وبال آورد خون ناحق رز بر سر مینا

دیوان

شفق شد شیشهٔ خوناب را آثار خونخواری | که خون شیشه می بارد ز رنگ احمر مینا

فتاد از دست خود بر دست و پای میکشان آخر | بریزد پنبه در گوشی بلائی بر سر مینا

سرور دل شود هر قطره اش ساغر پرستان را | چو آب باده رنگی ریزد از چشم تر مینا

بخواری سرنگون گشت و عرق میریزد از خجلت | کلاه افگند ساقی بر فلک چون از سر مینا

بهجر یار ز آب منجمد آتش فتد در جان | چو ریزد آفتاب می ز چرخ اخضر مینا

وجود دخت رز گوئی سبب شد قتل یاران را | عجب نبود کزین خصم پسر شد مادر مینا

لبالب گشته از خون کبوتر چشمهٔ ساغر | بجای ابر تر ریزد شفق از چنبر مینا

بطی بی پر و بال ست و پروازی بدل دارد | شگفتی نیست گر از پنبه شد بال و پر مینا

بدور نرگس مستند پیران جهاندیده | چو مدهوشان میخانه بود و ساغر مینا

ولا گر چشم گلگونم شود با جام می همدم
دل پرخون من مثل حنا شد همسر مینا

دست گلگون تو روشن کرد تار رنگ حنا | (۴) | در دل خون گرم من بنهاد پا رنگ حنا

از شفق بندد حنا بر دست و پای خود فلک | تا ز دست نازکش گیرد هموار رنگ حنا

۱۴ وصاحب بحر عجم بمخصوص ترنمان ست چنانکه حنا الیدین برای مردان ۱۲ ف ۱۵ برآگرفتن بقول صاحب بحر عجم پرواز کردن ۱۲

دیوان

أحنا همچون نگین جا کرد بر انگشت یار	می نهد یاقوت را بر کف حنا رنگ حنا
پای نگینش نگه بگذشته در سیر چمن	تا ز جا برداشت رنگ لاله را رنگ حنا
سنگ خارا را اگر خون حنا بخشیده است	تا بمعدن در دلش کرد ست جا رنگ حنا
شده هوا بشگفته در گلشن ز رنگ روی یا	گو بیا کردند بر دست صبا رنگ حنا
خون ز خون مادر خود بر جبین مالیده است	تا نشد با قاتل او آشنا رنگ حنا
ر طریق همرهی ثابت قدم افتاده است	می نماید بر زمین از نقش پا رنگ حنا
ب و رنگی در جهانش داد خون مادرش	تا نمیخواهد ز قاتل خون بها رنگ حنا
دنیا کانش که در راه وفا جان سوختند	سرخروئی یافت در رنگ وفا رنگ حنا
بهند آمد حنا رنگ نوی در برگرفت	بو العجب باشد که گرداند قبا رنگ حنا

دست خونریز مرا منکر کند از ارتکاب
خون انصافم بریزد ای ولا رنگ حنا

ار تنگ سازد مو قلم موی میانت را	(۶)	تواند بست بر لوح عدم نقش دهانت را
رقم میتوانم زد رقم وصف دهانت را		بدست آرم بجای خامه گر موی میانت را

چو سوزم تا شود گرم سخن با ترزبانیها — سرا پا آب سازد التهابش آب و آتش را

سوال از آبرو کردم فکند آتش مرا در دل — دهد صلحی بهم طرز جوابش آب و آتش را

نگاه آبدار او بفرط خشم شد آتش — گرفته آب از چشمان عتابش آب و آتش را

بهم در پردهٔ طبعش بود حلم و غضب پنهان — ببخشد امتزاج اینجا نقابش آب و آتش را

در آب منجمد چون آتش تر می دهد ساقی — بیک پیمانه میدارد شرابش آب و آتش را

بگیرم از جگر آبی کشایم آتشی از دل — کنم آباد در دیر خرابش آب و آتش را

نمی بینی که در لعل لبش آبست و هم آتش — بیک معدن نهد لعل خوش آبش آب و آتش را

ز ابر چشم عاشق آب آتش رنگ میبارد — بهر یک قطره میدارد سحابش آب و آتش را

چو چیند قطره های خوی گرمی از رخ گلگون — بیک جا فرو ریزد گلابش آب و آتش را

دل پرخون من سوزد و آبر آتش عشقش — نهان دارد بهر دل سوز کبابش آب و آتش را

به تیغ ناز کشی سرمه ترک شهلا را — چنان که از رگ اندیشه خون چکد ما را

بقامت تو بریدند جامهٔ نازت — که بر قبای تو نازست قد بالا را

دیوان

این جامه را بقامت عنقا بریده اند مقصود اینست که قضا و قدر ناز را مخصوص کرده بهت تو و قد بالای تو ناز میکند بر ناز تو ۱۲

دو چشم ما صدف بحر خیز و گوهر ریز
چه ناز بر صدف و گوهر است دریا را

مآل پنبه بگوشی بسر و بال آرد
که جوش باده خبر داد گوش مینا را

شود ز وصل مخالف جدائی عالم
چنانکه آهن سرد آب کرد خارا را

ز نقش پا اثر رهگذر نمود مرا
چو جای سرمه کشیدم غبار صحرا را

ز آب آتش آیینه می رود بر باد
که خاک آب گهر گشت چشم بینا را

صفت بغرض وجود است اصل نام بلند
شنیده ام پر و بال ست نام عنقا را

بضبط گریه شکست اشک من بچشم امید
چنانکه ضبط فغان در دلم تمنا را

مغان ز جرعه آب رز ست دریا کش
که آفتاب کند خوشه ثریا را

بشکل آب خماری ز خجلت آب کند
خمار دیده دریا کش تو صهبا را

وفور آب نهان کرد جوهر شمشیر
نقاب پرتو حسن ست روی زیبا را

مثل زنند که بالای طاعت است اضاف
چه نسبت است بشمشاد سرو بالا را

صفای سینه تو نقش مرا کند پیدا
ندیده دیده کس جوهر مجلی را

خوش ست وسعت مضمون باختصار بیان

دیوان

والا بکوزه در آورده ایم دریارا

قضا ذات ترا از دست قدرت آفرید اینجا (۹) قدر اینجامه را بر قامت حسنت برید اینجا

کشاد کارها را عقده می بندد امید اینجا که قفل غنچه گل گرد از زر گل صد کلید اینجا

نهان از آتش حسنت نشد بخت سیاه من بکار کاتب قدرت نخورد آب سپید اینجا

مرا صبح امید از شام وصلت کم نمی باشد ببین هر شب شب قدرست و هر روز عید اینجا

بآب تیغ چشمش آب کرد آثار خونریزی بجای لاله در دستار او رخت شهید اینجا

نوشتی نامه و منع جوابش مطلبی دارد مطبعیت تن زد و پیراهن کاغذ کشید اینجا

زعکس تیره بختم خون انصاف کند دست که همرنگ حنا دانسته خون شهید اینجا

ترا و یاد از لف خون گرمی او سرد مهریها چو شمع سرنگون از بخت من آتش چکید اینجا

چراغ مرده را دامن زدن شد کشته را کشتن چه تیغ نازه مالد آستین بسمل طپید اینجا

فغان سینه من آب کرد آخر دل سختش شرار آتش ما آب از آهن کشید اینجا

بپر پروانه خورد از پرتو شمع رخت سیلی چراغ از دیده عشاق جانبازت پرید اینجا

چو خضر از خار خار دشت پای من نخورد آتش مرا آب حیاتی از دهان گل چکید اینجا

[illegible]

صبا میجوشد از آتش نوائیهای فریادم
زدم آتش بجان گفتی جهنم وای بیدردی

چکید از گل عرق رنگ رخ بلبل پرید اینجا
زبان شعلهٔ عشقت کشد هل من مزید اینجا

براه طرح استادان قدم سودن بسی مشکل
و آخون دل من در بن ناخن رسید اینجا

ردیف بای عربی

(۱۰)

در باغ حسن از دهن گل چکیده آب
چون عندلیب در رگ جانم دویده آب

نظارهٔ نگاه تو هوشم ز سر ربود
تا آب دیدهٔ تو مرا از دو دیده آب

غرق تحیرم که چسان از سرم گذشت
شمشیر را که تا کمر او رسیده آب

دانم که از خیال رخ آبدار او
زخمم دلم ز جذب محبت کشیده آب

زان سنگدل که وعدهٔ وصلش گرفته ام
از آهن فراق دلم بر کشیده آب

سر سبزی خط لب لجوی او کشاد
شام و سحر ز چاه زنخدان کشیده آب

زان آتشیکه شعلهٔ او سر زد از دلم
سوزد مرا ز فرط حرارت بدیده آب

چشمم که آب ریخت بوهم تغافلش
از پا کشیده موزه ولیکن ندیده آب

دیوان

۵ آب دیده بقول بهار کنایه از اشک ۱۲

۶ آب بر دیده زدن بقول بهار کنایه از بیدار و هوشیار ساختن

۷ آب از سر گذشتن بقول آصف اللغات کنایه از غرق شدن

۸ شمشیر آب یعنی آب شمشیر — رای اضافی است ۱۲

۹ آب کشیدن زخم بقول آصف اللغات تازه شدن زخم

۱۰ آب از آهن کشیدن بقول آصف اللغات امر غیر ممکن بعمل آوردن ۱۲

۱۱ کشادن بمعنی ظاهر کردن

۱۲ سر زدن بقول بهار ظهور (بفتح و ضم) کردن ۱۲

۱۳ آب در دیده سوختن بقول آصف اللغات خشک شدن و بند شدن اشک ۱۲

۱۴ آب ندیده موزه از پا کشیده بقول آصف اللغات کنایه باشد از کسیکه بی آثار مصیبت در اندیشهٔ آن مبتلا شود ۱۲

باشد ولا پیاله کش زهر چشم یار
گویی دلش ز جام شهادت چشیده آب

(۱۱)

خون مینا ز لب یار بجوش ست امشب | شیشه از نالهٔ قلقل بخروش ست امشب

چشم مستت بنظر باده فروش ست امشب | مستی والهٔ او دشمن هوش ست امشب

چشمش افتاد مگر بر رخ روشن زین وجه | قمر از هالهٔ خود خانه بدوش ست امشب

نقض پیمان بدل اوست بامید سحر | که بافسانهٔ عاشق همه گوش ست امشب

کار واعظ کن و هشیار کنش ای ساقی | شیشه از غفلت خود پنبه بگوش ست امشب

هر که با من ز تو پرسید تو هم میدانیش | نیک دانم که چرا با تو خموش ست امشب

دی با ئین پریروز شکستی پیمان | می کشاید بعمل وعدهٔ دوش ست امشب

بی زبان کرد مرا زلف تو از سرگوشی | از بن گوش دلم حلقه بگوش ست امشب

غیر چشمک زدنت نیست که بیگانهٔ من
با ولا پیش رخت دوش بدوش ست امشب

(۱۲)

عکس رخ تو مصر بگردون آفتاب | سیارگان چو ذره مفتون آفتاب

دیوان

دیوان

تا بد ہر انچہ بر فلک از عکس روی تست | یعنی رخ تو خالق بیچون آفتاب
او کشتهٔ ز تیغ نگاهِ تو صد عجب | بر گردن فلک نہ شفق خون آفتاب
پیش تو آفتاب بدیوار حسن اوست | دارم خبر ز حال دگرگون آفتاب
شب تا سحر بهجر تو دانم که خون گریست | دیدم بصبح دیدهٔ پرخون آفتاب
یک جرعه نیست مستی دیک ذرّه نی خمار | نازد فلک بساغر میگون آفتاب
از حاصل نقاب تو بگزید شرق و غرب | تلمیذ حکمت تو۔ فلاطون آفتاب
جز جلوهٔ نقاب تو یک ذرّه پیش نیست | تا بسته ام بروی تو مضمون آفتاب
روشن کند ز خلوت و جلوت اصول سیر | آمد شدِ تو۔ واضع قانون آفتاب

کرد او اشاره سوی تو از پنجهٔ نخودم
باشد ولا بعشق تو ممنون آفتاب

(۱۴۳)

قطرهٔ اشکم اگر مثل گهر میدارد آب | در غلاف چشم او تیغ نظر میدارد آب
آن تن نازک بمهتاب آفتابی می شود | ماه کامل تاب او در دل بسر میدارد آب
مستیم از ساغر چشم ست و آب بادہ رنگ | ترک مستت می نخورد و در جگر میدارد آب

آب و چاروبی من از مژگان کشم در راه عشق | گر بود چشمی که او از دور بر میدارد آب
از زرافشانی نباشد آب و تاب سبزه اش | باغبان قدرتش از آب زر میدارد آب
گریه سر کردم که یارم چشم خوابانده ز من | نرگس آبی زد که چشم فتنه گر میدارد آب
پنبه بر داغم نهد چشم پر آب او ولی | هر زمان زخم دل عشاق بر میدارد آب
از حلاوت می برد دلهای عالم لعل او | طوطی شکر شکن زان در شکر میدارد آب
موبمو بندد میان طوف میان یار را | در میان منصوبه زرین کمر میدارد آب
آب حسن صاف نیش ما را گلوسوز آمده | تشنه را دایم گلوی خشک تر میدارد آب

هر که دارد ذوق مضمون در ته آب آتش
زانکه از فکر ولا هر شعر تر میدارد آب

(۱۴)

ماه من از عارض تابان چو بردارد نقاب | نعل در آتش کند پیش رخ خود آفتاب
گلعذارم گر سوی گلشن رود کاکل فشان | در هوای او دل سنبل خورد صد پیچ و تاب
گل بچیند چشم مخمورش اگر طرف چمن | شرم نرگس می کشد در چشم میل نیم خواب
تا بشوید از رخ تابان او گرد سفر | آسمان آورده است از چشمه خورشید آب

دیوان

چشم کشیدن) میل نیم خواب در چشم کشد یعنی بخسپد و چشم را نیم بند کند یا از نیم خوابی چشم خود را نابینا کرده است ۱۲

من بصد خون جگر آباد کردم خانه را
آتش عشق تو در یک لحظه بنمودش خراب

من ز دل بیرون نکردم یک خدنگ چشم او
تا مثل شد دوستان دارند اندر دل حساب

من هواجوی تو با شبنم دیده ام جویای ست
آب در جویم نباشد چون روان گردی چو آب

تا مرا ز نظر گردید یک رنگی ز تو
در خیال روی تو چشمم بریزد خون ناب

تا عرق از جسم او شد عنبر افشان ای فلا
در بهی ارزد بآبی موجهٔ عطر و گلاب

(۱۵)

نرگس مست ترا گفتند تا جام شراب
چرخ مینا می کشد از ساغرت کام شراب

از لب خاصان سرود خوش مستان یاد داد
حلت جام پر از می حرمت عام شراب

تا بچشمت فتنه ها را چاشت می آید پسند
چشم مخمور اکتفا کرد است بر شام شراب

پنبه در آغاز از مینا شکستن غم نخورد
باده را با پنبه می چیپند انجام شراب

گوش هوش باده جویان بر صدای قلقل است
انتظاری می کشم ساقی به پیغام شراب

از خیال خام پختن خامی مغزم نماند
پخته می سازد جنون را آتش خام شراب

در رگ و پی شد بجوشش خون اثر لب داده را
چون گدا بر کام خود آورد ابرام شراب

دیوان

یا چیزی دیگر را بلب خود رسانده است

جوش خون شیشه کردش بند تار آهنین
پنبه در گوشی فگندش تنگ در دام شراب

آتش سیال ز آب منجمد شد نوش جان
گرچه آب شعر و ریزد زهر در کام شراب

دور ساغر نشکند از چشم میگون خمار
آب می گویند مخموران بابهام شراب

دخت رز را ول کن و از خون مینا دست کش
ساقیا گر بسته امروز احرام شراب

کف کند از جوش تار وی عرقناک تو دید
آب حسرت شد گره از چشم در کام شراب

اختلاط فتنه سنجان طفل را از جاده برد
شد نصیب باده پیما لغزش گام شراب

نشه او در سر ما مثل خون برگردن است
همچو آب آتشین می ترسم از نام شراب

آتش افروزد بعالم آبرو ریزد بخلق
صورت تیغ دو دم خونابه آشام شراب

ناخدا ترسان ز راه آب در آتش روند
کشتی می بیخبر دارد ز انجام شراب

جام از مینا بچیند لب ز ساغر می کشد
در کشاکش آب شد بیهات گلفام شراب

چو سنگ محتسب شد بیگناهان را سزا
ای ولا بر گردن میناست الزام شراب

ردیف بای فارسی

دیوان

دیوان

در شب قدر زینهار مخسپ | حرمت او نگاهدار مخسپ (۱۶)

از پس روزها رسید شبی | گرچه خوابست در کنار مخسپ

بر شب زلف یار تکیه مکن | چشم تیغی ست آبدار مخسپ

جان من خواب بیخودی مرگست | شب بجان تو زنده‌دار مخسپ

لشکر خواب را شبیخون زن | همچو مردان کارزار مخسپ

بخت خوابیده را خجسته مگیر | دولت خفته نابکار مخسپ

خوفناک است خوابناکی ما | خواب تیغ است ناگوار مخسپ

خون خوابیده را نهفته مگیر | مثل تیغی است در کنار مخسپ

هر کبابی که در نمک خوابد | زیر دندانست دلفگار مخسپ

ره خوابیده در سفر ستم است | عزم منزل بیاد دار مخسپ

رایت از خواب فتنه برپا کرد | فتنه خوابد ز هوشیار مخسپ

پلنگی به ز پشت خوابیدن | از سبک خوابیت چه کار مخسپ

سبزه را خواب پایمال کند | خواب نرگس نگاهدار مخسپ

خواب در آفتاب رو نه برد	در نظر دار روی یار مخسپ
خفته را خفته کی کند بیدار	من نه چشم توای نگار مخسپ

از والا یک نصیحت صائب
دل آگاه گوش دار مخسپ

ردیف تای فوقانی

گلشن تخلیق رنگ باغبان قدرت است (۱۷)	شاخ گل در عالم گلشن نشان قدرت است
از نسیم قدرتش بینی هوای در چمن	حسن تاثیرش بهار بوستان قدرت است
طائر جان می شود دستان سرا در باغ تن	نغمهٔ دلسوز او هم از زبان قدرت است
دانه را از خاکساری شد نشیمن در زمین	نونهالش را سرش بر آسمان قدرت است
تاک بر روی زمین مانند دریا می رود	سیل آب اندر تنش آب روان قدرت است
دختر رز جان بتن از خون ما دریافته	حرمت و حلت همه رمز نهان قدرت است

حمد خالق را اگر نوک زبانم ای والا
در بهارستان چو سوسن ترجمان قدرت است

دیوان

دیوان

(۱۸)

دل شیفتهٔ جمال یار است — آتش در جان و بیقرار است

از لطف نهان مگر قرارے — باید که طپیدن آشکار است

شمشیر مکش که جسم و جانم — از گوشهٔ ابروت فگار است

صد آرزوم شکسته در دل — بر من چه جفای روزگار است

از ریزش آب آتشینم — صحرای فراق لاله زار است

بلبل ز حزین دهد نویدی — فصل گل و موسم بهار است

بوی بمشام جانم آمد — از طرهٔ او که مشکبار است

ای نرگس چشم یار جامی — جانم بصعوبت خمار است

ای مرغ سحر نفس فروکش — یک لحظه که انتظار یار است

برخیز دلا که آب در جو است
جان در تن و یار در کنار است

(۱۹)

شاهنشه خوبان جهان بر سر جنگ است — سد دل دیوانهٔ ما بسته بنگ است

یک تهلکه برپاست مرا در صف مژگان — تا نیزه بدست ستم شاه خدنگ است

دیوان

جان بردنش آسان نبود باخته جانرا
مشکل نبود پنجه بنجون ترکند آن شوخ

شاهین نگه را که ز چشم تو برون جست
برکش ز شکار دل بیتاب عنان را

بیدردی تو ناله فروخوردنم آموخت
مشکل نبود دست ز جان شستنم ای یار

کان ترک شکار هست همه تن بسته خدنگ است
بر غاله بیچارهٔ ما پیش پلنگ است

هر لحظه شکار دل عشاق بچنگ است
در حلقهٔ زلف تو مگر آهو لنگ است

تا دیدن ما گوش ترا نغمهٔ چنگ است
هشدار که رفتن ز سر کوی تو ننگ است

زین بیش نباشد به ولا وسعت مضمون
در بحر زمین فکر مرا قافیه تنگ است

(۳۰)

بدیده سرمهٔ من خاک آستانهٔ تست
بغمزه چله بیفشان کمان ابرو را
تو آتش رخ حسنی و شعلات جانسوز
پرستش تو مرا قشقه بر جبین کرده است
نگاه من سر مو از خط تو سر نکشید

بیا بخانهٔ چشمم که خانه خانهٔ تست
شکار خاطر عشاق بر نشانهٔ تست
زبان سرخ تو یک آتشین زبانهٔ تست
عجب مدار اثر خال هندوانهٔ تست
دلم چو زلف تو امیدوار شانهٔ تست

بشکل آینه حیرانیم شگفت مدار
که در نگاه خیالم نگارخانهٔ تست

دلم ربود و تنم سوخت جان من بگداخت
ستمگرا اینهمه یک شمه از فسانهٔ تست

هرا که از لب شیرین تو کوهکن گفتی
دلم تصدق الطاف خسروانهٔ تست

ز آب خال رخت جان گرفته ام ای یار
ببین که در تن من خون آب دانهٔ تست

فغو بروی تو بادای زمانهٔ بیدرد
صد آرزوی دل زار آبگانهٔ تست

سمند طبع و آوار نورد جولانی است
ز زلف تو اثر ضرب تازیانهٔ تست

(۲۱)

بالش تسکین و راحت بر بساط خاک نیست
دور امن و عافیت در گردش افلاک نیست

فتنه ها گر در خفای آن بت چالاک نیست
تا چه باشد پیش چشم ما دلش بیباک نیست

ما ز جور مادر فرزند کش غافل نیم
آبریز دختر رز جز به پور تاک نیست

گریهٔ خون تو آثار شهادت آب کرد
قاتل محزون ما جز دیدهٔ سفاک نیست

پردهٔ رویت چرا پروانهٔ دل را بسوخت
شمع را پیراهن فانوس آتشناک نیست

نقش سیرت چشم ظاهربین نمیداند که چیست
عکس صورت شاهد آیینهٔ ادراک نیست

دیوان

نشئهٔ چشمش دل رنجور عاشق را بکشت | گرچه بہر زہر مینا حاجت تریاک نیست

شعله گیرد از صفای قلب سوز اندرون | آتش عشق تو محتاج خس و خاشاک نیست

صید دل در آشیان خود پر و پا می زند | بند زلف نازنینان حلقهٔ فتراک نیست

جز بہ نیست و شوی فطرت در نمیگیرد صفا | دامن ہر کس کہ از آلودگیہا پاک نیست

ز آب آہن تر نشد چشمم زره در قتلگاه | دیدهٔ بیدرد از رنج و الم نمناک نیست

تخم الفت در زمین دل بہ بی آبی نسوخت | راست میگویند ابر دیدهٔ امساک نیست

اشک من از چشم یار افتاد یاران بنگرید | قطرهٔ آبی ہم از جور بتان بیباک نیست

قفل روزی را کشایش نیست جز مفتاح صبر | پارسا را آلهٔ افطار جز مسواک نیست

نیست از چاک دل عاشق حسینا نہ خبر | زانکہ اندر دامن خورشید عالم چاک نیست

گردش چشمش زند دوری بکام عاشقان
ای فلک آن زینو چہ بیم از گردش افلاک نیست

(۲۲)

دل من گر بدست دل ربا نیست | بدستم اختیار من چرا نیست

گرت سیل سرشکم رہنما نیست | چرا در دیدهٔ ما نقش پا نیست

دیوان

دوچشم رہبرت گم کردہ راہم — کہ نقش پا برآبی دیرپا نیست

نگاہ ناز کم از جادہ ام برد — کہ در نقش قدم رنگ حنا نیست

غبار آرد بچشم دانۂ اشک — کہ گوید گردش چشم آسیا نیست

اگر دل را بہ دل راہی نبودست — چرا از ضمیرت در خفا نیست

نقابت پردۂ چشم جہان ست — نگاہی نیست کو محو لقا نیست

بخونم پنجہ ترکردن بجل شد — اگر قتل حنا را خون بہا نیست

نگارم پا شد و افتادم از پا — دلم از جا شد و عقلم بجا نیست

مکش ز آیینہ حیرانی کہ پیش است — صفا روی صفا صورت نما نیست

کشد دل نالہ ہا در یاد وصلت — فغان از سینہ ام یکدم جدا نیست

حجاب دست من برزد نقابش — خدا داند کہ تاثیر دعا نیست

وجود آبرویم ز آتش عشق — ببین جز مشت خاکی بر ہوا نیست

شود نازل بجان موشگافان
والا زلفش بلای آسمانی ست

دیوان

بردا شتن نقاب - صاحب بحر عجم بر لفظ (برزدن) فرماید کہ بالضم پردہ بمعنی برداشتن ۱۲

جلوهٔ حسن تو تا زلف ترا کاکل شکست	(۲۲)	مار بر پیچید و خاری در دل سنبل شکست
گل بشکل بلبلی بنشست بر شاخ گلی		گلعذار ما ز دست نازکش چون گل شکست
چون بگلگشت چمن آب از دهان گل چکید		نغمهٔ جانسوز او آوازهٔ بلبل شکست
جام مست یار تا گردید لبریز نگاه		در دل آب منجمد را آرزوی مل شکست
باز چشم را بود تا رنگاهم پای بند		جست از دستم ولی از بند پا چنگل شکست
در خموشی لعل او گل را بشکل غنچه کرد		غنچهٔ گل بر دهانش بوسهٔ تا گل گل شکست
نم بروی عارض یار آبرو بخش گلاب		ز آب و تاب او بچشم خلق رنگ گل شکست

ای ولا در سینه‌ام چون آه پیچیدن گرفت
در گلوی شیشهٔ می نالهٔ قلقل شکست

حسن تو آبروی دل زار برده است	(۲۱)	از صدمهٔ لبش دل ما زدهان آب خورده است
مستم که در پیاله چشم ز اشک خون		پر آب آتشیکه در آب فسرده است
از ضبط گریه چاک دل من شد آب زرد		اشکم شکست دیده لبی آب برده است
تخم محبت تو بدل کاشت جان من		کشت امل ز خون جگر آب خورده است

تا قامت تو سرو روان شد دل نزار — صد آرزو بعالم بالا سپرده است
از چشمت آب یافت دلم هم نگاه تو — شاهین و کبک آب ز یک چشمه خورده است
اشک روان بدیده ما آب زندگیست — آب خضر بچشم خرد آب مرده است
بیمهری تو یک سر مو لغزشم نداد — جانم قدم براه محبت فشرده است

صبر و خرد ز دست ولا شد براه عشق
جانان کسی بحال دلش پی نبرده است

(۲۵)

بو الهوس کاخ تمنا در هوس آباد بست — او هوا اندر گره بست و گره بر باد بست
ظالم از منع فغانم چون ره فریاد بست — گوئیا بر روی من درهای عدل و داد بست
صانع قدرت چو نقش عالم ایجاد بست — برخ یارم ز چشمش نقش حرف صاد بست
پرتو قدرت بشکل ماه نو دادش فروغ — نقش ابروی تو چون از مو قلم بهزاد بست
جان فدای آبدار چشم جان افروز من — جوهرش نقش مرا در دیده جلاد بست
مرغ جان افتاد دست خود بدام زلف یار — غفلت خویش از چه رو بر گردن صیاد بست
در دبستان ازل مشق سخن کردم زغیب — طوطیم آینه بر پیشانی استاد بست

دیوان

بخیۂ چاک دلم نمود از تار نگاہ
رشتہ بر انگشت مژگان گرچہ بہر یاد بست

بندۂ زلف تو (سنبل) سر نمی پیچد ز حکم
تہمتی بر روی زبان سوسن آزاد بست

از لب شیرین اگر ذوقی زبان تیشہ یافت
تا بجوی شیر خون تارک فرہاد بست

تشنۂ او پیش تیغش دم نزد در گاہ قتل
خون عاشق لالہ بر عمامۂ جلاد بست

تا نگردد کلفتم بر خاطر نازک گران
گریۂ من تازگی بر صورت ناشاد بست

آبیان را خوش حرام شیر ماہی بیش نیست
ہر کہ بہر آشنایان خنجر فولاد بست

زاتش دوزخ دری بروی کشاید تا بحشر
آنکہ بر جوی علی آب از رہ بیداد بست

در شب عقد نکاح دخت رز با پورہ تاک
ریش آبا سہرہ بر عارض داماد بست

حکم ضبط گریہ اش سعدی بپوشیدہ فتاد
خانۂ صبر ورا آب بر بنیاد بست

(۲۶)

بگفتم صورتت نا آشنا نیست
ز روی خشم می گوید چرا نیست

بگفتم جان من جانم فدا نیست
بگفتا جان تو بر من فدا نیست

بسر گفتم مرا کاری بفرمای
بگفت از من سرو کاری ترا نیست

دیوان

دیوان

چه می پرسی ز بیدل آرزو را — که تو دلداری و در دل چها نیست

مریض عشق را درد تو داروست — مرض منت کش دست شفا نیست

دل پژمردهٔ ما رنجه کردی — ندانی کشته را کشتن روا نیست

شکر خندی بلب در دل فسونها — بنام ایزد که در آیین ما نیست

تو از بیگانه می پرسی خود از من — باندازی که غیرت آشنا نیست

خجل از چشمهٔ خضر تو عیسی — که اعجاز مسیحا را بقا نیست

ز حال خاکساران تهیدست — چه میدانی نگاهت زیر پا نیست

روی دامن کشان دلهای ما چاک — چه چیزست این اگر تیغ ادا نیست

شب وصل از جفا پیمان شکستی — عفاک الله که این شرط وفا نیست

گرفت آوازهٔ ات اطراف عالم — چه می پرسی کجاهست و کجا نیست

ببوی کاکلت سنبل نهال است — رهین منت دست صبا نیست

مآل آه مظلومان چه داند — کسی کو در دلش خوف خدا نیست

دهانت در وجود آرد عدم را — دم هستی ز دست و گویا نیست

دیوان

کلامم را فروغ از مهر معنی است
و الا منت کش ما و شما نیست

(۲۷)

نقش پای رهروان فکر استاد من است
آنکه می گیرد سبق طبع خداداد من است

دولت کسب کمالی نیست میراث کسی
جوهر ایران کنون در حیدرآباد من است

پایهٔ فکرم زمین شعر را کرد آسمان
این جگر کاوی که دارم سنگ بنیاد من است

عکس بردارید از لوح مزار دیده ام
نقش خونریزی که در چشم ست جلاد من است

هر چه رحم از دل برد آیین بیداد شماست
آنچه رحم آرد بدل انداز فریاد من است

هر که یک را صد کند آن حلقهٔ زلف دوتاست
آنکه صد در یک کشد این دام صیاد من است

خاطرت برگ حنا از سنگ دل سائیده ام
آتشی از سنگ رویانیدن ایجاد من است

زاهنین جانم بنا شد ترک چشمت را خبر
جوهر شمشیر او از اصل فولاد من است

چون پری بندان کنم صد را نهان آشکار
شیشهٔ دل مسکن عکس پریزاد من است

عارض از زلفت بخون من سیه پوشد چرا
حسن تعلیل و الا مصداق ایراد من است

ردیف ثای مثلثه

عقل در عشق تو رفت از جا عبث (۲۸) تا شدم بر عارضت شیدا عبث

خنده ات نبود بحال ما عبث گریهٔ عشاق گردد تا عبث

سیل اشک دیده ام از جاده برد داشتم چشمی ز نقش پا عبث

یک نگاهت سوی گلشن مشکل است چشم دارد نرگس شهلا عبث

از طراوت ریخت چشمم همچو اشک آه گرم از سینه شد بالا عبث

عاشقش را شمع رو پروانه کرد سوختیم چون شمع سر تا پا عبث

بی وفا بر خاستی مانند حشر مردم اینک وعدهٔ فردا عبث

لاله را همدرد داغش نیست کس سوخت از داغم دل خود را عبث

پای رفتن نیست جورش را ببین گو بدم افتاده اینجا عبث

سر نمی پیچد ز فرمانت ولا
نیست جور کاکلت الا عبث

ردیف جیم عربی

(۲۹)

شهرت لعل تو نبود به بدخشان محتاج | شد بیاقوت لبت سرخی رمان محتاج

اشکم از غفلت چشمم بزمین افتاده است | باشد این طفلک خودسر به نگهبان محتاج

دل کلفت زده ام خوگر هجران شده است | شکر لله که کنون نیست به درمان محتاج

در زنخدان تو چاهیست نه رویت آبی | سبزهٔ عارض تو نیست به باران محتاج

سبب درد دل غمزده بی دردی اوست | جز بدردش مرضم نیست بدرمان محتاج

صدف دیدهٔ ما گوهر تر میبارد | بارک الله که او نیست به نیسان محتاج

زانکه لعل نمکینت بجهان شور افگند | نبود ملح ملاحت به نمکدان محتاج

قدر معشوق فزوده است ز عشق عاشق | حسن [illegible] خوبان محتاج

شده مشهور خلائق سر اوراق جهان
طغرا تو دلا نیست بدیوان محتاج

ردیف جیم فارسی

(۳۰)

روی لب جان بخش تو شد آب بقا هیچ | پیشت نتواند که کند دست قضا هیچ

از حکم خدا زنده کند عیسی مریم | با لعل تو اعجاز مسیحا نبخشد هیچ

[illegible]

ای نور نظر نیست بدور تو سکونی	وی عهد شکن نیست بعهد تو وفا هیچ
ای خانه برانداز دلم دست جفایت	نگذاشت بمن جز ادب و صبر و رضا هیچ
دل باختهٔ دست طلب را بغل کرد	آثار اجابت نه نماید به دعا هیچ
ای خسرو خوبان بیرم شکوه ز لعلت	گوشی نه نهی حیف بر آواز گدا هیچ
احسان تو کردست مرا حلقه بگوشت	ناید اگر از دست دلم جز بدعا هیچ
گردید هر آنکو به جفای تو سزاوار	او را نبود در غدغهٔ روز جزا هیچ

گفتند بسی گرچه درین طرح غزلها
امّا چو شود درو کشش اشعار و لا هیچ

ردیف حای حطّی

(۳۱)

برزده چون آفتاب سر ز گریبان صبح	پیش تو کردش نقاب شرم ز دامان صبح
جوشش جنبان از تو بست گریه ز چشمان صبح	راست بفرما که چیست چاک گریبان صبح
آینهٔ حیرت است از رخ تو آفتاب	سرمه کش غیرت است دیدهٔ حیران صبح
عمر دولت آفتاب دید شب اندر بخواب	داد بشکرانش جواب از لب خندان صبح

دیوان

(سعدی در بوستان گ) ۴
۵۵ نقاب کردن بمعنی نقاب بر رو کردن و بمعنی کردن رو به بهار بر لفظ نقاب ذکر استعمال این با لفظ کردن کرده ـ ۱۲

۵۶ مهر ـ در بعضی [illegible]
[illegible] ـ ۱۲

[illegible]

دیوان

گریۂ شب اشک من غیر کند خندہ زن | گرد گل اندر چمن شبنم گریبان صبح
کینہ چسان یافت بار در دل پر نور یار | زانکہ نگیرد قرار گرد بدامان صبح
در جگر آفتاب چون نبود پیچ و تاب | پیش تو نقشی بر آب آتش سوزان صبح
مطبخ خود را انگیز آتش شام و سحر | شام تو قرص قمر مہر بود نان صبح
چشم من از انتظار شد ہمہ شب اشکبار | از گہر آبدار پر شدہ دامان صبح
پنجۂ خور را شتاب کرد بچوگان خطاب | بر در خت ز آفتاب گوی بمیدان صبح
مہر بہ بیت نہفت در گل خورشید گفت | کین گل دیگر شگفت در چمنستان صبح
ضبط فغان چون بتی داشت دلم گلفتی | ق | سینۂ من دولتی یافت فیضان صبح
ضبط فغان در کنار نالہ زدم بار بار | برد ز کف اختیار مرغ خوش الحان صبح

مرہم زخمت دلا می بہ پسند و لا
بخیہ ندارد روا چاک گریبان صبح

ردیف خاے معجمہ

نیست ہرگز نگہم بر رخ جانان گستاخ | (٢٤٢) | ہمچو آئینہ نساید رخ حیران گستاخ

خون دل چون نخورم زانکه شد از بوسه زدن
رنگ پان بر لب آن لعل بدخشان گستاخ

هندو خال تو بر مصحف رو جا کرد است
کافری شد بخدا پیش مسلمان گستاخ

کور بختی است بهم چشمی او لاف زدن
همچو نرگس نبود کس بگلستان گستاخ

دانهٔ خال تو بر آتش رویت خاموش
همه تن سوخت نشد همچو سپندان گستاخ

بنگر ای مردمک دیده که زد نیزه بدل
چشم لطف تو نمود است بدربان گستاخ

بوسه بر زلف تو زد شانه کشیدش به بغل
نیست کس بیشتر از شانهٔ بیجان گستاخ

چشم من گریهٔ خون از چه نسازد که ترا
بوسه زد ساغر و می بر لب خندان گستاخ

بوسه بر بوسه زند شور بعالم فکند
طرفه خاموشی او کرده به قلیان گستاخ

من و قمری چه بود نسبت کو کو با نطق
سرو شد همسر آن سرو خرامان گستاخ

قطع کردند زبان تا ببریدند سرش
گشت با شمع رخش شمع شبستان گستاخ

بی رضای تو نخواهد که بر آید ز دلم
بی ادب نیست هوس نی بود ارمان گستاخ

دست در دامن زلف تو زد از وحشت دل
شد مگر چشم من از خواب پریشان گستاخ

خال بی مایه کند بر رخ او دعوت حسن
مور گویند که شد پیش سلیمان گستاخ

دعوی همسری کاکل و رخ چشم و خطش | می کند سنبل و گل نرگس و ریحان گستاخ
بوسه بر سلسلهٔ پا زند و چشم بزلف | بندی عشق تو گردید بزندان گستاخ

از ادب پا بسر کوی تو ننهاد والا
تا نه گویند باو نکته پسندان گستاخ

ردیف دال مهمله

دود آه از نفس سوخته جان برخیزد | شعله از دامن آتش نفسان برخیزد
ضبط آهم بزند آتش عشقت بجان | نیست باکی که دگر شور و فغان برخیزد
گر ز چشم سیهت فتنه بپا شد چه عجب | فتنه از عربدهٔ تیر پران برخیزد
دام زلفت بکشد بی گنهان را دربند | زین شبیه کاری او امن و امان برخیزد
سوز او چون بدل آزاری ما بست کمر | آتش سینهٔ ما داد و سیان برخیزد
فاش میخواستمت راز نهانی گفتن | شرط انصاف نبود اینکه نهان برخیزد
نقش فریاد دلم چون نه نشیند بدلش | دل صد پارهٔ من از سر جان برخیزد
خاک بر لب چو نشستم بدر او چون خاک | پی بربادی من ذیل فشان برخیزد

دیوان

نشستن ... بقول ... [illegible]
... آن ... [illegible]
در میان آمدن ... نزاع از میان برخاستن ... [illegible]
آیینه به پیشانی کردن ... [illegible]
چین پیشانی ... ۱۲
کاکل شمع ... صاحب ... شمع باشد ۱۲
... بیرون کشیدن ... ۱۲

تا ز خاکم خط سبز لب آن بر خیزد		نگهم بر رخ جانان چو زمین بنشیند

تیغ ابروش ولا در بر جان بنشاند
بامیدیکه نزاعی ز میان برخیزد

(۳۴)

یار چون آیینهٔ مهرش به پیشانی کند	مطلع فکر مرا چون صبح نورانی کند
کاکل شمع رخش چون عنبر افشانی کند	تیره بخت خاطرم رفع پریشانی کند
بی نقابی تا جبین صاف او دار پسند	خاطر من صورت آیینه حیرانی کند
از نیام چشم چون بیرون کشی تیغ نگاه	سینه‌ام شکل سپر دل را نگهبانی کند
عکس رویت تا قدم در خانهٔ چشمم نهاد	یک صف مژگان من استاده دربانی کند
شد ز خال هندوی بت پرستی آشنا	می ندانم از چه دعوای مسلمانی کند
از زبان زلف تو دانسته‌ام طول فراق	عاشقت زین وجه دعوای بنادانی کند
یا نه چشمت دانهٔ خال ترا دارد نگاه	در چکونگاه هست گرگ چوپانی کند
حرف او آویزه گردد بگوش هوش ما	از زبان دلدار من چون گوهر افشانی کند
تا برون رفتی ز چشمم شد درونم بیقرار	طفل اشکم را نگه گهواره جنبانی کند

... حیران کردن ۱۲
... معاصر ... یعنی
... ۱۲
حیران شدن ۱۲
زبان دان ...
... بیانی ...
... حاصل ...
... زبان داشتن ...

دیوان

واقف بودن ۱۲

در حریم کعبهٔ جانان بسته‌ام احرام عشق
تا تن بیجان من از خویش قربانی کند

مشکل سخت است دامنگیر احوالم که یا
فکر جان من نمیدارد تن آسانی کند

در رکابش می دود مضمون رنگین سخن
اشهب فکر ولا چون عزم جولانی کند

(۳۵)

شنیدم مهر تابان بر سپهر چارمین باشد
الهی این چه خورشیدی که بالای زمین باشد

گریبانت هلال و چهره‌ات خورشید را ماند
ندیدم ماه نو این گونه با مهری قرین باشد

کشاد خاطر جانان کشاید بخت عاشق را
گره در کارم افتد گر برابروی تو چین باشد

بسوز انتظارت از نگه چیده دام راحت
مژه را آبله در پا ز اشک آتشین باشد

خیال کشتنم داری بدل از گوشهٔ ابرو
که عکس خاطرت پیوسته پیدا بر جبین باشد

بتیغ ابروان آبگیری مشکلی نبود
چو دست از جان شیرین شستنم آسان چنین باشد

نگاهم دیده و دانسته ساید تیر چشمت را
بچشم آن که از ابرو کمانی در کمین باشد

ز دل بیرون نکردم ناوک مژگان چشمت را
بلی بر همت مردانه‌ام صد آفرین باشد

نگاه یار و چشم آب از یک چشمه می نوشند
که آن آبی برو میدارد آبی اندرین باشد

دیوان

ولا اگر همنشین یار شد روشن شود آبش
مثال عاشق و معشوق و ولای نگین باشد

	۲۶۱	
عارض تابان یار من مرا بیتاب کرد		آب روی او دلم را ماهی بی آب کرد
می کند قطع نظر از من به بیداری مگر		آبگیری تیغ چشمت را کسی در خواب کرد
بندهٔ لب تشنهٔ حسن گلوسوز ترا		تا توان باید ز آب آتشین سیراب کرد
گر مریض عشق را از آبگردش چاره نیست		آبگردانی توان چون حلقهٔ گرداب کرد
بیقراریهای جانم ای فلک بیوجه نیست		این دل صد پاره را مه پارهٔ سیماب کرد
اشک باریدن بچشم عالمی قدرم شکست		ضبط اشکم لولوی چشم مرا نایاب کرد
آب شد آخر دلت چون ابر باریدن گرفت		برق آه آتشینم بین که سنگی آب کرد
آب عارض را بود رنگی ز تاب طرهٔ ات		جمع اضداد اینچنین رویت آب و تاب کرد
از سر زلف تو باشد پای پیچیدن محال		طالعم در بند از زنجیر پیچ و تاب کرد

شد تولای ولا را مایهٔ عز و وقار
حلقه در گوشی مرا مستغنی از القاب کرد

دیوان

به تیغ و خنجر و امثال آن ۱۲
گلوسوز بقول صاحب بحر خوشنما خوش آینده و بنهایت بشیرین ۱۲
آبگردش بقول آصف اللغات نقل مقام و تغیر آب و هوا ۱۲
آبگردانی بقول صاحب بحر متعدی آبگردش ۱۲
سیماب کردن بقول بهار بیقرار کردن ۱۲
لولوی چشم کنایه از اشک ۱۲
آب شدن دل بقول آصف اللغات بمعنی نرم شدن آن مثل آب ۱۲
حلقه در گوش بقول بهار کنایه از محکوم و فرمان بردار و از همین است حلقه در گوشی بمعنی فرمانبرداری ۱۲

دیوان

در پرده اگر چشمش بر من نظری دارد ‖ (۳۷) جانم ز نگاه او در دل اثری دارد

از مهر دلت روشن شد خاطر تاریکم ‖ این خانه بآن منزل پوشیده دری دارد

بر آیینهٔ چشمت آبی بزن از مژگان ‖ کین غرقهٔ حیرانی عزم سفری دارد

بر چاک دلم ایجان رنجیده مشو مگریز ‖ کز آه جگر دوزم او بخیه گری دارد

گر دانهٔ خال او از زلف کشد دامی ‖ مرغ دل آزادم هم بال و پری دارد

شد دیدهٔ من آگه از موی میان او ‖ کز تار نگاه من نازک کمری دارد

در خاک رهت کردم صد دانهٔ اشک خود ‖ تا نخل مراد من چشم ثمری دارد

از تیغ تو آب از من زنهار مگیر ایجان ‖ یک شعلهٔ آه من حکم سپری دارد

برخیز و الا ای نگر شب را که چه می زاید
گویند شب فرقت آخر سحری دارد

غنچه بر روی تو چون چشم تماشا واکند ‖ ۳۸ رنگ گل مانند بلبل بال و پر پیدا کند

چشم از سر میرود چون یادش آید در دلم ‖ نقش اگر بر دل نشیند فتنه ها برپا کند

بحر اگر لو کند صد قطرهٔ اشک سحاب ‖ قطره های چشم گوهر بار من دریا کند

از زبان بستن نشد اخفای از اندرون — سر بسر چین جبینت حال دل افشا کند
گرمی بازار حسنت می کند نقصان عقل — تا دل زلف عروس از کاکلت سودا کند
آتش روز ار کند بر پنجهٔ خورشید ناز — دست گلگون تو اعجاز ید بیضا کند
حرمت می را سبب شد حلت خون عنب — خون ناحق دختر رز را اگر رسوا کند
هر که در بازار دنیا روز و شب آتش فروخت — نرخ عصیان را بامید کرم بالا کند

ای وفا از بیوفا چشم وفا هرگز مدار
حسن او با او چه کرد آخر که او با ما کند

۳۹

تا قفل زبان غنچه وا شد — پیغمبر حکم او صبا شد
بلبل به هوای گل قدم زد — تا بویش همدم هوا شد
نام آور شد هر آنکه نامش — مداح پیمبر خدا شد
محبوب خدائی و دو عالم — قربان رخت بیک ادا شد
جان را به نگار خانهٔ دل — تمثال رخش خدا نما شد
معشوق چنین ندیده ام کو — عاشق را طالب رضا شد

دیوان

دارم بہ محبتش خلوصی
زین وجہ تخلص ولا شد

(۲۴)

مرا نظارۂ حسن رخش حاصل اگر گردد
ز شمشیر نگاہ تیز او قطع نظر گردد

حریفان بادہ در کام ندہ ما را در دہن آبی
ببین در ساغر چشم دلم خون جگر گردد

ز عکس عارضش پیداست در آیینہ گردون
مہ کامل بشکل ہالہ اش گرد کمر گردد

ہر یک نگاہ او شود خفتان آتش
نہنگ ابرویش از گردنم ہموارہ بر گردد

نگاہش می برآرد آب ز آتش تشنہ کامان را
کہ از حسن گلوسوزش لب عشاق تر گردد

نمی خواہم ز دل آتش کشودن نیم شب ورنہ
سحر سوزد دعای صبحگاہی بی اثر گردد

چو دود آہ من پیچد محیط گنبد خضرا
بنای اعتدال عالمی زیر و زبر گردد

بشرح آتش عشقم نخواہم تر زبان بودن
کہ از گفتار گرمم شعلہ او تیز تر گردد

ز آب عارض او آتش رخ سر کشد ہر دم
نہ بینی لعل را آتش ز آبش شعلہ ور گردد

ولا چو بندہ را پایندہ می نامند در عالم
خوشا عاشق کہ اندر جستجویش در بدر گردد

دیوان

۲۱

دلبر آنرا طلب عاشق جانباز نماند ... عاشقانرا هوس دلبر طنّاز نماند

تا چنگ نفس من ز صدا افتادست ... بربط سینه شکستست که آواز نماند

ناخن ناله من پردهٔ دل را بدرید ... سینه از نغمهٔ بی پرده نواساز نماند

زاب تیغ نگهت بسکه جان مستن سوخت ... نفس سوخته را مونس و دمساز نماند

قصهٔ زلف تو بس طول کشیدست امشب ... حلقهٔ بزم ترا طاقت ایجاز نماند

بسته ام نقش تو در آینهٔ چشم چنان ... که به نقّاش ازل حاجت پرداز نماند

کشتهٔ تیغ نگاه تو دگر جان نبرد ... به مسیحا نفسان قوّت اعجاز نماند

عنکبوت نظرم تار کشیدست اینجا ... مگس خال ترا مهلت پرواز نماند

پای بندست بشاهین نظر تا رنگاه ... بی سبب او ز شکار دل من باز نماند

دوش در خواب من آن نور نگه آمد و رفت ... حیف در خواب گران دیدهٔ من باز نماند

آهوی دیده ام از سبزهٔ خط رم نخورد ... زانکه چشم تو ز مستی قدر انداز نماند

قفس سینه ز خشیت نگران دل ماست ... کبک را دغدغهٔ چنگل شهباز نماند

نقش پای تو مرا بر در منزل آسان ... للّه الحمد که حاجت به تگ و تاز نماند

نغمۂ فکر والا غلغلہ افگند بپارس
ہندیان را ہوس بلبل شیراز نماند

(۴۴)

تیغ ز سر در گذشت و در تن من جان نماند
آب چو از سر گذشت بیم ز طوفان نماند

حلقۂ زلف رسا سلسلہ بند دو پا
این دل آشفتہ را حاجت زندان نماند

عشوہ زن فتنہ گر دست منہ بر کمر
ناز ترا یک نظر در دلم ارمان نماند

دیدہ ام آشفتہ خواب زلف ترا پیچ و تاب
از رخ چون آفتاب خواب پریشان نماند

شادی وصل تو چیست چارہ بجز مرگ نیست
وصل و فراقت یکیست چون تن و جان نماند

مصرع پیچیدہ را شانہ شود موشگاف
آب بر آتش مباف زلف تو پیچان نماند

آینہ سیمای من آینہ داری بدست
عکس تو صورت نہ بست چشم تو حیران نماند

لشکر غم را شکست لشکر مژگان یار
از مژہ آبدار آب بہ پیکان نماند

خال پرست ترا قشقہ بود بر جبین
مصحف رویت ببین حافظ ایمان نماند

گردش چشمت زند دور بکام والا
حلقہ بگوش ترا باک ز دوران نماند

دیوان

خط تیغ نگهت حکم قضا می باشد (۲۴۴) تابع حکم تو راضی برضا می باشد

عارض از زلف نهفته ست چو خورشید ابر سجده را مردمکش قبله نما می باشد

رهزن چشم تو دل برد و نرفتم به تلاش بی سبب چشم بدنبال چرا می باشد

مه و خورشید چه باشد چه نباشد بفلک عارضت شام و سحر کام روا می باشد

کشتنم به که بود مرده پسندی خوی خون به فتوای خیال تو روا می باشد

بحر اشکم نرسیدن و رشد و موج اش به فلک دامن او ز سمک تا بسما می باشد

تا بود دست مرا دست ز دامن نکشم وعدهٔ وصل ترا پا به هوا می باشد

قامت اوست قیامت که اگر برخیزد فتنه خیزد و بجهان حشر بپا می باشد

شد ز دل که ز کوی تو روم جای دگر تا نپرسی که رفیق تو کجا می باشد

نکند یاد ز افسرده چنین بیدردی هر کرا در دل او خوف خدا می باشد

گر بود معنی پیچیده نه زلفت چه عجب مصرع ریختهٔ فکر رسا می باشد

چشم را که ز بیدردی او شد عارض نوشدارو ی لب یار دوا می باشد

تا نگیرم اثری پای نپیچم قدمی در گریبان سحر دست دعا می باشد

دیوان

۵۴ نوشدارو بقول بهار معجون و تریاقی ۱۲

۵۵ پای پیچیدن بقول بحر عجم سرتافتن و در رفتن و گریختن ۱۲

له آب سبیل بقول چراغ اللغات آب وقفی که بی عوض ازان انتفاع کنند ۱۲

عه وعدهٔ شب بقول بهار وعده که امروز وفردا وفا نماید (الخ) وعدهٔ شب بیان کنند

عه عقده در کار افتادن بقول بهار کنایه از بند شدن کار

عه عقده کشا بقول بهار عقده کشاده شود

ز آب تیغ نگہت در رہ عشق آب سبیل	ہر کہ سیراب شود از شہدا می باشد
وعدۂ شب بیان داد و سحر باز گرفت	بنگر آیا کہ ہمین شرط وفا می باشد
عقدہ در کار زند از گرہ ناصیہ اش	ناخن ابرو اد عقدہ کشا می باشد

او بخواب آید و خوابی برد از چشم ولا
در شب ہجر کہ گوشش بصدا می باشد

دور چشمت پرتوی بر حلقۂ گرداب زد	موج دریا دامنی بر شمع عالمتاب زد
شب بیاد چشم او چون خون جام آمد بجوش	ترک مخمورم شبیخون بر سپاہ خواب زد
بیقراریہای من از سینہ ام شد آشکار	روکش آیینہ تف بر عارض سیماب زد
یک سر مو کاکلت بر آتشین عارض نسوخت	موی آتش دیدہ از زلف تو پیچ و تاب زد
ناخنت در دل شکست اما صدائی بر نخاست	سختی تار رگ جان خندہ بر مضراب زد
گریہ ام در ساعت رخصت شگون بد مدام	عاشق زار تو بر آیینہ چشم آب زد
مطلع رویت کواکب را سکون بند بر آرض	گردش چشم تو خط بر دور اصطرلاب زد
خاک ما در کوی جانان قلب ماہیت گرفت	از غبار ما مس خورشید گردون تاب زد

دیوان

چارهٔ دردِ دل از چارگی سازد واِلا
گریهٔ مستانه ام بر آتش دل آب زد

(۴۵)

خالق حسن چو بر طور تجلی میکرد
تپ صورت چو دلم نقش تو پیدا می کرد
گر نمیبود دلم را به دل او راهی
بر ضعیفان کرم پایه بلندان حسن است
گر ز نیسان خبر از گوهر خود می نگرفت
او بدانست که وجه مرضم بیدردیست
بندهٔ مهر تو یک ذره سر از حکم نتافت
بلبل نکهت من زمزمه سنج غزل است

دل آتش زده از دور تماشا می کرد
عکس چشمت اثری بر دل شیدا می کرد
بچه ره نقش ضمیرم بدلش جا می کرد
گاه بیگاه خیالم بدلش جا می کرد
مور بنگر که سلیمانش مدارا می کرد
حاصل گریهٔ ما دعوی دریا می کرد
ورنه از درد دل خویش مداوا می کرد
ختم اینچند که حسن تو دو بالا می کرد
گوش گل نغمه پسند است تقاضا می کرد

سخن فکر والا قند مکرر دارد
مطلع تازه چه خوش بود که انشا میکرد

دیوان

دیوان

(۳۴۶)

والهش چشم بر رعنائی بالا می کرد	او نگاهی بسوی عالم بالا می کرد
می ندانی که عیان را چه بیان شد مشکل	دل نهان داشت چه چیزیکه هویدا می کرد
دلبرم از دل سوزان من آگاه نبود	ورنه حاشا عجبی بر ید بیضا می کرد
ضبط آهم نه بسوزد جگرم را بیرون	گز زمین تا سر گردون ته و بالا می کرد
ره نوردی تو که با لشکر غم کرد سفر	خیمه آبله در راه تو برپا می کرد
چشم من دید شب وصل از مه عارض تو	که قمر شانه بزلف شب یلدا می کرد
رنگ هجران تو دوام برخ پیمان توبال	بید فا وعده امروز بفردا می کرد
می نشد دست تو گلگون اگر از چیدن اشک	گریه من نه سر اپیش تو رسوا می کرد
آب می یافت بر آتش که نهم بنده عشق	ظالم از تیغ زبان کشت و خدا را می کرد
او گر وعده نهان گفت که انشاء الله	شرط پیمان اثر نقض هویدا می کرد

ای ولا زنده نشد آرزوی مردهٔ دل
گرچه او دعوی اعجاز مسیحا می کرد

(۳۴۷)

بحسن یاد تو از تاب ذکر خاموشند	بیاد حسن تو خوبان ز خود فراموشند

دیوان

بلاکشان تو چون جام گرچه خاموشند
ولی چو شیشهٔ سر بسته در تب و جوشند

ز سبزی خط لب طوطیان چمن پوشند
سمن بران چمن بی خزان در آغوشند

صبا به نکهت زلف تو پا بزنجیر است
عنادل از رخ گلگون چمن فراموشند

ترانهٔ تو نشیمن بگوش گل کرده است
که بلبلان چمن نقش پردهٔ گوشند

بدامنم نرسد گرد اعتبار وفا
بتان ز مصحف عارض اگر قبا پوشند

چه تشنگان تماشای چشم خونخوارت
که آب تیغ تو چون آب خضر می نوشند

عجب مدار که کشتی بخشک می رانند
بکوی یار کسانیکه خانه بر دوشند

صفای روی تو از روکشان محو لقاست
که نقش زیور آیینهٔ بناگوشند

بحیرتم که حسینان بگرمی بازار
متاع خود بزر قلب از چه بفروشند

شکار خاطر ما بر نشانهٔ نظر است
غنیمت است که خوبان ز خود فراموشند

بدور او مگس خال و عنکبوت نگاه
ندیده که ز یک چشمه آب می نوشند

ولا به هیچ زمین غزل سخن گویان
ز قحط معنی تر مثل خاک خاموشند

دیوان

(۲۸)

دیده‌ام قطره‌زن راه تو تا می باشد ‌ ‌ قطره از اشک روان آبله پا می باشد

چشم عشاق چو بر روی تو وا می باشد ‌ ‌ پردهٔ عارض تو پرده کشا می باشد

فاش کردی که دل من بجفا می باشد ‌ ‌ لیک در دل تو ندانی که چها می باشد

تا نقاب تو ز تار نگهم بافته اند ‌ ‌ عارضت پرده کش آب حیا می باشد

صدف دیدهٔ ما منت نیسان نبرد ‌ ‌ گوهرش ز آب خودش بیش بها می باشد

یک ادای تو بعشاق بود مایهٔ ناز ‌ ‌ عشق دلدادهٔ این ناز و ادا می باشد

راز سربستهٔ زلف تو خطت فاش نکرد ‌ ‌ محرم راز گرفتار بلا می باشد

پرده بر روی کشی با من و با غیر سرخ ‌ ‌ سر یکبام ادایت دو هوا می باشد

عکس این ماه زمین عکس پذیر دمه چرخ ‌ ‌ فرق بنگر ز کجا تا به کجا می باشد

بر سرم لشکر مژگان تو گر تاخت برد ‌ ‌ گوهر اشک خودم کینش فدا می باشد

رنگ گل از گل رخسار تو بر تو بشکست ‌ ‌ ناز پرورد چمن تنگ قبا می باشد

در سنگ زار لبت سبزه دمیدن عجب ‌ ‌ آتش رخ سبب نشو و نما می باشد

مژدهٔ وصلت نشنوم شاد که شادی مرگ است ‌ ‌ پی هر نوش تو نیشی بقفا می باشد

مقصود شعر این است که سنگ زار چیزی از نباتات پیدا نکند الا بحالت سوختن زمین که علاج آن است پس سنگ زار لب تو

پور رز دختر رز را بکشاکش افگند
آب او ریخت که از خانه جدامی باشد

او سری داشت که با خال تو همپایه شود
زاده نافه که مادر بخطامی باشد

همه تن گوش شو ای گل بگلستان غزل
بلبل فکر و آ آ نغمه سرامی باشد

(۴۹)

کاکل یار که بر روی هوامی باشد
موبمو حلقه زن زلف صبامی باشد

خط تیغ نگهت حکم قضامی باشد
تابع حکم تو راضی برضامی باشد

او بچشم است ولی چشم برو نتوان کرد
پیکرش مردمک دیدهٔ مامی باشد

حلقهٔ زلف توام عینک خورشید تماست
زانکه بی پردگیت عین خفامی باشد

تن عریان تو سیمی ست بسیم مجبول
کز حریر نگهم بر تو قبامی باشد

زیور گوهر داغ ست هوس پر دل
چون نگین چشم بدست تو مرامی باشد

نشکند آبلهٔ اشک ز خار مژه ام
چشم من گرچه دود بر سر پامی باشد

صد سوت آب روان تازه بود لحظهٔ عمر
عمر استاده خضر آب بقامی باشد

کان یاقوت بود ز آب لبت دریاره
تا گهر در صدف لعل شمامی باشد

دیوان

۳۴۸۸

داغ زیوری دیگر هم عطا شود ۱۲ ... چشم دویدن بقول بحر عجم رغبت کردن ۱۲ ... برسرپا بودن در محاورهٔ معاصرین عجم قائم بودن ۱۲ ... عمر استاده

دست او گر ز زخم اشک حنائی چیدست — بار منت بر دل حنائی باشد
چشم بیمار تو دارد سر بالین گردش — دور او از پی خمیازۂ پامی باشد
چشم گریان من از اشک نخت حیران نیست — عارضت آئینۂ چهره نمامی باشد
تا نگه بوسه زند پای نگارین ترا — دیده ام آبده نخل حنامی باشد
گفتۂ اہل زبانست چه مسجد چه کنشت — خانۂ عشق تو جانان همه جامی باشد
تا دل و سینه چو شست نغمه خوار ئی دل — غم جدا آه جدا گریه جدامی باشد
او به دل دل بر او صبر اسیرش بنگر — دل کجا صبر کجا یار کجامی باشد
شمس دین گرچه بخاک ست ندیه فیضش — بگل اندودن خورشید خطامی باشد

کافر سرکش زلفش لشب قدر وصال
رهزن مایۂ ایمان ولآمی باشد

گر خیال نیستی از دل شود — هستیم پابند آب و گل شود
چون نفس وجه قرار دل شود — از دم تیغت سکون حاصل شود
حرکت دل را چو لازم شد هوا — در هوای او سکون مشکل شود

دیوان

دیوان

از شماره ناوکت بستم زبان / تا حساب دوستان در دل شود

جان فدای آبدار چشم یار / کو دلا سایم دم بسمل شود

خاکساری راکنم همرنگ دام / تا دل صیاد من غافل شود

من بکویت بیقراریها کشم / راه رو آسوده در منزل شود

غرقهٔ دریای تیغ چشم او / ته نشین از جور سنگ دل شود

بر دو محمل ناقهٔ لیلی شد سوار / تا سوی مجنون خود مائل شود

آب غفلت از سرش بگذشته را / پای بر سنگ آمدن ساحل شود

دو بدیدیم دامن دل می‌کشی / تا غبارم یک بیک حائل شود

آبداری نیست جز تیغ نگاه / تشنهٔ دیدار را قاتل شود

تن بسنگ کودکان دادم جنون / تا عیار نقد جان کامل شود

دلبرا دلگیری مجرم بجاست / من بهانم آرزو واصل شود

در اشکم بشکند حسن طلب / تا دو چشم کاسهٔ سائل شود

از میان برخاستن آسان نگیر / فتنه بنشاندن بسی مشکل شود

بجز عجز گدایانه زائل کردن دولت و منصب است الخ پس در شکستن شکر مقصود این است که حسن طلب من دولت اشک را زائل می‌کند و در اشکم را می‌شکند تا که هر دو چشم من کاسهٔ سائل گردد ۱۲

۱ آتش محفل معنی حقیقی رونق محفل است که آتش معنی رونق آمده ـ ۱۲

۲ اتفاق افتادن باکسی بقول آصف اللغات موقع ملاقات بدست آمدن باکسی است و این استعمال معاصرین عجم است ـ ۱۲

۳ سیمین رواق در محاوره معاصرین عجم فلک ـ ۱۲

۴ طارم فیروزه طاق مثله ـ ۱۲

۵ طارم نیلی رواق مرادف طارم فیروزه طاق

۶ پیچان ـ بقول بهار بیای مجهول و جیم فارسی بمعنی پیچیدگی ـ ۱۲

۷ سیاق ـ بقول صاحب آنند ـ پای بند

دیوان

می پرستند زلف او زنار را — از سیه کاری بلا نازل شود

ای ولا آتش زبانیهای من
همچو شمعی آتش[۱] محفل شود

(۵۱)

دوش با پیوسته ابرو اتفاق[۲] افتاده بود — اتفاق جفت ابرویش بطاق افتاده بود

صبح چون چشم تو بر سیمین رواق[۳] افتاده بود — آفتاب از طارم فیروزه طاق[۴] افتاده بود

آرزوی مرده را آن دم وصالت زنده کرد — در من و جان من ایجاب افتراق افتاده بود

دی بچرخ دود دل شد شعلهٔ من آفتاب — کاتشی در طارم نیلی رواق[۵] افتاده بود

ای خوشا هجران که زهر انتظارم بعد وصل — شد گوارا آنقدر چندانکه شاق افتاده بود

باز چشم او بصید دل پر و بالی نداشت — پیچان[۶] تار مژگان در سیاق[۷] افتاده بود

زانکه شد میم دهانش مصدر صد مروتی — اسم جامد هم بفکر اشتقاق افتاده بود

حرمت بنت العنب زاهد نمی داری نگاه — رجعتی جائز نبودت چون طلاق[۸] افتاده بود

او بخوف آمد کس فتنه بر پا کرده رفت — حیلهٔ خویش بدست از اتفاق افتاده بود

ذوق جام لب چشش او آبروی باده ریخت — می به پیش لعل میگون از مذاق افتاده بود

۸ طلاق [illegible]

چشم بر بامش کشادم نشئهٔ ام از سر پریخت
شیشهٔ دلهای عالم طاق طاق افتاده بود

دست بنهادی بدو چشم رو به روی غیر من
زانبساطت در دلم وهم نفاق افتاده بود

این چه بیرحمی است کان بیدست و پا را آکشته
جان نثار تیغت از ساز و یراق افتاده بود

بی وفا ایفای پیمان را بر و چشمی بدوز
وعدهٔ شب درمیانش بر مذاق افتاده بود

طفل آتش خانه دشمن بود خیلی شوخ چشم
آتش افروز است ازو نیکه عاق افتاده بود

سیل اشک ما براهت رهبر مقصود ماست
جامه برچیدن دلیل کشف ساق افتاده بود

جان من جان شما کین مایهٔ شیدائی است
در ره شوقت اگر چه در اشتیاق افتاده بود

چون کلامم را به مینا بود بر بندهای آگاه
شهرهٔ تهران پیش در اهل عراق افتاده بود

قشقه‌ها سر زند از داغ بلندانی چند
کافر عشق بتانند مسلمانی چند

خانه در پیرهنم ریخت بیابانی چند
دامنم خار کشیده است زدامانی چند

هندوی کاکلت ار چند برانگیخت بسی
مصحف روی تو شد حافظ ایمانی چند

باده پیما کند از بادیه پیمائی ما
ساغر آبلهٔ خار مغیلانی چند

دیوان

این عبارت را در جائی استعمال کنند که کسی چیزرا بکسی سپارد و سفارش نماید که این را نیکو دار و نیک نگاه کن

دیوان

مرض عشق بلائیست که درمانش نیست
لا علاجند ز خود کرده پشیمانی چند

بی وفا هیچ نه پرسی که چه افتاد ترا
تا بیادت نرسد وعده و پیمانی چند

دوستان راست ز لطف تو حسابی در دل
ناوک چشم تو بر من زده پیکانی چند

تا بدامان دلم جیب امیدم چاک است
کاستین تو دریده است گریبانی چند

بند برد دیده ز بند زلف تو چون کاکل صبح
خواب از چشم برد خواب پریشانی چند

اشک من آب بر آیینهٔ چشم زد و گفت
شد روان قافلهٔ بی سر و سامانی چند

گفتمش جور تو تا چند کند ناکامم
گفت تا آنکه بود در دلت ارمانی چند

تا نیاید بزبان شکوهٔ جورت بمیان
آرزو کرد دلم از پی حرمانی چند

گفته ام گرچه بحکم تو ولی منفعلم
حکمت آموختم ای دوست بلقمانی چند

دم سیر چمنست لاله بگوش گل گفت
کرد پژمرده همین روی گلستانی چند

ضبط آهم که سکون داشت پسند نغمانم
دل ناخواسته زد نالهٔ پنهانی چند

چشم بر آینه روی تو نقشست در دل
دیده باشی بسر کوی تو حیرانی چند

بسمل ناز و ادا را چه زنی تیغ نگاه
مدت عمر نماندست مگر آنی چند

[illegible]

حیف از تفرقهٔ دہر کہ فیاض نماند		جمع در محفل فیضند سخندانی چند

می ندانی کہ درین طرح رزین فکر و لا

بہ تو لای تو بہنگاشتہ دیوانی چند

ردیف ذال معجمہ

یک حرف تلخ از لب شکر فشان لذیذ	۵۳	شیرینی لبت زمی ارغوان لذیذ
از ترش خوئی تو لبم لذتی گرفت		چون شہد آب حسرتم در دہان لذیذ
سوز دل از لب تو نمک بر جراحت ست		باشد کباب با نمک اندر دہان لذیذ
تشنہ لب تو بجان لذتی دگر		زین بیش میوہ نبود در جہان لذیذ
حاصل شد از سر ذقنش بوسہ خوشی		سیبی بعمر خویش ندیدم چنان لذیذ
گیر در زبان بذکر لبش طرفہ لذتی		کز گوش می شود بخدا کام جان لذیذ
از ترک عشق لذت عاشق شود فزون		چون در دہن کہ نان شود از ترک نان لذیذ
لذت گرفتہ ذقنش سیب در بہشت		نہر لبن شد از لب او در جنان لذیذ
روشن شدہ ست دود دل من ز سوز دل		شد بر زبان شمع شبستان ازان لذیذ

دیوان

از گفتگوی لذّت یک بوسهٔ لبت
در صرف عشق لذّت لعل تو مصدریست
هرکس بکام خویش برد ذوق[۵۲] دیگری
لذت چشیدن کلام[۵۳] تو صائب زبان ماست

گرد و زبان حکمت اهل زبان[۵۱] لذیذ
کز اشتقاق او ست زبان در زبان لذیذ
کام هما ببین نشود از استخوان لذیذ
اشعار آبدار تو در هر دهان لذیذ

ذوق وفای ما ز دل داغدار اوست
از داغ خوردنش نبود گرچه نان لذیذ

ردیف رای مهمله

من ندارم جز در ت ماوا و ملجای دگر
عاشقت را نیست غیر از کوی تو جای دگر (۵۱۴)
عازم دشت جنون باید سیر کوی تست
در سرش نبود بجز زلف تو سودای دگر
وعدهٔ شب درمیان[۵۴] تا صبح امروزش نماند
تا قیامت هیچ این در - فردای دگر
شد بلند از خاکساری های ما سطح زمین
دو دل کردست قائم چیچ مینای[۵۵] دگر
دلبر ادل برده ز انسان که گردیدم دودل[۵۶]
شد قرار از دست و شنایم تمنای دگر
چشمک[۵۷] چشم تو با اغیار قتل عام کرد
نیست کس اندر صفی مشتاق یجای دگر

[۵۱] اہل زبان در محاوره معاصرین عجم کسی را گویند که زبان مادری دارد ۱۲
[۵۲] ذوق بردن بقول بهار - لذت و نشاط حاصل کردن - بر لفظ ذوق تصرف این کرده است ۱۲
[۵۳] لذت چشیدن بمعنی ذوق حاصل کردن - بهار ذکر این بر لفظ لذت کرده
[۵۴] وعدهٔ شب درمیان بقول بهار - وعده که امروز کنند و فردا وفا نمایند ۱۲
[۵۵] چیچ مینا - بقول صاحب بحر عجم آسمان اول
[۵۶] دو دل - بقول صاحب بحر عجم کسی که در امری متردد باشد ۱۲
[۵۷] چشمک - بقول صاحب برهان کنایه از ایما و اشاره بگوشهٔ چشم ۱۲

دیوان

زیر فرمانت ولا برداشت شادی گر را
اینهم اندر عاشقی بالای غم های دگر

۵۵ برنگ ابر نیسان ریخت مینا آب در ساغر — زجوش باده خیزد صد دُر نایاب در ساغر

بتائید شب زلف تو سرشاران غافل را — نماید عکس مست نیمخوابت خواب در ساغر

زعکس ابروت تنصیف دور جام می گردد — برای سجده ام پیدا شود محراب در ساغر

بسیر عالمی گر جام جم ای دل هوس داری — بچشم دوربین دور فلک دریاب در ساغر

چو گیرد جام می زیر نقابش گاه محجوبی — بشوق جلوه زیرد صد دل بیتاب در ساغر

بدور دیده از عکس نگاهش در می صافی — کند غرق تحیر عقل را گرداب در ساغر

کشیدی جرعهٔ از جام و تحریک لبت در می — بعکس کاکلت افگند پیچ و تاب در ساغر

بیاض دیده در جام بلورین پرتوی دارد — که جو شد چون دل بیتاب من سیماب در ساغر

خیال صبح دامنگیر ساقی شد که می ترسد — چو پیدا از روی روشن مهر عالمتاب در ساغر

نریزد می بجامت حکم می خوردن هر ساقی — که عکس عارضت پیداست چون مهتاب در ساغر

گر می خوردن مهر و قران مهر شد روشن — که پیدا از آفتاب اوست آب و تاب در ساغر

دیوان

والاؔ آن ترک چشمش طرفه ترکیفیتی دارد
خمار آلوده بدمستی بشراب ناب در ساغر

(۵۶)

این دل مضطر نمی گیرد قرار — طفلکی در بر نمی گیرد قرار

دور این چشم خمار آلوده ات — صورت ساغر نمی گیرد قرار

بیقرار بهای دل بی خواب کرد — شوخ بر بستر نمی گیرد قرار

اشک ما را دیده می ریزد برون — در صدف گوهر نمی گیرد قرار

کس بدور او نمی دارد سکون — بر تن من سر نمی گیرد قرار

تا فلک شد حکمران روز و شب — خسرو خاور نمی گیرد قرار

سر زند بیتابیم از دست یار — دل بر دلبر نمی گیرد قرار

از نقابت بیخبر صائب که گفت — حسن در چادر نمی گیرد قرار

دست من چون سست سائل شد والاؔ
تا بستم زر نمی گیرد قرار

ردیف زای معجمه

ای بدل نزدیکی واز جلوه‌ات دورم هنوز (۵۷) از رگ جانم قریبستی و مهجورم هنوز

دل بدست او ست گوید هرچه میخواهی بکن اختیار خود بدست خویش مجبورم هنوز

نقشت اندر چشم من چون مردمک در دیده‌ام روشن از چشم تو چشمم گشت و بی نورم هنوز

از گلت نوشی بکامم نیش من خار گل است شهد من وصف لبت گردید و زنبورم هنوز

من رضاجوی تو گر دیدم دلت خصمت بدآ در غم عشقت کشیدم رنج و مسرورم هنوز

هرچه گوئی می کنم افشای راز دست تست دار از حکم تو حق گفت است منصورم هنوز

نشهٔ چشم تو بد مستم کند در چشم خلق مستی چشمت بچشم تست و مخمورم هنوز

ترک چشمت قتل عاشق کرد از جورش رهاند من ز دست نرگس بیمار رنجورم هنوز

شور بختم از خیال تیزی شور لبش می چکد از دیدهٔ نادیدهٔ ناسورم هنوز

وادی عشقت صدای لن ترانی هم نکرد با لقایت مبتلای آتش طورم هنوز

صد قدح بشکست بر سر نیست چشم قطرهٔ
ای ولا در دامن تاکست انگورم هنوز

ردیف سین مهمله

۵۸

در چشم آبدار تو آبی ندید کس | در جویبار تیغ حبابی ندید کس

حاجت بپردهٔ نبود تاب حسن را | بر روی آفتاب نقابی ندید کس

جز روی بی نقاب تو از تاب حسن او | عشّاق را بدست حجابی ندید کس

جز آتش رخت که زند سر ز خوی تو | آتش بروی قطرهٔ آبی ندید کس

جز چشم یار من که نهان شد بحلم او | صد اخگری نهفته به آبی ندید کس

جز روی روشنت که ز خوی قطره بروست | قائم بروی شمع حبابی ندید کس

جز دیده ام که بر خط عارض سیده است | صد سر نوشت خود بکتابی ندید کس

جز آتشین عذار تو با پردهٔ رخت | بر آتشی قیام نقابی ندید کس

جز جام چشم او که بمیخانه دیده ام | اندر خمارست شرابی ندید کس

جز چشم تو که جامع اضداد وصف اوست | در یک پیاله آتش و آبی ندید کس

آب حیا بعارض گلگون شب وصال | بی آفتاب همچو گلابی ندید کس

در آفتاب روی تو افسرده از چه نیست | جز بر سر رسول چتر سحابی ندید کس

دریاب از کباب دلم سوز عشق را | تا آتشی نسوخت کبابی ندید کس

دیوان

له آبدار - بقول صاحب اللغات - پر چرنا طراوت ۱۲

له درینجا آفتاب بمعنی جرم آفتاب نیست بلکه بمعنی تاب مهر است - ۱۲

من چشم مست خواب ترا دیده‌ام بخواب ۔ در حیرتم که خواب بخوابی ندیده کس

بر آب تیغ دیدهٔ او نقش جوهریست ۔ غیر از کنایه نقش بر آبی ندیده کس

تنگ است بر تو جامهٔ وصف سخن طراز ۔ قربان تو که همچو شبابی ندیده کس

جوش (محبت تو بما) شد فسانه ۔ بود آنچنان که موج سرابی ندیده کس

آباد باد عشق تو کارم تمام کرد ۔ چون عاشق تو خانه خرابی ندیده کس

نازم که لب گشاد نظیری درین زمین ۔ چشم و الا بفکر جوابی ندیده کس

ردیف شین معجمه

(۵۹۱)

گل رخسار تو پژمرده نشد بر آتش ۔ جوی آب است به گلزار سمندر آتش

نمکین لعل تو در حلق نیفگنده شور ۔ صورت لعل نبودی به لبت گر آتش

دل آتش زده را حاجت اظهار نماند ۔ بی زبان نیست اگر شعله کشند در آتش

ز آتشین طلعت او تیز شود سوز دلم ۔ آب یاقوت زند آتش تر بر آتش

دلبرم از دل آتش زده اعجاز ورست ۔ ید بیضا فگند در ید دلبر آتش

شود اندر حریم ابرویش قربانی لها
ولا پاس ادب بر عشاق بنهد تیغ آبش

ردیف صاد مهمله

گر به تشبیه رخت شد ز چمن گل مخصوص (٧١١) گشت با ناله ز من نغمهٔ بلبل مخصوص
گرچه لعلت نمکین است و شکر گفتاری — لیک از آتش ته آبی شده با مُل مخصوص
عاشقش زلف عروس است ولی گشته صبا — گرد باز لف پریشان تو سنبل مخصوص
گرچه دلدادهٔ او کاکل شمعست ولی — روی تو کاشکل شمعست بکاکل مخصوص
اختیار تو بدست است پی جور و جفا — مشکل اینست که شد با تو تغافل مخصوص
وقت خوش بزم طرب فصل بهاران شب ماه — با همه ساز و نوا نالهٔ قلقل مخصوص
گرچه شد دولت دنیا بتردد حاصل — دل عاشق بود ای جان بتوکّل مخصوص
از پس علم خطا درگذرانیدن اولی — پیش عارف بود از جمله تجاهل مخصوص
دوش در کاکل و زلفت بمیان بحثی بود — گفتم آن فائق ازین این به تطاول مخصوص
می کشد گرچه سراپای تو دل را لیکن — بگرفتاری دل حلقهٔ کاکل مخصوص

لاله با داغ نما یداثر زخم دلش | در دل از چشم تو تیر یح رگ گل مخصوص

زلف او گرچه کمندی به تطاول شد لیک | حلقهٔ او شده در وصف تسلسل مخصوص

شهسواران طریقت بجها نند ابی | بنده با بندگی صاحب لدل مخصوص

شاهد ان پی عشاق جفایت عام است | سور و جور ترا صبر و تحمل مخصوص

نکته سنجان بنظم گرچه سخن می فهمند | لیک اندر نظم چشم تأمل مخصوص

ای ز خود رفته درین باب مکن بحث مزید | که نشد قافیه با باب تفاعل مخصوص

نغمه های همگان گرچه شنیدیم ولا
لیک در باغ غزل بلبل آمل مخصوص

ردیف ضاد معجمه

(۶۲) مایهٔ حسن و بهار رخ خوبان عارض | زینت افزای چمن گل بگلستان عارض

باغبان چمن حسن تو ای جان عارض | دائم آبی کشد از چاه زنخدان عارض

روی گل ـ زلف تو سنبل خط سبزت ریحان | چشم بد دور که باشد چمنستان عارض

سبزه اش پنجهٔ خورشید و خطش هالهٔ ماه | از مه و مهر بود جلوه فروزان عارض

دیوان

دیوان

مصحفی بر سر آتشکده محفوظ بماند
لله الحمد که شد حافظ قرآن عارض

ابروت مصرع و بیت الغزلی از خط لب
لوحش الله که شد صفحهٔ دیوان عارض

خال مشکین تو باشد حجر الاسود ما
هندوت بوسه ستاند ز مسلمان عارض

ابروت طاق حرم مردمکت پیش نماز
صحن مسجد شده بهر صف مژگان عارض

بزم عشاق بود از رخ روشن روشن
خال پروانه شد و شمع شبستان عارض

رهبر زلف دوتا حامل یک دام بلا
حارس صد دل بیتاب بزندان عارض

منقش بر سر چشم است که از راه کرم
می برد طفلک اشکم به دبستان عارض

حلقهٔ زلف تو تا دام کشیده است برو
کرد پیدا ز شبی صد مه تابان عارض

عارض افروخته بر من افسرده چو مهر
بارک الله نقاب تو شد ایجان عارض

سهرهٔ هند نقابی ست بداماد و عروس
شود از پنجهٔ خورشید درخشان عارض

شاگان گرچه پسندم نبود در غزلی
مشکل اینست که خواهد بدل و جان عارض

غزلم آینهٔ طلعت جانان ست ولا
بتماشای رخ خود شده حیران عارض

ردیف طای حطی

مطلع حسن تو شد بر صفحهٔ رخسار خط
بر لبت گویاست حسن مطلع اشعار خط

سرنوشت عاشقان باشد خط سیمای یار
خط کشد بر کاغذ لب باز خط گلزار خط

چشم مستش چشم خواباند ز نرگس در چمن
می نماید سبزهٔ خوابیده را بیدار خط

خط بطلان میکشد بر یاس - امید وصال
شوق وصلش میزند بر بیخ هجر یار خط

زخم خط آبدارش گر کشد آبی چه باک
زانکه شد بر زخم سبزم مرهم زنگار خط

مصحف روی ترا خط است زعل آبنوس
آیهٔ حسنت بود در مصحف رخسار خط

بود سر مشق جنون از فتنهٔ چشمش ولی
از خط فرمان او بیرون نشد زنهار خط

فرق نازک کهکشان - ابروی خمدارش هلال
مهر و مه باشد دو چشمش گنبد دوار خط

عارضت آتش پرست آمد کتابی کافر است
هند و خال ترا شد در کمر زنار خط

عارض او ماه کامل را مقابل نقطه ایست
هاله می بندد بر ویش چون خط پرکار خط

از غبار دل نوید نامه در خط غبار
از درون او برون می آورد آثار خط

حرف حرفش ترجمان از پنهان دست
نامهٔ سربسته را شد محرم اسرار خط

حسن مطلع - بقول صاحب بحر عجم بیت دوم از غزل و قصیده که بعد مطلع باشد ۱۲
سرنوشت - بقول صاحب بحر عجم حکم ازلی و تقدیر
خط کشیدن - بقول بحر عجم نوشتن و محو کردن و خط پیشانی ۱۲
چشم خواباندن - در پیش بر آوردن ۱۲ بقول بحر عجم دیده و دانسته تغافل کردن ۱۲
خط زدن - بقول صاحب بحر عجم محو کردن ۱۲
آب کشیدن زخم - بقول آصف اللغات تازه شدن آن ۱۲
خط آبدار - مراد از خط تیغ باشد زیراکه آبدار

دیوان

۹۱ قیمت شکستن [illegible]
۹۲ رهزن دل [illegible]
۹۳ [illegible]
۹۴ [illegible]

قیمت عنبر شکست امروز در بازار حسن	عنبر افشانست و عنبر خیز و عنبر بار خط
رهزن دلها حصاری از خط عارض کشید	شد محیط خانه را خار سر دیوار خط
این دو لب گر چار گرد لذتی دارد نهان	حسن خط گرد دو بالا از اجتماع چار خط

باشد او گرد یتیمی بر در دندان یار
ای ولا گوئی سپید ابر است نیسان بار خط

ردیف ظای معجمه

(۶۴)

آمدی از چه درین میکده پنهان واعظ	نیست جائز بخدا دخل تو زینسان واعظ
بوسه بر عارض خوبان بر تو نیست روا	می زنی شام و سحر بوسه بقرآن واعظ
می کنی منع می و باده بنزد تو حرام	نیست ذوقی بلبت از می عرفان واعظ
این چه داری به بغل دفتر بی معنی را	آیتی چند بخوان از خط خوبان واعظ
دائما زمزمات از غضب و قهر خداست	بوده بی خبر از بخشش یزدان واعظ
تو بنادانی خود شو به جهنم واصل	ما به فضل و کرمش واصل جانان واعظ
آنچه در خانه کنی کس نه کند در محفل	حیف باشد که دلت نیست پشیمان واعظ

۵۱ لب و دندان داشتن بقول صاحب مجمع العجم بمعنی یارا ... داشتن

۵۲ ادب داشتن بقول آصف اللغات بمعنی صاحب ادب بودن یعنی لحاظ داشتن

۵۳ از کسی درگذشتن بقول آصف اللغات معاف کردن خطای کسی

۵۴ عوفی شاعری بود ...

دیوان

گفتهٔ آنچه بما بر سر منبر این جا	چون در میخانه به بندی نه کنی آن واعظ
دیر بگذشت که با دختر رز عقد تو بست	نیست این حیلهٔ شرعی بتو شایان واعظ
بر زبان تو که کرد است کنون مهر سکوت	تا نداری[۵۱] بجوابم لب و دندان واعظ
وقت ما می رود از دست خدا را برخیز	که نه داری ادب[۵۲] محفل رندان واعظ

ای ولا درگذر[۵۳] از هرچه شنیدی لیکن
همچو عوفی[۵۴] نبود مرد سخندان واعظ

(۶۵)

می روم زین جهان خدا حافظ	ای تن خسته جان خدا حافظ
هرچه بر سر مرا گذشت گذشت	تا گذشتم ز جان خدا حافظ
شد دل از دست[۵۵] و خانه ام برباد	نی غم این نه آن خدا حافظ
ای سگ کوی یار خشم مگیر	مالک استخوان خدا حافظ
دل ز من بردی و نماند قرار	دلبر بیدلان خدا حافظ
من ز جور تو جان بلب شده ام	یار نامهربان خدا حافظ
آبم از سر گذشت[۵۶] و آب جگر	شد ز چشم روان خدا حافظ

چون شب بهیچه زلف یار عارض نهفت | طلعت خورشید شد در روز روشن همچو شمع

دوش دیدم در حضور لایزال او والا
بود در بزم تجلی شمع ایمن همچو شمع

ردیف غین معجمه

(۹۷) غ
دمی که همدم ابروی یار شد خم تیغ | بسجده مرش بسر تسلیم کرد خم دم تیغ
زعکس جوهر ابروی او که زنگاریست | عیان شود خطر از هیئت مجسم تیغ
فرو رود بجگر همچو زنگ در پولاد | شود ثبت جوهر قضای مبرم تیغ
اجل بقبضه جانباز دخون بگردن اوست | بهر تیغ ناز تو قربان شود خم و چم تیغ
بر آتشین دل من آبدار چشم مزن | شود ز گرمی آتش از اله دم تیغ
بر آب دیده من (حائلیکه در میانست) | پلی است بسته تیغ نگاهت از خم تیغ
بحیرت است مسیحا ز طرفه اعجازش | که مرده را لب او زنده کرد از دم تیغ
فگار کهنه آن آبدار چشم ترا | بسینه پر نشود زخم جز بمرهم تیغ
بعکس جوهر چشم تو در سیه تابش | خجسته داغ غلامی است بر چاچم تیغ

دیوان

روز روشن بقول بهار مراد از روز سفید مؤلف گوید که در فارسی اتشی است که روز روشن ستاره می شمارند ... دو رجا ... روشنی این کار می کنند ... روز روشن است ... این کار می کنند ترجمه این ... (دو ... و ...) ... خم و چم بقول بهار ... خرام و ... ابروی ... از معشوقان ... ۳ و ... آبدار بقول ... اللغات کنایه از تیغ باشد ... چاچم بقول برهان ... اول و دوم فارسی ... پیشانی ... بفتح اول و ... آمده است ...

دیوان

زآبدار نگاهت کشیده زخم آب — لبش به لذت تیغ تو سیر شد دم تیغ

چو زخم من نه کشیدش نیام تنگ ببر — نماند غیر دلم کس به هر محرم تیغ

بذوق قند مکرر بشوق بوسهٔ چشم — گشاد زخم کهن لب بخیر مقدم تیغ

بیک نگاه دو پیوسته ابروی بینی — ز ذوالفقار خبر داد جفت توام تیغ

ز تیغ ابرو و آبش لبم نگاه طواف — برد بطاق حرم ذوق آب زمزم تیغ

بیک کرشمه دو دل کرد عاشق خود را — دو تیغه بازی چشمت بزخم پیهم تیغ

شد از نگاه تو پیدا خدنگ ستاره‌ش — ز ابروی تو هویدا کمان رستم تیغ

دو چشم من به هوای دو ابروت جانا — سفینه ایست که گردید غرق در یم تیغ

بعارض گل زخم و آلا به گلشن دل
زقطره قطرهٔ خونم چکید شبنم تیغ

ردیف فا

(۶۸) شد نقد روان در طلب سیمبرم صرف — در عشق تو لی مایه بود این قدرم صرف

کردم همه شب جمع بچشم آب جگر را — هر قطرهٔ او شد بدعای سحرم صرف

دیوان

نی خطرم بود بآغاز او — نی خبرم بود ز انجام عشق

یک سر مو نیست مرا انحراف — عاشق تو تابع احکام عشق

نور سحر ظلمت شب شد مرا — دامن صحبت مرا شام عشق

چون نه کنم دعوی پیغمبری — یافته ام از دولت الهام عشق

چادر عریانی من شد لباس — من ز ازل بسته ام احرام عشق

از غم پابندیم آزاد کرد — تا لقب زلف تو شد دام عشق

شد عوض نشهٔ خمارم فزون — خورده ام از نرگس او جام عشق

در نظرم خام بود پخته مغز — پخته شد آخر هوس خام عشق

عشق بتان حامی ایمان ماست — کفر بود داخل اسلام عشق

شد حرکت مایهٔ تسکین دل — برد قرار دلم آرام عشق

وعدهٔ فردا القیامت رساند — بود بناکامی من کام عشق

گفت زار باب معانی ولا — دو جنونم شده ایهام عشق

ردیف کاف عربی

(۷۰)

سلک مروارید بارد گریه‌ام از تار اشک
خنده زد بر ابر نیسان چشم زیوربار اشک

در حضور یار - گاه گریه‌ام از عکس لب
جلوهٔ یاقوت دارد دانه‌های نار اشک

او بحال زار من از چشم لطف اشکی نریخت
اشک دارد چشم من از حسرت دیدار اشک

خار مژگان تو نازد بر گل عارض مدام
عاشقت دارد بدامان صد گل بیخار اشک

قطره‌های اشک گوهر ریخت از چشم صدف
ابر چون گریهٔ یتیمی دید بر رخسار اشک

از سر شکم شد روان دریای ناپیدا کنار
بیش نبود گرچه از یک قطره مقدار اشک

می کنی بر سبزهٔ خوابیدهٔ خط ناز‌ها
تا چکد از دیدهٔ من شبنم بیدار اشک

از نگهبانی مشو غافل که لغزد پای او
چشم من - مگذار دست از طفل نو رفتار اشک

چشم خونبارم نخواهد جز تو بیند روی گل
ریختش تا نشگفد این غنچهٔ گلنار اشک

دیدهٔ مست تو عکس از چشم گلگون کشید
جان من حیران مشو بر شیشهٔ گلدار اشک

بار دل برداشت چشم تا سبکبارش نمود
حیف باشد کس نبردار ز چشم بار اشک

کثرت اشکم نماید همچو باران تار‌ها
در کمرزنّار شد تسبیح گوهربار اشک

دیوان

دیوان

شعلهٔ برخاست از دل ریخت صد لخت جگر چشم
آتش از آبی برآرد آتشین رخسار اشک

اشک را نام و نشان باقی است از سیل روان
محو شد هر چند مثل نقش آب آثار اشک

جوهر یاقوت سنگین دل شد و آبی به رو
آب می دارد سراپا لعل ست افشار اشک

قطره از دریا جدا گردید و دریا هم از وست
کس نباشد جز دل من واقف اسرار اشک

تا بدامان می رود غلطان بخط مستقیم
دور دارد نقطهٔ قائم کن پرکار اشک

عکس میگیرد ز چشم یار و از چشم طلوع
با قمر تشبیه دارد انجم سیار اشک

او بجور دور چشم طفلکی باشد یتیم
کس نشد جز ستیم ای ولا غمخوار اشک

ردیف کاف فارسی

(۷۱)

رخ گلگون و عارض گلرنگ
برد از روی و عارض گل رنگ

از شکستی که زلف او دارد
بر رخ خود شکست سنبل رنگ

ریخت رنگی بر آب دیدهٔ پاک
تا بریزد ز ساغر مل رنگ

نالهٔ عاشق تو در مستی
می برد از صدای قلقل رنگ

گل ز روی تو رنگ سیدارد
تا برآرد به پیش بلبل رنگ

کاکل صبح را آخر شب
داده از جبین و کاکل رنگ

دست خونریز من بخنجر ناز
زند از جوهر تغافل رنگ

از رخ آتشین بدل داغش
لاله را سوخت در تقابل رنگ

پرداز رنگ نغمه های ولا
از رخ عندلیب آمل رنگ

ردیف لام

بسوز عشق و ضبط آه می پیچد دخان در دل
نه و بالایش دارد زمین و آسمان در دل

اگر دل را بدل راهیست اندر عالم هستی
نمیدانم چسان برجا نهم راز نهان در دل

تو در بزم تکلم ترجمانستی دل ما را
زلعل شکرینت هر سخن گیرد زبان در دل

برنگ آب آتشگون شرر میبارد از چشمم
که ضبط آه دارد توده آتش فشان در دل

ز اشک لاله گونم قطره قطره می شود سیلی
عجب نبود که باشد چشمه آب روان در دل

شمار زخم های دل نخواهم بر زبان راندن
بلی ضرب المثل باشد حساب دوستان در دل

دیوان

خیال خاطرم تیغ نگاهست را ده آبی
که از سنگین دلت دارم گره سنگ فسان در دل

مرا پروای جانم نیست در نظاره چشمت
ز مژگان ناوکت بنشانم ای ابرو کمان در دل

دلم بر لب دود در عرض حال زخم پیکانش
با امیدیکه او را جا دهد حسن بیان در دل

بروی گلرخ ما رنگ گل همرنگ بلبل شد
شکسته عندلیبان چمن را خار از آن در دل

چو خاک مقدمت نوری بخشد چشم عالم را
بیا بنشین بچشم دلبر من همچو جان در دل

دلم را می دهد در پرده قابوی تماشایش
چه خوش منصوبه چیده‌ست چشم خونچکان در دل

لب آتش فشان از منع فریادم زند آبی
بجای سوز ما را آب شد ضبط فغان در دل

دلم بر بودی هم از گرانباری دود دل باشی
وفا کیشان بسوز تو گیرندش گران در دل

بود چشم سیه منت پذیر خال هندویش
ولا زین وجه دارد الفت هندوستان در دل

(۴۳)

دائما دیده تر دارد دل
آستین از مژه بر دارد دل

دیده را آب ز سر بگذشته
سیل خون تا بکمر دارد دل

آستین برگذر گریه بسای
گریه شام و سحر دارد دل

دیوان

آب دادن تیغ — بقول آصف اللغات ... ۱۲

انتعاش در دل پیدا شدن — مقصود این ست که هر گاه ... از ضبط فغان کردم ... در دل من ... شد و بدین طریقه ... انتعاش در دل پیدا شده ۱۲

آب بر آینهٔ چشم بریز / زین جهان عزم سفر دارد دل

سوز او خرمن جان پاک بسوخت / کاتش غم بجگر دارد دل

آهوی لنگ گرفتن ستم است / چشم انصاف مگر دارد دل

زیر پا آتش سوزان است والا / کآب در کاسهٔ سر دارد دل

ردیف میم

(۴۴) سر نیاز حضور تو بر زمین دارم / نشان اوست نشانیکه بر جبین دارم

ز چشم خویش کشم زیوری بگردن یار / کرشتهٔ نگه و اشک گوهرین دارم

بزیر پای نگاهم کشیدهٔ دامن / ازانکه دست طلب اندر آستین دارم

تغافل تو مرا حرف گیر نتوان کرد / که سر نوشت قضا بر سر جبین دارم

مثل زنند که دل را بدل بود راهی / ببین که نقش ضمیر تو دلنشین دارم

بعارضش نگذارم ز شرم او عرقی / که از حریر نگاه خود آبچین دارم

چنان نماند و چنین نیز هم نخواهد ماند / عجب مدار که من حالتی چنین دارم

دیوان

۱ — آب بر آینه ریختن بقول آصف اللغات در ایران رسم است که قفای کسیکه بسفری رود چند برگ سبز بر آینه گذاشته آب بران میریزند و این را شگون خود بسلامت آمدن می شمارند ۱۲

۲ — آهوی لنگ گرفتن ـ عاجز کشی ـ بقول آصف اللغات ـ کردن ۱۲

۳ — آتش زیر پا یعنی بیقرار. آتش بزیر پا داشتن و آتش زیر پا بودن ـ هر دو کنایه از بیقرار بودن است بقول آصف اللغات ۱۲

۴ — زیور کشیدن ـ بقول بهار آرایش دادن (الخ) و زیور بگردن کشیدن ـ گردن را بزیور آراستن ۱۲

۵ — دامن در زیر پا کشیدن بقول بحر عجم فرق کردن دامن زیر پای کسی ۱۲

به مجلست نگذارند گوش بر حرفم / از آنکه در نگهت کهنه آستین دارم [۵۱]

ز تیر آه من ای دلربا مباش ایمن / کمانکی ز خشم پشت در کمین دارم

حلاوت مگس خال تو بچشم من است / که خانه خانه در و اشک شکرین دارم [۵۲] [۵۳]

نشانهٔ نگهم بر دلت خطا کرد است / خطا نموده ام و چشم آفرین دارم

ز جادو نگهت نیست سرنگونی من / که سر بسجدهٔ شکرانه بر زمین دارم

لب تو قند مکرر به لبچرا زده است [۵۴] / ببوسهٔ تو مذاق گز انگبین دارم [۵۵]

ز تاب حسن گلوسوز خویش مغرور شده [۵۶] / که در پیالهٔ چشم آب آتشین دارم [۵۷]

شکست زلف تو در پای دل کشد زنجیر / از آنکه در ته او آه عنبرین دارم [۵۸]

ز حال زار من خسته جان چه می پرسی / ببین که چشم پر آب و دل حزین دارم

صعوبتی ز جفایت کشیده ام لیکن / فغان کشم نه کشم گفتگو درین دارم

بهر زمین که رسیدیم آسمان پیداست / سپهر فکر بلندی برین زمین دارم [۵۹] [۶۰]

بشاخ فکرت من عندلیب تبریز است / هزار معنی رنگین در آستین دارم

نماند معنی نازک خیال در عالم [۶۱] / تصورش به دل معنی آفرین دارم

... حسن است ۱۲

۵۷ آب آتشین بقول آصف اللغات کنایه از شراب تند و ارغوانی و اشک غمزدگان و خون ۱۲

۵۸ آه عنبرین بقول آصف اللغات آه دردناک ۱۲

۵۹ درینجا لفظ زمین بمعنی زمین شعر است ۱۲

۶۰ این مصرع صائب است

۶۱ اشاره از استادم ...

قولا نماند ز تاریکی عسل باکی
از آنکه سلسلهٔ فیض شمس دین دارم

ردیف نون

(۷۵)

لب بستنم از تذکرهٔ آن گل خندان
رمزیست که چون غنچه ندارم لب و دندان

از تیر نگاه تو دلم دغدغه ناک است
آن تیر که در می گذرد ز آهن سندان

یک حرف جوابی نزندت شکوه ما را
دندان بنهاد است مگر بر سر دندان

در جعد سر زلف تو فرقی بمیان است
چون زلف پریشان نکند جعد تو چندان

سائیدن سر بر در او سجدهٔ شکر است
افتادگیم سرزنداز داغ بلندان

تا از نگهم حلقه زند زلف و وتارا
هرچند بود زلف تو از سلسله بندان

در آتش عشق تو زدم دامن محشر
تا زنده شود آرزوی مرده پسندان

آن خال که از چشم سیاه تو چکیده است
بر آتش روی تو کند کار سپندان

در لفظ تو صد معنی پیچیده نهان است
مشکل نبود حل سخن پیش سخندان

قریم نه پسندی که براحت خللی داشت
این طرز تو دور از روش حوصله مندان

شمس الدین فیض تخلص

دیوان

چون فکر بلند تو والا عرش نشین است
قدر تو فزون تر بود از پایه بلندان

ز مژگان می فشاند قطره چشم اشکبار من ‌‌‌ (٦٧) ‌‌‌ بچشم آنکه آبی آورد بر روی کار من

نریزد اشک غم چشم تو بر خاک مزار من ‌‌‌ نگاه دوربین خواهد که بنشاند غبار من

چو شمع آتش زبانی های من روشن کند محفل ‌‌‌ برار آب از آتش کلام آبدار من

بچشم افتاد گل شد غنچه خاطر بلبل رویت ‌‌‌ ترا و شبنم مژگان ز چشم خار خار من

تف خون گریه ام بگداخت دل را صورت سنگی ‌‌‌ بشکل توده آتش فشان ریزد شرار من

امید و بیم را در دل بود کیفیتی پیدا ‌‌‌ جزا را با سزا توام شمار روزگار من

بضبط ناله سوز دل نگهدارم حباب آسا ‌‌‌ اگر آهی برارم آب گردد جسم زار من

ببینیم تا چه روز آرد ندانم تا چه شب زاید ‌‌‌ بیاد زلف و عارض میرود لیل و نهار من

عجب نبود که نخل قامتش برآورد رنگی ‌‌‌ کز اشک لاله گونش آب دارد آبیار من

شب وصلت بود تا خانه از نامحرمان خالی ‌‌‌ نیاید خواب خوش امشب بچشم انتظار من

حباب چشم امیدم هوا جویست چرا نبود ‌‌‌ که آب رفته را آورده در جوی بار من

دیوان

شود بربادی جنس امید من اگر بارد | بکشت آرزویم ابر چشم ژاله بار من
بصیرت باختم از چشم بند[۵۰] نور سیمایش | من اندر جستجوی یارم و او در کنار من
بآب دیده کردم تخم[۵۱] الفت در زمین دل | کز و هر قطره بند خوشه ها در کشت زار من
غلط انداز[۵۲] شد حسن قبول او به اندازی | که من در انتظار یار و او در انتظار من
کشید از موی مژگان کاسهٔ چشم تو نقصانی | مگر آبی نمی ریزد از و - آید بکار من
سیه بختی پریشان روزگاریها که من دارم | مگر زلف تو داند یا نگاه تار و مار[۵۳] من

ولا مشکل بود جان بردنم[۵۴] از بیقراریها
ز دست دلبرم بشکست چون ظرف قرار[۵۵] من

(۲۷)
حسن تو بود خالق خلق حسن من | طبع تو مطلع هوس آهرمن من
بگداخت ز تاب نفس گرم تن من | فانوس چراغیست کنون پیرهن من
هر لحظه شود سوز دل از گریه فزون تر | شمعیم که اشکم زند آتش بتن من
ق
تا ضبط فغان[۵۶] کرد دلم کورهٔ آتش | جان آب شد و قالب خالیست تن من
در قالب تن ریخته ام پیکر جان را | تا وصل تو جان گردد و جانم بدن من

۵۰ چشم بند - بقول صاحب بحر افسونی که ساحران برای چشم بستن خوانند - ۱۲
۵۱ تخم در زمین کردن بمعنی کاشتن است بهار بر لفظ تخم ذکر این کرده - ۱۲
۵۲ غلط انداز - بقول صاحب بحر پیچ انداز - و پیچ انداز - فریبنده و محتال - ۱۲
۵۳ تار و مار - بقول صاحب بحر لیلا پریشان و زیر و زبر بهم - ۱۲
۵۴ جان بردن - بقول صاحب بحر زندگانی کردن و سلامت ماندن و نجات یافتن از مهلکه - ۱۲
۵۵ ظرف قرار - کنایه باشد از دل این محاوره معاصرین عجم است - ۱۲
۵۶ مقصود قطعه این است که از وقتیکه ضبط فغان دلم [illegible]

دیوان

دیوان

از ناله بجان آمدم و آب ز سر شد
پیمان طلبی تفرقه انداز امل شد
باطل شود از شاه خود در صفت عشاق
چاه ذقنش کرد مرا غرق تحیر
روی تو بتالیف قلوب است کتابی
حیران نقابت اجلم صورت تمثال
گفتم که بجنبانم ز وجود ست عدم را
آیینه در آیینه و هر جلوه توحید
بستم ره دل از خیال خوشت ای جان
از بخت رسا چون گذرم شد بخیالت
تیغ سخنش ضرب مثل داشت که می گفت
از ساغر گوش آبکش اهل سماعم
خیزد سخن فرش نه خاک وطن ما

چون آتش خاموش بود در دهن من
خاموشی او حرف نهد بر سخن من
دعوای دهانش دگری همچو من است
لب تشنه او آب بود در دهن من
خط حاشیه سیمای توضیح سخن من
کاینه تصویر نباشد کفن من
لب بستن او دست نهد بر دهن من
جانانه بجان ست چه جان و چه تن من
تا در نه کشی کلفت بیت الحزن من
بگذاشتم این جا همه رنج و محن من
افسرده دل افسرده کند انجمن من
پر از می فیض است سبوی سخن من
منت کش تبریز نباشد دکن من

شمس الدین فیض تخلص - طرح کردهٔ حضرت فیاض مرحوم است - ۱۲

از خندهٔ گلریز و نسیم دم آصف[۱]	صد بلبل[۲] شیراز رسد در چمن من

بی قدری عالم نکند رنجه دلم را
شاد[۳] است ولا قدرشناس سخن من

(۷۸)

شکرخند[۴] لبش بر کام خود گیرد خیال من | ندانستم که ریز[۵] خنده بر فکر محال من

به تصویر رخت بی وجه بود انفعال من | نقاب پردهٔ چشمست بر لوح خیال من

منم آیینهٔ تصویر طاق ابروی ماهی | که شکل آسمان در چشم من ناید هلال من

غلط اندازی پیمان کشیدش بر در عاشق | مرا پهلونشین جاده اش کرد احتمال من

به بند کاکلت افگند شوق مطلع رویت | جواب[۶] آسمان با ریسمان گیرد سوال من

من آن خورشید صبح عشق و سوزم شو بهجرانش | که دارد آرزوی شام وصل و زوال من

بعشق جلوهٔ روی بتان از خود فراموشم | صفای او مرا شیدا کند بر خط و خال من

خطاب دورباشم[۷] کرده ی بیرون ز دم خود را | بود بالاتر از حکم توقف ره امثال من

من از دست جفاجویان ندارم از وفا چشمی | نه بینی نازپرور[۸] دنگه شد پایمال من

کشود از نامه ات سربسته را ز بخت واژونم | بنام ایزد چه مضمون نوشتی حسب حال من

---

۱ آصف - تخلص مبارک فرمانروای سلطنت آصفیه ۱۲

۲ معاصرین عجم خواجه حافظ علیه الرحمه را بلبل شیراز گویند چنانکه بلبل آملی لقب طالب آملی است ۱۲

۳ شاد - درینجا بمعنی حقیقی است و نیز تخلص بهادر مرکشن پرشاد بهادر وزیر اعظم سلطنت آصفیه ۱۲

۴ شکرخند - بقول صاحب بحر عجم بمعنی تبسم یعنی در زیر لب خنده کردن ۱۲

۵ خنده ریختن - بقول بهار بمعنی خنده تراویدن ۱۲

۶ سوال از آسمان و جواب از ریسمان مثلی است مشهور بمعنی سوال دیگر و جواب دیگر متعلق رسید ۱۲

۷ دورباش - بقول [illegible]

۸ [illegible]

فرستادی بروی (رونما آیینه) تصویری — خوشا منصوبهٔ ایفای پیمان وصال من

بآب دیدهٔ خود آبیاری نخل ارمانم — بچشم آنکه بار دل فرو ریزد نهال من

سیه کرده است رنگ کاکلت اوقات عاشق را — شب و روزم پریشان حال دارد ماه و سال من

وجه و غیره بگرداندش از ره خشمگین امشب — ز بیم انهم ... چیلش فتاد آخر وبال من

بتعریف دهان غنچه خندد گلرخ رعنا — اسیر دندان ندارد فکر نازک خیال من

چنانم بنگر که چون بیگانه می پرسی من ازین — دنیا بنگر که چون ناآشنا شد عرض حال من

پسندیدیم بدام کاکلش افتادگی یکسر — که پیچیدم یکسر مو سر ز حکم او مجال من

مرا بگذاشتی در تیره دشت غربتم تنها — بالا گردان راهی بروشت اهل و عیال من

مثل شد حکمت هر کس بقدر همتش باشد — رسانید تا بدی ... تا بذل فنا و مثال من

در آب شیشه چون آتش سیال چشم او — ببیک پیمانه می باشد جمال او جلال من

ز استاد ازل آموخت در آیینه رو دیدن — حدیث عشق خوبان طوطی شیرین مقال من

ولاکس بی کمالی هیچ در دنیا نمی ارزد
ببازار سخن سودای من کسب کمال من

دیوان

در محاورهٔ معاصرین عجم مساوی بودن ۱۲۰

ردیف واو

(۷۹)

گاه می آید مرا در دل خیال روی تو
گاه بیرون میرود از دل خیالم سوی تو

شان دلداریست می گوید که در دل بود
بیدلت گوید که دل رفتست و پهلوی تو

دوش در خواب گران دیدم رخ روشن بجواب
چون سحر خوابم فرو برد آفتاب روی تو

ای دلم قربان زنبوری که از گل شهد کرد
نقطهٔ خالت ز عارض در لب دلجوی تو

هاله در اطراف مه آثار باران گفته اند
گریه ام دارد اثر از حلقهٔ گیسوی تو

یک نگاهت حیف نگذارد قراری دلم
رهرو دشت جنونم از رم آهوی تو

ناوک چشمت نشد تسکین ده دل همچو تیغ
بسمل نازت بود دلدادهٔ ابروی تو

زین سبب دارد پری‌زاد تو عنبر بو لقب
دانهٔ خالت بدست زلف دستنبوی تو

شد سگ کویت بچشم استخوانم پاسبان
تا ولا بیدست و پا افتاد اندر کوی تو

(۸۰)

بمطلع روی مه جبینم چو جلوه گر شد هلال ابرو
فلک ز ابروی طاق طارم نمود روشن مثال ابرو

قصیدهٔ آن دو چشم رنگین چو طبع من خواست تکمله کردن
دو مصرع حسن مطلع من نوشت سطر از خیال ابرو

دیوان

دستنبوی - بقول صاحب برهان گوی باشد که از ادویه و اقسام عطریات سازند و پیوسته در دست گیرند و بوی کنند و آنچه از طلا و نقره سازند خوشبوی که آن را بدست توان گرفت و بعربی شمامه گویند

دیوان

زنازخود نقشها نشاند بگوش جان مطلبی سنائی
زبی‌زبانی سخن براند ادای شیرین مقال ابرو

رواق او عشق را حریمی برهنه تیغش محل بیمی
بسایهٔ تیغ شد مقیمی هر آنکه جوید وصال ابرو

پی دو چشم تو سرسپیتی بقتل عشاق تیزدستی
دو تیغ سرکش بدست مستی جمال بر جلال ابرو

بدیده دات سایهٔ هما شد بعاشقت هر فنا شد
ببین که یکبام دو هوا شد مقوله حسب حال ابرو

چه چشم بدست او نخواهد چه زلف بیراه سر نتابد
بیک ادای تو می شتابد زگوشه اش امتثال ابرو

گشاده ابرو بروی عالم زجفت پیوسته بیش زدم
بحسن چون پیش باهم نموده طاقش کمال ابرو

زنا به وزال ندچه آید گهی بکاهد گهی فزاید
ببین که پیوسته می نماید بجفت طاق اعتدال ابرو

چه تیغ نازد بآبروی چه اعتبارش نگشت ای
جلاش عکس صفای دلی که جوهر اوست خال ابرو

گرفت هرکس که با تو الفت کشید از کاکل تو کلفت
چو تار و مار بلای الفت ندید کس تا مال ابرو

گره بالای اوست ابیجان چو چهره گیسوی طفلان
زوی با بین چشم بندان بدفع عین الکمال ابرو

چه گو کمیته چشم را بجالش که دم زند از تتمهٔ قالش
قران مسعود با هلالش بهم رسد از اتصال ابرو

زبکه هوش بر گشت پیدا که شد برابروی پیشیدا
بماه کامل شود هویدا بشکل نقش هلال ابرو

دمیده این تمنی چو موئی عجب که بی آب بجوئی
کسی نکرده جستجوئی ز سبزه زار نهال ابرو

خیال مانی غلط نماید که موبمو حال او کشاید
ولا بجز دست ما نیاید ز مو قلم شرح بال ابرو

(۸۱)
دوش یارم گفت حرفی دو بدو — آنچه آمد از لب دل جو بجو
از پریشان حالی شیدای یا — زلف او آگاه باشد مو بمو
پیش بین دستی بدوش من نهی — تا که با بیگانه باشی روبرو
می کند افغان و خیزان گرد شهی — در هوای او غبارم کو بکو
دلبرا نشنو دگران بر خاطرت — گرد غم دارد دل من تو بتو
طرفه عیاری که غمخواری کند — چون خبر دادم ز جور او باو

او باندازی بپرسد از ولا
شد زبانم در مقام گو مگو

ردیف ہای ہوز

(۸۲)
چشم من بند و ز چشمت نقش اسرار نگاه — لوح دل از دیده باشد عکس بردار نگاه
مردم چشم تو هندولیست همچون لفظ خال — در کمر دارد نهان در پرده زنار نگاه

پردهٔ چشم تو باشد دوربین[۵۱] مردمک — کار سلک کهربائی[۵۲] می کند تار نگاه

از نگاه دلفریبت گرم شد بازار حسن — نیست کس جز دیدهٔ عاشق خریدار نگاه

چشم بیمار ترا گر ناتوان گفتم مرنج — نبض موجی[۵۳] می شود ظاهر ز رفتار نگاه

دفتر عشق تو دریا را بساغر[۵۴] کرده است — چشم کم حرف تو پر باشد ز طومار نگاه

ساغر چشم تو دریا نوش[۵۶] میدارد لقب — همچو بدمستی نباید مست سرشار نگاه

چشم مخمور تو باشد ساغر پر می بدست — داردش بدمست دایم قرب خمار نگاه

از سحاب چشم من بارد دولا باران اشک
نالهٔ ام رعد است با برق شرربار نگاه

(۸۳)

مه کامل شود آخر نهان کاهیده کاهیده — هلال از غبغبت گردد عیان بالیده بالیده

که وصل تو بگذشتم ز جان از عشوهٔ ابرو — عفاک الله زدی تیغ نهان چسپیده چسپیده

تن من تودهٔ خاکستری شد ز آتش عشقت — نهفته آتشی سوزد روان پوشیده پوشیده

بصحرای جنون آوارگیها داشتم چندی — رسیده ام بدر دربان جان گرویده گردیده

سوال وصل را طرز جوابش معنی دارد — نهد دستی بسر[۵۷] بندد زبان خندیده خندیده

دیوان

[۵۱] دوربین ... [illegible]

[۵۲] سلک کهربائی ... [illegible]

[۵۳] نبض موجی ... [illegible]

[۵۴] دریا بساغر ... [illegible]

[۵۵] [illegible]

[۵۶] دریانوش - بقول بهار کنایه از شرابخوار که بسیار مست شود - ۱۲

[۵۷] دست بسر نهادن بقول بهار قبول کردن و بقول صاحب بحر وداع نمودن و از سر وا کردن شغل و چیزی برای او سلام رخصت کردن - ۱۲

ندیدم کس بعالم مست خواب اینگونه بیداری
دو چشمت می کند سیر جهان خوابیده خوابیده

بغارت می برد چشم تو صبر و هوش عاشق را
نگاهی می کنی هر دم نهان دزدیده دزدیده

گره زد گریه شام و سحر تا بر گلوی من
چو نی خالی شد از تاب و توان نالیده نالیده

ولا آن شوخ بی باکانه می پرسد ز حال دل
بعرض مختصر بستم زبان ترسیده ترسیده

پرده شگاف دلست نوک خدنگ نگاه
بردن جان مشکل ست حیف ز چنگ نگاه

گشت دو چشم تو چار کرد دلم را فگار
تیغ تو بگرفت یار آهوی لنگ نگاه

تند برآید ز چشم باز درآید بچشم
لیک نیاید بچشم تیر تفنگ نگاه

تار نگاه بلند بام فلک را کمند
تیغ تغافل پسند شاهد شنگ نگاه

روی تو الفت فزا خوی تو بیر آشنا
دل بری از یک ادا شوخ دو رنگ نگاه

نور نگاه پدر توام زا است نظر
چشم و چراغ بصر حسن فرنگ نگاه

دیدهٔ آن تند خو تیغ بود جنگجو
عاشق جانباز اوست ترنگ نگاه

گشته سبک در نظر پله میزان زر
شد چو گران قدر تر چشم بسنگ نگاه

دیوان

گره بر گلو زدن — بقول صاحب بحر
زبان بستن — بقول صاحب بحر خاموش شدن
جان بردن — بقول
دو چشم چار شدن — بقول صاحب بحر ملاقات
آهو لنگ گرفتن — بقول
تیر تفنگ — بقول

وسعت فکر رسا ہیچو ردیف ای والا
قافیۂ تنگ ما مصرع تنگ نگاہ

ردیف یای تحتانی

(٨٥) خمار نرگس مستت ربود از من شکیبائی
کنم دریا دل از جام نرگس بادہ پیمائی

براہت دو چشم چشم تمنا یک نگاہست را
دلی با یوسیم کارم کشید آخر برسوائی

اگر چشمی ز بیدردی نداری در قفای من
چرا در پردہ چشمک میزنی با چرخ مینائی

ز مهرت داشتم چشمی ولی برداشتم آنرا
که چشمت دیدہ خوابانداز من عاشق بتنهائی

سیه چشم ترا افتاد منظور نظر شاید
ازان باشد که نرگس شهرتی دارد به شهلائی

بود صد منزلت افتادگان چشم جانان را
ببین یک قطرہ شبنم که او شد به لالائی

نگاہ تیز جانانم ز چشم روز به باشد
که آن نوری به بخشد این برد از دیدہ بینائی

نظر تنگی کند چشم سیاہت تیره بختان را
نظر بندی کند تار نگاہست بہر سودائی

ز ہر چشم خونخوارت والا پوشید چشم خود
ز تریاق نگاہ خویش کن با او مسیحائی

دیوان

۶۶

اگر دارد ز شبنم گل بدامن آتش و آبی
ز آب و تاب روی تست وشن آتش و آبی

دل عشاق را صد آتش و آبست از مژگان
چو قوس ابروت مارا بگردن آتش و آبی

گل حسن تو دارد سرخی رخسار و آب رو
برنگ لاله و شبّو بگلشن آتش و آبی

سرت گردم ز مستی می بری دلها اگر باشد
خمار نرگست ای دلبر من آتش و آبی

گهر در کان و لعل اندر صدف دارد لب لعلش
برارد ز آب و آتش یار پرفن آتش و آبی

هوا جوی تو گرم و سرد عالم را کشید ایجان
ز لاش او بگیرد خاک مدفن آتش و آبی

بجان دارد ولا چون تیره ابری برق و باران را
ز آب چشم و سوز آه و شیون آتش و آبی

۸۴

بدید مست خواب بخواب و نیم باز تو خواب نیمی
بجام بدست و نیم مست کرشمه ساخت شراب نیمی

رخت چو نیمی نقاب گیرد به نیم قرص آفتاب گیرد
رخ کشی گر نقاب نیمی دو زمهر آب و تاب نیمی

چو مهر نیم با تو شده مقابل بهره ور شد آب و تاب کامل
رسید نیمی بماه کامل بقسمت آفتاب نیمی

شب وصال تو جام صحبت کشیدم از لعل نیم بسته
بشوق مست شراب نیمی و ز لعل خوش آب نیمی

ز آب و تاب تو شمع محفل شد اشک در دیده سوز در دل
که شد روان همچو آب نیمی بسوخت از سوز و تاب نیمی

حواس هوشم نماند بر جا چو پیر صد ساله لغزش پا
بجور عشق تو وا دریغا گذشت عهد شباب نیمی

ز دفتر جرم خود ستم خود بسوخت نیمی بر آتش رو
ز گریه خویش ای جفا جو شده ام غرق آب نیمی

سوار اسپ است چشم شوخم رکابدار هلال نیم
ز پشت پا بوسه چشم چو پر گشت پا رکاب نیمی

دو حصه کن دفتر خطا را ببخش عصیان بی نوا را
پی رسالتمآب نیمی بحرمت بوتراب نیمی

شده است دل مبتلای کلفت کاهش قید دام الفت
خمیده ام همچو زلف که ماندم از پیچ و تاب نیمی

بسینه آن نگار هوش دو قبه آبدار دلکش
انار گلرنگ باغ حسنش شگفته همچون حباب نیمی

فضائل عارض تو کامل بخط یاقوت نقش محمل
بیان او از زبان سست مشکل که خوانده ام زین کتاب نیمی

قسم بکشمیری سرپت و لا ست محمود دروست
ز شیشه چشم نیم مستت ببخش جام شراب نیمی

حدیث عشق اگر در اگر باد صبا رادی
گلستان بر مضامین دل بلبل شود حادی

طراز مصحف رویت نزاکت داشت در معنی
گل خورشید شد زان در چمن تفسیر بیضاوی

زهی شان نزول سوره واللیل لف او
که از خط غبارش خوانده ام با صد جگر کاوی

بگفتم حدت عشق تو سوزم در جگر دارد
نگاه گرم او گوید که تبخیر است صفراوی

دیوان

تفسیر بیضاوی نام تفسیری است که بر فرقان پاک نوشته شده

سلہ تقوی در اصل تقوی بود تقدیم و تبدیل یای تحتانی اول بہ واو بدل کردہ تقوی کردند تا التباس نباشد در (فعل صفتی) و (فعل اسمی) این در اصل معتل یائی است و بعد از این تبدیل ظاہر شد معتل واوی می نماید
سلہ خون کشادن بقول بہار فصد کردن ۱۲
سلہ پا کشیدن بقول صاحب بحر آہستہ رفتن ۱۲

بعلّت می خورد زاہد قیاسم بر خلاف او	کہ از تعلیل شد تقوی بصورت معتل وادی
قراری در دلش پیدا نہ شد بسیار حسرت را	گشاد آخر رگ مژگان خود را خون سودا دی

بصد افتادگی پا می کشد نکرو لا اینجا
گرانباری بسر دارد ز مکروہات دنیا دی

ختم شد دیوان

دیوان

رباعیات

اکنون وطن هست حیدرآباد مرا (۱)	دارد مولای من به دل یاد مرا
روزینهٔ حسن خدمت خواجهٔ من	از فکر معاش کرد آزاد مرا

وله

پیغمبر خورد آب شمشیر قضا (۲)	شاهنشاهان شدند نخچیر قضا
نی هیچ غضنفر شکند پنجهٔ او	نی هیچ دلاور سپر تیر قضا

وله

برخواب گران چشم گشودم همه را (۳)	از غفلت باخبر نمودم همه را
هرکس را بندهٔ غرض یافته ام	دیدم همه را و آزمودم همه را

وله

از پای شکسته کوچه گردی مطلب (۴)	از دست کمینه پایمردی مطلب
هرکس موضوع بهر کاری باشد	از فلفل و زنجبیل سردی مطلب

وله

رباعیات

صاحب امثال فارسی ذکر این کرده است ۱۲

زر دار کند زندگی عیش و طرب	(۵)	نادار کشد مصیبت رنج و تعب
منعم صد شمع زنده دارد تا صبح		مفلس بکشد چراغ خود اوّل شب

ولہ

از خاک کسی را که برداری ای اسپ	(۶)	هرگز منگن بذلّت و خواری ای اسپ
آنرا که نواختی مکن رسوایش		بر خرمنشان اگر فرود آری اسپ

ولہ

حسنش ز نگاه آبدارش پیداست	(۷)	گلگونی چهره از عذارش پیداست
سرسبزی سبزهٔ خطش پنهان نیست		سالی که نکوست از بهارش پیداست

ولہ

واعظ که مقرّر هر مستی مست نوشی است	(۸)	قیل و قالش بعالم مدهوشی است
از قلقل شیشه این صدا می آید		ای جاهل جواب جاهلان خاموشی است

ولہ

اشک من شوریده که از دیده برفت	(۹)	از چشم فتاد از دل غمدیده برفت

زنده داشتن شمع در محاوره معاصرین بمعنی روشن داشتن شمع باشد ۱۲

این مثلی است مشهور صاحب امثال فارسی ذکر این کرده است ۱۲

از اسپ فرود آوردن بمعنی خوارشان نمودن مثلی است مشهور و در آصف اللغات مذکور ما به تبدیل خفیف استعمالش کرده ایم ۱۲

این مثلی است مشهور صاحب امثال فارسی ذکر این کرده است ۱۲

جواب جاهلان باشد خموشی یا مثلی است مشهور صاحب امثال فارسی ذکر این کرده است ما این را به تبدیل خفیف استعمال کرده ایم ۱۲

رباعیات

رباعیات

جا کرد بدل هرانکه جا کرد به چشم		از دل برود هرانچه از دیده برفت

وله

نوشیروانرا هرانکه نعم البدل است	(۱۰)	حاتم پیش کسی که یک بتندل است
در سال دوخا آصف بیجاه توئی		نام تو بروزگار ضرب المثل است

وله

از دست مده وقت که بیچون گهر است	(۱۱)	پروازی چکس هست تا بال و پر است
کاری کن و وقت از غنیمت بشناس		تا تشنه در آب هست امید ثمر است

وله

کس از تگ و پوی گر بمیدان رفت	(۱۲)	زان بیش تواند که آسان رفت
بی بال و پری نیافت پروازها		از بام بلند بر فلک نتوان رفت

وله

انسان زرمزه حکمتش مدهوش است	(۱۳)	نیش زنبور کارساز نوش است
روز ار بکشد شیره را میل به چشم		تاریکی شب سرمه چشم موش است

کور دوش است یا مثلی است مشهور که این را بتخفیف لفظ کور در وزن رباعی آورده‌اند

۵۵ این مثلی است معروف. صاحب امثال فارسی ذکر این کرده ۱۲۰

وله

آنکس که بهیچ خود ببالد خام است — (۱۴) — هر پخته خیال در جهان گمنام است

خرسند مشو بچرب گفتار کسی — تعریف[۵۱] زیاد بدتر از دشنام است

وله

خون گرمی[۵۲] کس عیان شود از رگ و پوست — (۱۵) — حرفی بتو آگه کند از دشمن و دوست

آید بزبان هر آنچه باشد در دل — از کوزه[۵۳] همان برون تراود که دروست

وله

نی بزم طرب نه ساز و چنگ و نغمات — (۱۶) — لبریز شد از طالع بد جام حیات

دور ساغر بدور دوران پیوست — بشکست[۵۴] قدح نماند ساقی هیهات

وله

صد شکر اقامتم بملک دکن است — (۱۷) — آن آصف نامدار مولای من است

ای دوست تراز زاد[۵۵] بوم چه غرض — از ضعف[۵۶] بهر جا که نشستم وطن است

وله

رباعیات

[۵۱] بقول صاحب امثال فارسی این مثلی است مشهور
[۵۲] خون گرمی - بقول صاحب بحر ثیاک و بوستان دلی والفت و محبت - ۱۲
[۵۳] این مثلی است مشهور صاحب امثال فارسی ذکر این کرده است - ۱۲
[۵۴] آن قدح بشکست و آن ساقی نماند مثلی است مشهور - صاحب امثال فارسی ذکر این کرده است - و ما این را در وزن رباعی آورده ایم -
[۵۵] زاد بوم - بقول صاحب بحر عجائب(?) ... [illegible]
[۵۶] از ضعف بهر جا که نشستیم وطن شد مثلی است مشهور - و صاحب امثال فارسی ذکر این کرده است

[illegible]

رباعیات

گل چون رخ گلعذار من دید بخست (۱۸) ز رشک گل رنگ شبنمی روی بشست
بلبل بهوای گل چنین ناله کشید — ای باد صبا این همه آورده تست

وله

گر بر سر تیغ چشم تیغ ابروست (۱۹) شمشیر نگاه چشم را در پهلوست
هر سه جلاد دشمن یکدگر اند — گویند که هم پیشه بهم پیشه عدوست

وله

جائی که بدن ندارد آسوده تر است (۲۰) لاشی که کفن ندارد آسوده تر است
در عالم زندگی زن باشوهر — وان مرد که زن ندارد آسوده تر است

وله

درد دل ما که بر سما خواهد رفت (۲۱) در بارگهش شکل دعا خواهد رفت
ابر کرمش خبر دهد زین که ورا — آخر آبی بجوی ما خواهد رفت

وله

آنکس که طریق اعتدالی آموخت (۲۲) جان خود را بدست ذلت نفروخت

رباعیات

از حوصلهٔ خویش منه پای برون — هر جامه باندازهٔ تن باید دوخت

وله

(۲۳)
یک حلقه که کاکلت مرا زندان است — یک موی ز زلف لیلی جان است
در خرمن اخگری سوزت کافی ست — در خانهٔ مور شبنمی طوفان است

وله

(۲۴)
حرفت بکسی اثر کند کو اہل است — از راه نشیب آب بردن سهل است
با مردک بی سواد و لا هیچ مگو — حکمت آموختن بلقمان جهل است

وله

(۲۵)
فکر صائب بود نشیمن دولت — حسن تدبیر شد شفیق دولت
کاهل نرسد بمنزل مقصودش — چالاکی و چستی ست طریق دولت

وله

(۲۶)
پاکیزگی نفس نیاید ز نشست — ذوق توحید میرود از تشکیک
لطف سخنم سخنوری می داند — کافر چه برد لذت تقدیس حدیث

رباعیات

ولہ

بی محنت و زحمت نرسد دست بگنج	(۲۷)	سرمایہ بکاہلی نفتد ور شش و پنج
دسبل بمریض خود دہد دولت و مال		گویند نشد عیش میسر بی رنج

ولہ

از بندہ تو غیر وفا ناید ہیچ	(۲۸)	از مداح تو جز ثنا ناید ہیچ
ای خسرو من جز بدعای دولت		از دست گدای بینوا ناید ہیچ

ولہ

آنکس کہ بحال خویش جوید صلاح	(۲۹)	بیند بہ تحمل خودش روی فلاح
از غنچہ کشو در از سربستہ دل		صبرست پی قفل مصیبت مفتاح

ولہ

پا مردی افتادہ کند دست فراخ	(۳۰)	از بار خودش سر بزمین گردد شاخ
ہر حوصلہ مند انکساری دارد		کم ظرف شود ببال دولت گستاخ

ولہ

رباعیات

در پای دلها باحتیاج گهراند زرّین مثلی است از کلام سعدی	(۳۱)	ارباب دول ز مصرفش بی خبراند آنانکه غنی تراند محتاج تراند
	ولہ	
بدگوی کسی مشو کہ پیش تو برد نی دشمنیش نه نام دشمن باقیست	(۳۲)	بیچاره ز نخل عمل خود برخورد آن ذفر گاو خورد و قصّابش برد
	ولہ	
در ورطۂ غفلتم کسی یار نماند شد غرق گنه سفینۂ اعمالم	(۳۳)	کشتی بشکست و هیچ غمخوار نماند کارم ز خدا ز ناخدا کار نماند
	ولہ	
عشّاق کہ جور و ناز دلدار کشند آنانکه ز رنگ و بوی او باخبراند	(۳۴)	آنی برسد کہ در بغل یار کشند از بهر گلی منّت صد خار کشند
	ولہ	
چشمت بنگاهت چرا نشناسد	(۳۵)	میلی کشیش بچشم تا نشناسد

رباعیات

گفتی بغلط که کس ندانی اینجا | این را بکسی گو که ترا نشناسد

ولہ

(٣٦)
تن آسانی بقعر ادبار چکید | دولت طلبی براوج اقبال رسید
آرام گرفت آنکه زحمت برداشت | راحت نگرفت آنکه محنت نکشید

ولہ

(٣٧)
چون دلدل بوتراب رہوار کہ دید | چون فاطمہ با نوِخوش اطوار کہ دید
تیغی چون ذوالفقار غیراز حیدر | اسپ و زن و شمشیر وفادار کہ دید

ولہ

(٣٨)
شب تا سحرم باشک خون می گذرد | روزم تا شام در جنون می گذرد
ہر لحظہ من نیست زیادش خالی | اوقات شریف بین کہ چون می گذرد

ولہ

(٣٩)
آنکس کہ چو رستم دلاور باشد | با طالع بد ززال بدتر باشد
یک پیرزن ضعیف چون مرد قوی | سندان شکند چو بخت یاور باشد

رباعیات

ولہ

عاشق کہ بگریہ داشت آہ و فریاد	(۴۰)	وز آہ فرو خور دلش این عقدہ کشاد
گر سیل سر شک ماند خویش را آتش زد		از چاہ برون آمد و در چاہ فتاد

ولہ

سنبل بمثال زلف پریشان نشود	(۴۱)	نرگس بمثال چشم فتان نشود
از چشمۂ خورشید نخیزد آبی		بوزینہ بہ نقل آدم انسان نشود

ولہ

دستم در دامن حقیقت باشد	(۴۲)	پا رہرو منزل طریقت باشد
شد فکر و لا تا سر زلف تو رسا		فکر ہر کس بقدر ہمت باشد

ولہ

آشفتگی زلف ز سنبل نرود	(۴۳)	رنگ و بویش ز دامن گل نرود
مشکل ز دلم خیال عشقت رفتن		ذوق چمن از خیال بلبل نرود

ولہ

۹۲ آہ فرو خوردن بہ محاورۂ معاصرین عجم ضبط آہ کردن است و صاحب بحر عجم (فرو خوردن اشک) و (فرو خوردن گریہ) را بمعنی ضبط گریہ و (فرو خوردن خشم) را بمعنی ضبط خشم آوردہ ۱۲

۹۳ این مثلی است معروف صاحب امثال فارسی ذکر این کردہ است ۱۲

۹۴ فکر ہر کس بقدر ہمت اوست یہ مثلی است مشہور صاحب امثال فارسی ذکر این کردہ است و ما این را بوزن رباعی آوردہ ایم ۱۲

۹۵ ذوق چمن از خاطر بلبل نمی رود یہ این مثلی است مشہور صاحب امثال فارسی ذکر این کردہ است و ما این را بوزن رباعی آوردہ ایم ۱۲

رباعیات

(۴۴) آشفتگی کسی که بسیار بود — از شاهد خود بیش خبر دار بود
دیوانگی مرا غنیمت مشمار — دیوانه بکار خویش هشیار بود

وله

(۴۵) دنیا داری که زر ندارد با خود — خوفش نبود خطر ندارد با خود
آسوده شد آنکه زن ندارد با خویش — خوشوقت کسی که خر ندارد با خود

وله

(۴۶) آنکس که ببزم بیخودی جا دارد — از حاصل صحبتش چه پروا دارد
جستیم و نیافتیم کس را بخرد — انسان عقیل حکم عنقا دارد

وله

(۴۷) طالعمندان به بخت و اقبال خوشند — دنیا طلبان بدولت و مال خوشند
خوشحالی شان تا دم دولت باشد — خوشحال کسانی که بهر حال خوشند

وله

(۴۸) حاسد ز حسد بهر چه خواهد نرسد — نیکو لی خواه را گهی بد نرسد

رباعیات

وله

(۵۳)

بیگانہ تو با تو اگر گردد یار
تو نیز محبتی ازو در دل دار

سر زد شلی بروی عالم زد و لب
از یک دستی صدا نخیزد زنہار[۵۱]

وله

(۵۴)

از مصرف زر کسی کہ میداشت خبر
از زر اندوخت دولت علم و ہنر

زر از پی صرف تنگ ترویج گرفت
از بہر نہادن چہ بود سنگ و چہ زر[۵۲]

وله

(۵۵)

جان بخش لبت بہ تیغ باشد مشہور
چشم بدست را لقب شد مخمور

حیف است ولا سخنوران بیباک
برعکس نہند[۵۳] نام زنگی کافور

وله

(۵۶)

شد آنکہ بدولت سخاوت ممتاز
زر بخشد و از دست نخیزد آواز

غرق عرق شرم شود مرد سخی
گویند نکوئی[۵۴] کن و در آب انداز

وله

٥١ [illegible]
٥٢ [illegible]
٥٣ [illegible]
٥٤ [illegible]

رباعیات

(۵۷)
عاشق به تماشای خت داشت هوس | شد بند ز پیچ زلف او راه نفس
آزاد شد و نرست از تارنگاه | گر دام شد آزاد و فتاد به قفس

وله

(۵۸)
داناست هر آنکس که نشاند آتش | سوز د کوهی که می فشاند آتش
دیدیم که سوخت آتش افروخت | از دشمن و دوست کس نداند آتش

وله

(۵۹)
آنکس که زبان به بست دانا دانش | وآنکس که زند لاف بدان نادانش
خاموشی ره باه رهاندش ز بلا | فریاد شغال شد وبال جانش

وله

(۶۰)
هر کس بفریضه که می گردد خاص | کامل شود اندران بجوش اخلاص
جانباز ز جان خود دریغی نه کند | از خطره بحر می نترسد غواص

وله

(۶۱)
از سفلگی سفله نگردی ناراض | با دشمن خود کند مدارا فیاض

گویند ز انتقام اولی عفو است | صد گونه بود ز عفو بهتر اغماض

ولہ

(۶۲) عزّت ندہد خدای کس را بغلط | قدرت ندہد خدای کس را بغلط
آصف را بین کہ مایۂ روزی ماست | دولت ندہد خدای کس را بغلط

ولہ

(۶۳) باشد بہ دلم حرمت نام حافظ | در چشم من است احترام حافظ
او خواجۂ شیراز و والا بندۂ ہند | این نظم کجا ـ کجا کلام حافظ

رباعیات

ولہ

(۶۴) جوی ہنر تو بہ کہ گردد ضائع | باید کہ کنی میان خلقش شائع
در سینہ نگہداشتنش بی ہنریست | اینگونہ مکن فضل و ہنر را ضائع

ولہ

(۶۵) منصور بروی دار شد ہمسر شمع | تا بود ز بان درازیش زیور شمع
از دار بلند شد ـ صدایش پس قتل | روشن تر شد چو قطع کردی سر شمع

رباعیات

ولہ

ابروی تو کرد عالمی را تہ تیغ	(۶۶)	تیر نگہت کند جفا ہمرہ تیغ
کافی است گره برابروت زانکہ بداست		مشتی بمحل ز صد بہ کرہ تیغ ۵۱

ولہ

برق نگہ تو ریخت بر جان نحیف	(۶۷)	تیغ چشم تو دائما در تخویف
مصداق مثل شدست بیدردی تو		ریزد ہموارہ درد بر عضو ضعیف ۵۲

ولہ

کس نیست بجز خدا محب صادق	(۶۸)	نعمت بودای ولا محب صادق
زانانکہ زنند لاف الفت با تو		در مشکلات آزما محب صادق ۵۳

ولہ

خواہی کہ اگر نباشدت از کس باک	(۶۹)	دامن مکن از لوث خیانت ناپاک
ای دوست چنان زی کہ پس از تو		آلودہ نگردد ز تنت دامن خاک ۵۴

ولہ

۵۱ شست در محل خود از تیغ بالاتر است این مثلی است معروف صاحب امثال فارسی ذکر این کردہ و تیغ تیغی مطلق تیغ زندہ ۱۳۰۵

۵۲ درد بر عضو ضعیف می‌ریزد این مثلی است صاحب مجمع ذکر این کردہ و ما این را بوزن رباعی آوردہ‌ایم

۵۳ دوست صادق را در مشکل باید آزمود این مثلی است برزبان معاصرین و ما این را نظم کردہ‌ایم ۱۳

۵۴ این مثلی است مشهور از زبان معاصرین شنیدہ‌ایم ۱۳

رباعیات

زنهار مکن بسوی عصیان آهنگ (۷۰) آلوده گیتی همیشه دارد دلتنگ
بر باد مده عزت خود را ای دوست مردن به از آنکه زنده بودن با ننگ

ولہ

عشاق تو روز و شب بابید وصال (۷۱) تیغ نگهت در صدد استیصال
ای بی‌خبران بخت واژون هیهات ما در چه خیالیم فلک در چه خیال

ولہ

از غفلت خود کار بجائی بردیم (۷۲) بر سر از دست خود بلا آوردیم
ما دیده و دانسته فتادیم بقعر اعمی نکند هر آنچه با خود کردیم

ولہ

از بخت نهان چه می‌گشاید بینیم (۷۳) خوابیم خیالی چه می‌نماید بینیم
کس را خبری نیست که فردا چه شود شب حامله است تا چه زاید بینیم

ولہ

بی‌پا نتوان راه بمنزل بردن (۷۴) دستی باید برای کاری کردن

از ذوق زبان خبر دهد این مثلم		رندی باید برای حلوا خوردن
	ولہ	
خلوت خواهی بیا دمی لی بنشین	(۷۵)	یا در جلوت برنگ شنیدا بنشین
در هر رنگی که میتوانی بگذار		اوقات مکن ضایع و تنها بنشین
	ولہ	
از دست زمانه فیض بردن نتوان	(۷۶)	هر چهن سری کفچه شمردن نتوان
دانی که چه گفت شکرین گفتاری		از کفچهٔ مار حلوه خوردن نتوان
	ولہ	
با عشق مجازی که بود دل مفتون	(۷۷)	راهی نبرد درون عاشق بیکون
عشقت نرسد از هوس خام بکام		کز بیضهٔ خاکی نشود جوزه برون
	ولہ	
من مست نگاه آن دو چشم میگون	(۷۸)	چشمان تو با تیغ نظر تشنهٔ خون
دست از جان شسته ام آب تیغت		بینم که زغیب تا چه آید بیرون

رباعیات

رباعیات

ولہ

عشق تو گرفت پاکبازی از تو
زانسان کہ نہان نداشت رازی از تو
گر در من و قست اعتباری باقی
از من باشد نیاز و نازی از تو (۷۹)

ولہ

در تابستان ز آتشم دوری بہ
آب سرد از شراب کافوری بہ
گویند کہ خوش بود بو قتش ہر چیز
آتش بزمستان ز گل سوری بہ (۸۰)

ولہ

روی تو بمعصیت چو گردید سیاہ
توبہ کن و عفوی طلب و عذر مخواہ
جز خجلت ارتکاب یک حرف مگو
بدتر ز گناہ می شود عذر گناہ (۸۱)

ولہ

در روز ازل چنانکہ بودی ہستی
فرقی نکند بلندیت با پستی
دنیای ورزہ را بغفلت مگذار
فردات کند خمار کامشب مستی (۸۲)

ولہ

ف برگ سبز است تحفهٔ درویشی یک مثلی است معروف صاحب امثال فارسی ذکر این کرده و با این را از وزن رباعی آورده‌ام ۱۳۰

ص جام پر از می - بقول صاحب بحر پیالهٔ لبریز گرد لب دو دهان معشوق و اشعار نوشته ۱۳۰

ص اگر ساقی تو باشی کار تو هست یک مثلی است معروف صاحب امثال فارسی ذکر این کرده و با این را در رباعی آورده‌ام

ص پر تو نیکان نگیرد هر که بنیادش بد است یک مثلی است معروف در کلام سعدی و با این را در رباعی آورده‌ام

ص این مثلی است مشهور و صاحب امثال فارسی ذکر این کرده ۱۳۰

رباعیات

مژگان مقیم خنده زد بر ریشی	(۸۳)	گز حد نرود برون مآل اندیشی
زیبد بکف بخشش نماید زر سرخ		برگ سبز است تحفهٔ درویشی

وله

ای جان جهان اگر تو ساقی باشی	(۸۴)	دی جوهر جان اگر تو ساقی باشی
صد جام پر از باده بپا بندی شرع		خوردن آسان اگر تو ساقی باشی

وله

زلف تو ز دام خود بود صیادی	(۸۵)	چشم تو ز تیغ نگهت جلادی
نگرفت یکی ز لعل جان‌بخش تو فیض		پرتو نکشد ز نیک بد بنیادی

وله

از راز عروج گر تو آگاه هستی	(۸۶)	هرگز ز بلندی نروی در پستی
مشکل بنماید بغفلت هر کار		آسان گردد هر آنچه هست پستی

ختم شد رباعیات

۴

نغمہ سرایان بستان سرای سخنی
بستان بستان قبول صاحب
بریان بیعی سرود و نغمہ رنگین
وا نمایند از ادراک لیث شان سر
بعنی نا ملکی کہ پیراست درخور
صاحب تخیل بیم [illegible]

نظم تاریخی

قطعات تاریخ میلاد بترتیب سنہ میلاد

قطعہ تاریخ ولادت لخت جگرم غازی الدین احمد طال عمرہ

(۱)

خداوندا بشکر نعمتت نتوان سخن گفتن | بکام خود رسد از لطف عامت آرزومندی
بجوش اعتراف مرحمت گوید والاسالش | خدای بی نیازم داد طالعمند فرزندی

۱۲۹۹ ہجری

قطعہ تاریخ ولادت باسعادت وخت بلند اقبال حضرت بندگانعالی متعالی مدظلہ العالی

(۲)

خوشا صبحی کہ در عہد بہار از فضل یزدانی | شود دستان سرا بلبل بجوش تہنیت خوانی
ہمایون روزگاری کاختر برج مراد ما | بگردون حصول مدعا دارد درخشانی
زہی فصلی کہ محبوب علیخان بہادر را | رسید از یمن طالع وقت جشن ملکت رانی
تعالی اللہ چہ ہنگامی کہ در مشکوی شاہا | مہ تابندہ پیدا گشت با سیمای نورانی
رخش چون نیر انور قد از شمشاد زیباتر | دہانش حقۂ گوہر لبش لعل بدخشانی
بہ پیش فر و اقبالش چہ دارا و چہ اسکندر | بجنب طالعش شرمندہ شد بخت سلیمانی
ز میلادش بہر سو غلغل شادیست در عالم | بہر یک کوچہ می بینم بہار جشن قاآنی

نظم تاریخی

بشکل مہر زر بخشی کند شاہ جوان دولت
زابر دست جود او شود پیہم دُر افشانی

بہ یغمای بساط خوان نعمت ہای الوانش
رعایا راست در درگاہ آصف حکم مہمانی

دعاگویان دولت را رسد منت سر منت
ز رحم شہ رہا گشتند محبوسان زندانی

صدای تہنیت از ہر در و دیوار می آید
وزد باد طرب در گلشن سرکار دیوانی

ولا ای شہسوار ساحت مدح شہ والا
بدہ شبدیز طبع خویشتن را رنگ جولانی

باآب زر رقم کن مصرع سال ولادت را
ہمایون بادش را نوبر گلزار سلطانی

سنہ ۱۳۱۰ھ

بتقریب تسمیہ خوانی

قطعہ تاریخ تسمیہ خوانی سید نور الحق ابن مکرمی لطف حسن مرحوم

نور الحق ابن لطف حسن چار سالہ شد
الشکر والثناء لرب الذی خلق (۳)

سال سعید تسمیہ اش زد رقم ولا
اقرأ باسم ربک فرمود نور حق

سنہ ۱۳۲۱ھ

بتقریب ختان

تاریخ ختان میان منظور احمد ابن مکرمی مولوی سید اکبر مدراسی

در جشن ختان ابن سید اکبر
صد گوہر اشک ریخت از چشم پدر (۴)

از تخرجهٔ لطیف گفتم تاریخ | این شمع شد از قطع زبان روشن تر
٧٨ ٢١ - ٣٠٠ = ١٨٧٨ عیسوی

بتقریب شادی کدخدائی

قطعهٔ تاریخ عروسی غلام محمود فرزند مکرمی مولوی حاجی محمد عبدالقادر نائطی طاهر لقب

خجسته عهدی خجسته فصلی خجسته سالی خجسته ماهی (٥) خجسته روزی خجسته صبحی خجسته شامی خجسته آوان

چه عهد عهدی که شد مکرّم ز میمنت مهر شیں العالم | چه فصل فصلیکه شد مسلّم بهار را جلوهٔ گلستان

چه سال سالیکه ماه و روزش مثال فخر و روز دلفروزش | چه ماه ماهیکه شمع روشن چراغ روزی کند فروزان

چه روز روزیکه شاه خاور به پیش نوشه شود برآید | بعارضش سهره منوّر چو پنجهٔ آفتاب تابان

چه صبح صبحیکه در جوانی نسیم گلزار کامرانی | غلام محمود را تو دانی ز عقد او کرده گل بدامان

چه شام شامیکه خوان نعمت بدشمن و دوست شد بقسمت | چه شام شامگاهیکه زیب و زینت کند شب وصل را بهجران

خجسته جشنی بود قرانرا عروس و نوشاه جسم و جانرا | خجسته رسمیکه این و آنرا قرین کند در حضور قرآن

چه عهد محبوب و فصل مرغوب و سال میمون مه همایون | چه روز محمود و صبح مسعود و شام امّید آن ارمان

خجسته تاریخ حسب حالش ز روز و تاریخ و ماه و سالش | ولا رقم زد که روز آدینه بست و پنجم بماه شعبان

قطعهٔ تاریخ عروسی خواجه الطاف حسین فرزند مکرمی مولوی خواجه حسین استاف جن نواب بیگن پلی

نظم تاریخی

جشن دامادی مہر کرم است	بزم شادی شد از و جلوہ فروز
ہاتف سال عروسی است و آلا	نوشہ الطاف حسین است امروز

١٣٢٥ھ

قصیدۂ تاریخی بتقریب عروسی دختر مہاراجہ سر کشن پرشاد بہادر مدار المہام حیدرآباد - شاد تخلص

شاد شد دلہا کہ تابان گوہر درج مراد	شد بآب و تاب او زیور کش دلبند[٩١] شاد
چشم ما روشن کہ رخشان کوکب برج امل	در شبستان طرب براوج شادی جلوہ داد
چندا روزی کہ خورشید درخشان امید	بر سپہر خاطر عالم بر آمد بامداد
ای خوشا فصلیکہ اشک شادی اہل طرب	صبح عشرت در چمن زار تمنا آب داد
گل بدامنہای عالم ریخت رنگ انبساط	تا نسیم جانفزائی غنچۂ دلہا کشاد
شادی دامادی دخت یمین السلطنہ[٩٢]	یافت از افضال خلاق دو عالم انعقاد
آن مہاراجہ وزیر اعظم ملک دکن	آنکہ رحمت لقب دارد بلطف عدل و داد
اعتبارش ہمسر بخت سکندر طالعان	آنکہ باشد حلقہ در گوش[٩٣] شہ آصف نژاد
جان نثار شاہ - شاگرد رشیدش در سخن	تابع ہر لفظ و معنی پرور حسن شاد
آنکہ ذات او بقصر مملکت رکن رکین	و آنکہ رای مستقیم اوست دولت را عماد

[٩١] دلبند - در روز مرہ [illegible] معاصرین عجم فرزند را گویند لیکن [illegible] بہادر [illegible] از تعریف ساکت ۱۲

[٩٢] یمین السلطنت خطاب مہاراجہ سر کشن پرشاد بہادر است

[٩٣] حلقہ بگوش بقول صاحب مجمع بمعنی غلام و منقاد و فرمانبردار و حلقہ در گوش غلام ۱۲

نظم تاریخی

نظم تاریخی

آنکه صلح کل بود وابستهٔ حسن معاش
وانکه از حسن عمل وارستهٔ فکر معاد

فکرت دشمن نوازش دوستدار خاص و عام
نیّت اعدا گدازش قامع اصل عناد

دشمن از لطف عمیمش غرقهٔ آب حیا
دوست از دست کریمش میکشد جام وداد

اوست کز طرز عمل بهر رعایا معتمد
اوست کز حسن عمل شه را بذاتش اعتماد

این بود مردی که با خویشان ندارد اختلاف
وین بود شخصیکه با بیگانگانش اتّحاد

باشد او را با امامان شریعت اعتراف
باشد او را با بزرگان طریقت اعتقاد

در طریقت مسلک او جاده پیمای صفا
در شریعت رهنمای او طریق اجتهاد

اقتدارش قدردان پایهٔ ارباب فضل
قدرتش جوهرشناس مایهٔ اهل سواد

دارد او ذوق سخن آشنایه در نقل عجم
کز کلامش می کند فکر نظامی استناد

مدحتش از حیطهٔ فکرت بیرون ای ولا
حرف وصفش را بود صد معنی نو مستزاد

بر دعا ختم سخن اولی که پایان مشکل است
قول (خاموشی بود حدّ ثنا) دارم بیاد

زانکه در فنّ جمل نازد ید طولای من
در دعا هر مصرع من طرح تاریخی نهاد

حق نگاهش دار داز هول حوادث دائما
کو نگهدارد بوضع عاطفت حقّ العباد

۱۳۱۷ ف — ۱۹۶۴ سمت

نظم تاریخی

باد عمر او بظلّ سدرهٔ آصف دراز ١٩٠٨ ع	عسکر اقبال روز افزون بود دولت زیاد ١٣١٥ انبگله
یارب این جشن همایونش شود رنگ طرب ١٣٠ ١٨ انشا لیوا من	چشم او روشن بود دائم دل او شاد باد ١٣٢٦ هـ
دوستانش را میسّر باد یارب ابتهاج ١٩٦٤ سمت	ملتهب خاکی بچشم دشمنان بد نهاد ١٩٦٤ سمت

سهرهٔ تاریخی بتقریب بالا

(٨)

ندیدستی اگر در رسم ایران سهره بر عارض
نقابی پیش نبود ای سخندان سهره بر عارض

بسفتم گوهر مضمون بتار فکرت نازک
دهد تا جلوهٔ لولوی غلطان سهره بر عارض

اگر داری هوای موشگافی های مضمونش
توان دریافت از زلف پریشان سهرهٔ عارض

سحرگاهان شود صد عندلیب دل فدای او
که سر تا پا بدارد گل بدامان سهره بر عارض

زرگ گل سلک گوهر می کشد از قطرهٔ شبنم
عروس باغ دارد در گلستان سهره بر عارض

ز تار نغمهٔ بلبل ز رگ گل گشته زربفتی
بوصلت کدخدائی راست سامان سهرهٔ عارض

برخ دارد عروس نه فلک زرّین نقابی را
کشد از پنجهٔ خورشید تابان سهره بر عارض

عروسی خانهٔ فانوس دارد شمع محفل را
که داماد ی پروانه پنهان سهره بر عارض

بآب زر بود بر مصحف و صد خط روشن
غلاف تارکش بر جلد قرآن سهره بر عارض

بچشم آنکه خاک آرزوی نشکند درِ دل	پسند د مردم چشمش ز مژگان سهره بر عارض
چکد صد قطرهٔ شرم از رخش در رونمائیها	ز سلک گوهرین کرد ابر نیسان سهرهٔ عارض
بر جل خط فروزد مصحف رو جلوهٔ روشن	غلافی می کشد بر جلد قرآن سهره بر عارض
بتقریبیکه باشد از دل و جان ساز و سامانش	شد از تارنگاهی بارگ جان سهره بر عارض
ولا از ماخذ این رسم هندستان خبر دارم	که دعوای تفوّق می کنند زان سهره بر عارض
بشکوی مهاراجه یمین السلطنت جشنی	که شد رونق فزا ما در دیوان سهرهٔ عارض
بیان واقعی هم صنعت انجام شد سالش	ز هردو مصرع نوشاه ذیشان سهرهٔ عارض
مبارک عقد صاحبزادی شاد آمد - تاریخی ۱۳۲۶	همایون باد یارب دست سلطان سهره عارض ۱۳۲۶

قطعهٔ تاریخ بتقریب عروسی صاحبزادهٔ نواب لیاقت جنگ بهادر دام اقباله

(۹)

نوشتم آن روز که در ساعت نیک	شد قرین نیّر اعظم با مه
حجله آرای عروسی است قمر	میر خورشید علی شد نوشه
آنکه فرزند لیاقت جنگ است	راحت جان پدر نور نگه
شادی دختر شاد است امروز	شاد شد عالم و شکراً لله

نظم تاریخی

۱ بقول صاحب [illegible] - ۱۲

۲ [illegible] - ۱۲

۳ [illegible] - ۱۲

۴ نیر اعظم بقول مصنف بچشم یعنی آفتاب - ۱۲

۵ شاد در تخلص مهاراجه سرکشن پرشاد بهادر وزیر اعظم سلطنت آصفیه باشد - ۱۲

سنه این صنعتی است از صنایع تاریخ گرآرا صوری و معنوی گویند تعریف کامل این در تالیف ما خواسته الجمل مذکور ۱۳۰۰ سنه گره بندان بقول صاحب مجمع مجمع سالگره ۱۳۰۰ سنه این جشن همایون برای عامّه قرار یافته بود ۱۳۰۰ سنه هوا خواه بقول صاحب بحر مجتثی یار رجب ۱۳۰۰

ای خوشا جشن همایون که بدهر
چشم بد دور چه داماد و عروس
ای ولا سال نکاحش چه خوش است

غلغل افگند ز ماهی تا مه
نور بر نور که ماشاء الله
بست و دوم ز مه ذی الحجّه

بتقریب سالگره

مسدس تاریخی بتقریب جشن چهل سالهٔ عمر آقای ولی النعمت بندگانعالی حضور پرنور ادام الله اقبالهم

خوشا جشنیکه در عهد بهار از فضل یزدانی
رعایا راست در درگاه آصف حکم مهمانی
(۱۰) گره بندان چهل سال است در ایوان سلطانی
نواسنجان بلاغ مدح محو تهنیت خوانی

مه تاهید شد شمع شب افروز گلستانش
زمین تا آسمان محو تماشای چراغانش

بعاهواهان دولت در هوای سیر گلزارش
تمنّای مراتب در دل ارباب دربارش
نواسنجان مدحت چشم بر دست گهربارش
بقدر همّت خود فکر هر کس در پی کارش

دل یک عالمی شوق حصول مدّعا دارد
دعاگویش سر نوک زبان ذوق دعا دارد

نظم تاریخی

الٰهی تا بود دست و قلم از آستین پیدا	شود تا حرف مشکین بر بیاض کاغذین پیدا
خط تقدیر عالم را بود تا بر جبین پیدا	کند تا صنعت حکاک نقشی بر نگین پیدا

کتابین چهرهٔ محبوب ما با خال و خط باشد
طراز نکته چین محکوک چون حرف غلط باشد

مداد ین حرف بر کاغذ کند تا عنبر افشانی	ز شنجرفین رقم آتش غرد تا لعل رمانی
بود تا حلیهٔ بین السطور صبح نورانی	کشد تا پنجهٔ خورشید از جدول الشیبانی

الٰهی تا بر اوراق جهان نقشی است ز صنعت
بود شیرازهٔ بند مملکت شاه جوان دولت

الٰهی تا بود نوک زبان را لذت گفتن	همی تا در نقاب لفظ معنی است بنهفتن
سخن گفتن بود تا در مثال بکر جان سفتن	الٰهی تا مضامین راست رنگ و بو ز بشگفتن

نگار لفظ را تا جان معنی در بدن باشد
نظام الملک آصف جاه محبوب دکن باشد

الٰهی تا بود مضمون رنگین در ته فکرت	بیابد تا بر اوج طبع نورانی مه فکرت

ـه گلوگشکی - بقول بهار

شیرین سخن ۱۲ - ـه آب و جاروب کشیدن بقول آصف اللغات آب پاشیدن بجای و بالای آن جاروب

کشیدن ۱۲ - ـه گره بر گوش زدن بقول صاحب بهار عجم یعنی گوش

مالیدن ۱۲ - ـه گره در کار افتادن بقول صاحب بهار عجم توقف افتادن در برآمدن کار پس گره بکار افتادن شد ۱۲

ـه گره از کار گشادن بقول صاحب بهار عجم حل مشکل کردن ۱۲

نظم تاریخی

عروس نظم تا پنهانست در خلوتگه فکرت | الهی تا بود اقلیم معنی را نشه فکرت

زبان خسرو ما طوطی شکر شکن باشد
کلام آصف ما آصف ملک سخن باشد

بسطح ارض تا نظم ممالک راست آئینی | ضوابط را بود تا در جهان ترتیب و تدوینی
نواسنجان مدحت راست تا مضمون نگینی | زمین و آسمان را تا بود تحریک و تسکینی

الهی شاه معنی پرور ما در جهان باشد
زمین نظم را انکه بلندش آسمان باشد

بظل ایزدی طوبای ذاتت پر ثمر بادا | ولیعهد تو برخوردار در ظل پدر بادا
بزیر سایه‌ات نخل مرادش بارور بادا | ز ابر قدرتت سیرابیش ز آب گهر بادا

ز مژگان آب و جاروبی کشم بر سطح بستانت
ضیای چشم عالم باد قندیل شبستانت

گره بر گوش بدخواهان زند پیر فلک پیهم | بکوتاهی گراید رشته عمر عدو هر دم
گره افتد بکار بدسگالان جفا توام | گره از کار یارانش کشاید خالق عالم

نظم تاریخی

ولا سال گرہ بندان بود دلخواہ آصف را
ہمایون باد این جشن ہمایون شاہ آصف را
۱۳۲۳ھ

بتقریب حکمرانی و تاج پوشی

قطعۂ تاریخ حکمرانی آقای ولی نعمت بندگانعالی حضور پرنور دام اللہ اقبالہ والی حیدرآباد دکن

میر محبوب علی خان شاہ والا منزلت (۱۲) حکمران شد شاد از احسان خلاق زمن
۱۹۴۰ سمت ۱۸۸۴ع

چار تا سالش نویسد پنجۂ کلک ولا ممالک رانی ہمایون بادای شاہ دکن
۱۲۹۴ف ۱۳۰۱ھ

قطعۂ تاریخ حکمرانی مہاراجہ والی سلطنت میسور دام اللہ اقبالہ

زہی جشنی کہ اندر ملک میسور (۱۳) سرور افزای ہر پیر و جوان شد
خہی رسمی کہ در ایوان شاہی مسرت بخش قلب راجگان شد
گورنر جنرل ہند از برایش بکرّ و فرّ شاہی میہمان شد
مہاراجہ سریرآرای راج است بحمد اللہ کہ این دولت جوان شد
ولا سال ہمایونش چہ خوش گفت مہاراجہ بدولت حکمران شد
۱۳۲۰ھ

تاریخ دربار دہلی بتقریب تاجپوشی ملک معظم قیصر ہند اڈورڈ ہفتم دام اقبالہ

نظم تاریخی

صنعت تاج رسل بقول صاحب — بحر اشارہ بجناب سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم ۱۳ — صنعت ید اللہ در خاور قائم اشارہ بہ علی ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ ۱۳ — صنعت تاج گردون بقول صاحب بحر عجم آفتاب باشد — پس تاج فلک شد ۱۲ — صنعت صنعت تعمیہ صنعتی کہ — در تاریخ گویان کہ اعداد حروف را بالمقصود بہ تکمیل مادۂ تاریخ شمار کنند تعریف کامل این در تالیف خود غرائب الجمل کردہ ام ۱۳۰۵

	(۱۴)	
آباد بود تا بقیاست سر ہند		شاہ انگلنڈ و قیصر کشور ہند
ہاتف چو نقیب زد ندا سال جلوس		جشن دربار نامی قیصر ہند

قطعہ تاریخ تاجپوشی اعلیٰ حضرت ایڈورڈ ہفتم قیصر ہند دام اقبالہ

	(۱۵)	
قیصر ہند شدی فضل خدا تاج بسر		ہمچو تاجی کہ بفرق فلک سادہ باشد
سایۂ تاج رسل باد بفرقت قائم		دائما بر سر تو دست ید اللہ باشد
چتر بخت بلندت شود آن پایہ بلند		کہ سر تاج فلک سطح خم گرد باشد
وسعت مملکت افزون شود از وہم و خیال		دست فکرت ز حد ملک تو کوتہ باشد
صنعت تعمیہ تا در فن تاریخ بود		تاج پرنور سر فرق شہنشاہ باشد ۶۲۵ ۱۰۳۰ = ۱۹۰۲ء

بتقریب خلعت وزارت

قطعہ تاریخ وزارت نواب سر وقار الامرا بہادر وزیر اعظم سلطنت آصفیہ

	(۱۶)	
چون مہر کرم خلعت دستوری خود را		بخشید بہ بالای مہ برج امارت
برجستہ رقم زد سنہ اش معتمد او		زیبد بوقار الامرا لبس وزارت ۱۳۱۱ھ

قطعہ تاریخ وزارت مہاراجہ یمین السلطنت سر کشن پرشاد بہادر شاد تخلص وزیر اعظم سلطنت آصفیہ

نظم تاریخی

۱۴ پیشگاہ نامور عہدہ دار [illegible] دکن [illegible]
[illegible] بخطاب [illegible] معزز [illegible]
۱۵ [illegible] ۱۳۲۰
۱۶ [illegible] صاحب [illegible] ۱۳۲۰

پیشکار دکن کشن پرشاد	(۱۷)	شد وزیر حضور شاہ دکن
ای ولا سال سرفرازی اوست		دل ما شاد و چشم ما روشن ۱۳۲۰

جانشینی و تقرر خدمت

قطعہ تاریخ تقرر نواب وقار الملک بہادر بر خدمت آنریری سکرٹری محمڈن علیگڈھ کالج

بہر کالج مستمد گردید مرد باوقار	(۱۸)	آن وقار الدولہ ما افتخار الملک شد
سال تاریخش ولا بر صفحہ گیتی نوشت		جانشین جائز محسن وقار الملک شد ۱۳۲۵

بتقریب خیر مقدم

خمسہ تاریخی بتقریب خیر مقدم پرنس آف ویلس (ولیعہد قیصر ہند) دام اقبالہ بحیدرآباد

ای شہنشہ زادہ کشور یا خوش آمدی	(۱۹)	وی جلا افزای تخت ہند یا خوش آمدی
ای دُر رخشندہ بحر عطا خوش آمدی		وی سہیل آسمان اعتلا خوش آمدی

ای فروغ مطلع فکر رسا خوش آمدی

ای ارسطو ہوش مان لقمان و افلاطون شیم		وی تہمتن تن نریمان نیرو گشتاسپ دم
ای سکندر بخت و دارا منزلت جمشید جم		وی مظفر فر سلیمان تخت و افریدون حشم

۵۲ ظل الله و ظل حق و ظل خدا بقول صاحب بحرالعجم خلیفه و بادشاه پس ظل اله - مثله ۱۲

۵۳ دوربین - بقول صاحب بحرالعجم یعنی عاقبت اندیش ۱۲

نظم تاریخی

ای باکلیلت پر و بال هما خوش آمدی

دیدهٔ گیتی بخیر مقدمت فرش رهست | گرد راهت سرمه بخش چشم هر شاهنشهست
غلغل قطع رهت از پشت ماهی تا مهست | خانهٔ دلهای یک عالم ترا منزلگهست

ای تسلّی بخش هر شاه و گدا خوش آمدی

در چمن با صد زبان سوسن ثنایت گفته است | شبنم اندر رشتهٔ جان دُرّ مدحت سفته است
در نقاب برگ گل مضمون تو بنهفته است | غنچهٔ دل در هوایت همچو گل بشگفته است

در بهار دولت ای باد صبا خوش آمدی

ای بهندستان ورودت چون صبا اندر چمن | نکهت فیضت چو بوی نافهٔ مشک ختن
تا قدم بنهادهٔ بر تارک ملک دکن | تا چراغ افروختی در خانهٔ چشم زمن

از در و دیوار می آید صدا خوش آمدی

سایه پروردان تو ظلّ[52] الٰهت گفته اند | آستان بوسان تو گردون پناهت گفته اند
حکمرانان خسرو اقلیم جاهت گفته اند | دوربینان[53] جهان نور نگاهت گفته اند

ای فروغ دیدهٔ اهل صفا خوش آمدی

نظم تاریخی

از شہنشاہان پیشین گوی سبقت بردۀ	از حکیمان سلف حکمت بدست آوردۀ
بر طریق حاتم طائی قدم افشردۀ	تا بہندستان ز نخل جود خود برخوردۀ

ای چمن آرای گلزار سخا خوش آمدی

شیر با آہو خورد از چشمۂ عدل تو آب	پشّہ از پیل دمان ہرگز نمی گیرد حساب
باز و شاہین از شکار کبک دارد اجتناب	جور و بیداد و جفا را کس نمی بیند بخواب

ای توانائی دہ ہر بینوا خوش آمدی

چشم عالم طالب روی پر انوار تو بود	دیدۀ اہل دکن مشتاق دیدار تو بود
در دلم سودای جنس قدر بازار تو بود	ای مہ کنعان دل مسکین خریدار تو بود

ای متاع نیک لعل بی بہا خوش آمدی

بینوایان چشم بر دست گہربار تواند	جان نثاران دکن جانباز سرکار تواند
حکمرانان جہان با جان و دل یار تواند	خسروان دہر سر تا سر وفادار تواند

ای نگہدار دل اہل وفا خوش آمدی

با تو (ہز رائل پرنس) در دکن مہمان ما ست	جلوہ افروزیش رونق بخش ہندستان ما ست

[illegible]

نظم تاریخی

از قدوم او بهار تازه در بستان ماست | نغمه سنج بارگاهش عندلیب جان ماست

مرحبا ای بانوِ گلگون قبا خوش آمدی

یا الٰهی خسرو ما در جهان پاینده باد | قیصر هندوستان بر فرق عالم زنده باد

آفتاب خاندانش دائماً رخشنده باد | مهر ذاتش بر سپهر دولتش تابنده باد

ای ولی عهد در وقتِ دعا خوش آمدی

خدمت هندوستانت را بجا آورده‌ام | تا ز تألیفات خود این تحفها آورده‌ام

من بدرگاه عمیمت التجا آورده‌ام | عمر و اقبال ترا دست دعا آورده‌ام

ای پذیرای مقال ما دعا خوش آمدی

بر عذار نازک مهتاب عکس خال تست | در دل آیینهٔ مهر فلک تمثال تست

مطلع هفت آسمان شمخانهٔ اقبال تست | خمسهٔ فکر مرا رونق پذیر سال تست

ای مه برج شهنشاهی بیا خوش آمدی

۱۹۰۶ء

تالیف و تصنیف کتب و اشاعت اخبار

قطعه تاریخ قانون فارسی مؤلفه میرزا کمال الدین سنجر تخلص

[illegible] ۹۵ [illegible]

[illegible] ۹۶ [illegible]

چه سنجیده آن چمن آرای بوستان کمال (۲۰) درین زمانه که شیرین مقال گردیده

فلک نیافته چون وی بروی صفحهٔ دهر اگرچه در طلبش ماه و سال گردیده

ببین به نسخهٔ قانون ز حسن تالیفش میان خلق عدیم المثال گردیده

بدین فصاحت و خوبی و اختصار تمام وجود نسخهٔ دیگر محال گردیده

ولای ماسنه طبع او بنو در قم پسند خاطر اهل کمال گردیده

۱۲۹۶

تقریظ تاریخی بر صحیفهٔ زرین مرتبه لاله پراگ نراین ـ مالک اوده اخبار

نظم تاریخی

نوکلشور که مرد خجسته طالع بود (۲۱) محبتش بدل خلق نقش بر حجر است

بهار باغ وجودش پراگ نراین خوشا بهار که زو نخل علم پر ثمر است

ضیای چشم مروت امیر روشن رای حدیقه چمنستان دانش و هنر است

روان طبع سخن مالک اوده اخبار شه قلمرو انشا رئیس نامور است

براه صائب خود گرچه آن تفوق داشت ولی بعقل جوان گویم این به از پدر است

پدر اگر نتواند بپر تمام کند مقولهٔ عجبی حسب حال این پسر است

ببین صحیفهٔ زرین ز حسن تالیفش که در تسلسل احوال رشتهٔ گهر است

۵۱ دریا را بکوزه کردن در محاورهٔ معاصرین بمعنی چیزی را بکمال اختصار بیان کردن ۱۳

۵۲ کوه نور نام الماسی است معروف که بر تاج قیصرهٔ هند قائم کرده اند ۱۲

نظم تاریخی

صحیفهٔ بمثل یادگار دربار است — بنام نامی قیصر چه مایه مفتخر است

صحیفهٔ که مشاهیر هند را تاریخ — صحیفهٔ که جلابخش معنی سیر است

زهی وضاحت مضمون باختصار بیان — عجوبهٔ ایست که دریا مگر بکوزه در است[51]

سواد بخش معانی بود سواد خطش — بیاض بین سطورش تجلّی نظر است

پسند خاطر اهل کمال چون نشود — که از کمال مؤلّف زمانه باخبر است

هنروران جهان قدر و قیمتش دانند — که کوه نور[52] باکلیل فرق تاجور است

همای اوج سعادت بدام او افتد — اگر توجه شه را بجانبش نظر است

بعید نیست که قیصر کند بر و نظری — که این خزینه ازان بارگه قریب تر است

طلا کند مس بی مایه را نگاه کرم — شگرف نیست اگر کیمیا ز خاک در است

مؤلفش همه تن درخور خطاب پدر — که یک اشارهٔ سلطان وسیلة الظفر است

سزد که نائب قیصر شود محرّک او — بعندلیب چمن احتیاج بال و پر است

ز دست من نرسد هیچ جز بصدق دعا — که ارمغان سخنور سه حرف مختصر است

و آلا بلوح کتابش رقم زند تاریخ — نشان هستی نام آوران ز آب زر است

۱۹۰۳ع

نظم تاریخی

قطعهٔ تاریخ اجرائی پیسه اخبار روزانه

بجان و دل ستایم مولوی محبوب عالم را (۳۲) ز زور بازوش بنیاد این اخبار قائم شد
بحمد الله که حسن صورت اخبار روزانه جلا افزای چشم قدردانان مکرّم شد
طراز معنیش تسکین ده دلهاست عالم را سواد خط بیاض کاغذش حسن مجسّم شد
قلم بشکست بر مضمون نگارش کاتب قدرت گروه خرده گیران را سواد دیده پرنم شد
چه تصویریکه از خال و خطش بر صفحهٔ گیتی تجلّای نگار صورت معنی مسلّم شد
ز رنو افزونی قدرش همین یک نکتهٔ تصدیقی که نقد قیمت سالانه از وهم و گمان کم شد
زبان معترض اندر دهن کیفیتی دارد تحرّک نهان پهلونشین حرف مدغم شد
پی سالش همی آرد و لا برجسته تشبیهی که حسن شاهد رنگین زبان محبوب عالم شد

قطعهٔ تاریخ تالیف کتاب حیوة الحکام مؤلفهٔ مصنف کلیات هذا

شکر خدا راست که تالیف من (۳۳) یافت باوان نکو اختتام
بندهٔ دیرینه نمک خوار او پیش کشیدش بحضور نظام
مایهٔ ناز است که حسن قبول نامورم ساخته در خاص و عام

سـ۱۱ اوج سامی در محاوره
معاصرین عجم بمعنی بلند بست
بهار ذکر این کرده بر معروف قانع ۱۲
سـ۱۲ طلسم بستن بمعنی عجوبه
قائم کردن و در حیرت انداختن
بهار ذکر این بر لفظ طلسم کرده ۱۲۵۵
سـ۱۳ بر کن بقیم کلمات عربی
اسم فاعل ترکیبی است از مصدر
بر کردن سو بر کردن بمعنی صاحب
نجم عجم بمعنی ظاهر کردن و بجا ظ
نگاه داشتن سـ ۱۲

خسرو ما بر فلک مملکت — نیّر اجلال تو تابد مدام

بر سر ما تا بزی زنده باش — با همه اقبال و همه احتشام

بر ورق و مهر بود دفترت — از قلمت ملک تو گیرد نظام

ساقی تقدیر تو بزم ترا — بادهٔ امید بریزد بجام

فکر بلند تو شود اوج سامی[۱۱] — طائر اقبال در افتد بدام

کام روا باد ولی عهد تو — آصف ما باد الٰهی بکام

بلبل فکرت تو سنج سال — نسخهٔ نایاب جیوة الحمام
۲۳ ۱۲۳۲

قطعهٔ تاریخ کتاب عطیات سلطانی مؤلفه والا

نوشتم درین نامه مضمون خاصی — (۲۲) که از لطف عام ملوکست قسمی

چه قسم آن که منعم کند مفلسی را — در آیینهٔ دل به بندد[۱۲] طلسمی

طلسمی که آبی دهد از سرابی — چه جان آتشی بر کن[۱۳] از خاک جسمی

چه جسم آنکه یک لفظ و صد معنی او — عطیات سلطانیش کردم اسمی
۱۲ ۱۳ ۲۸

قطعهٔ تاریخ طبع دیوان جناب مولوی حافظ جلیل حسن جلیل تخلص تلمیذ آمیر مغفور استاد السلاطین

۵۔ اختر تخلص جناب
مولوی لطیف احمد خاں صاحب
حیدرآباد

نظم جلیل چاپ شد از لطف کردگار (۲۵) کین مژده همچو روح وروانی بتن رسید
از حسن سعی اختر و یمن خجسته بخت انجام کار طبع بوجه حسن رسید
آن داستان بلبل و گل باز تازه شد تا نکهتش بدست صبا در چمن رسید
کز پای تخت آصف نام آور دکن مضمون بدست فکرت اهل سخن رسید
شکر خدا هر انچه دلم خواست یک بیک در لحظهٔ خوش از کرم ذوالمنن رسید
بالیدم و بجامه نه گنجیدم از سرور چون این خبر بگوش خبر جوی من رسید
کلک ولا نوشت بتاریخ انطباع جان سخن بقالب طبع دکن رسید

۱۳۰۸

نظم تاریخی

قطعات تعمیر عمارات

قطعهٔ تاریخ تعمیر دولتسرای حاجی بادشاه سفیر ترک بمقام مدراس

گرامی منزل و فرخ مکانی (۲۶) که قصر آسمان شد پیش او پست
بیان واقعی شد سال تعمیر همایون قصر حاجی بادشاه است

۱۲۹۸

قطعهٔ تاریخ تعمیر دولتسرای جناب نواب عماد جنگ بهادر میر مجلس عدالت العالیه حیدرآباد

مه برج امارت میر مجلس (۲۷) که عالی پایه خیلی هوشمند است

۱۶۴

۱۰ صرف خاص - در دکن اراضی خاص و علاقہ خاص را گویند کہ برای مصارف جیب خاص والی سلطنت مخصوص است

نظم تاریخی

سخن سنجی کہ طول باع فکرش	فراز بام معنی را کمند است
بنا فرمود نورانی بنائی	کہ چون بانی بعالم سربلند است
ولاؔ تاریخ تعمیرش چہ خوش گفت	تعالی اللہ مکان دلپسند است
	۱۲۹۹ ہجری

قطعہ تاریخ مسجد بنا فرمودہ نواب صدیق یار جنگ بہادر ناظم دفتر ملکی حیدرآباد دکن

سنہ ۱۹۱۵ عیسوی	اینک از احسان بحسن عمارت گرفت	(۱۸)	خانۂ رب العباد سجدہ گہ مسلمین	سنہ ۱۳۲۵ فصلی
سنہ ۱۸۸۳ عیسوی	کلک سروش ولاؔ سال بنایش نوشت		معبد قدسی مقام مسجد اقصیٰ است این	سنہ ۱۳۳۱ ہجری

قطعہ تاریخ تعمیر مسجد بنا کردہ ولاؔ بمقام سلطان پورہ متعلقات حیدرآباد دکن

مسجد صرف خاص سلطانی	(۲۹)	تن سلطان پورہ را جان است
سدّ اسکندریست دیوارش		فاصل حدّ کفر و ایمان است
رکن ایمان بود ستون بلند		سقف عالیش ظلّ سبحان است
نہر او سلسبیل باغ جنان		آبرو بخش سجدہ عمّان است
سال تعمیرش از سروش ولاؔ		مسجد صرف خاص سلطان است
		۱۳۱۸ ہجری

قطعہ تاریخ بنای مکان دفتر تحصیل بھونگیر بسعی سید ابرار الحق تعہد دار

نظم تاریخی

پئی کرسی نشینان بہون گسید — حکومت خانۂ تحصیل جائیست

زمیناکاری حسنِ عمارت — زمین تا آسمان محو جلائیست

عیان نور حق از دست کرامت — تعالی اللہ چہ عالیشان عطائیست

بنای خوش مکان یادگاری — مکان مستحکم ومحکم بنائیست

۱۳۲۶ — ۱۳۲۶

تواریخ وفات

قطعہ تاریخ شہادت مولوی محمد زمانخان شہید شاہجہان پوری

محمد زمان خان عالی نژاد — (۳۱) سر شام چون مہر گردون نہفت

ولا فکر سال شہادت نمود — فلک ہفتم ماہ ذی الحجہ گفت

۱۲۹۴

قطعہ تاریخ رحلت مولوی محمود نواز خان مرحوم عم ولا

کریم النفس از دنیا سفر کرد — (۳۲) مقامش منزل مقصود بادا

دعای مغفرت شد سال رحلت — خدایا عاقبت محمود بادا

۱۲۹۵

قطعہ تاریخ رحلت مولوی محمد جہانگیر مہتمم دریافت انعامات حیدرآباد دکن کہ شہید زرگار زبوبعضات خاص

خدایا این چہ نا فرجام روزیست — (۳۳) کہ از شام بلا افزون سیہ تخدیر

گلوگیر بقول بهار عجم
ز گفتن گره گلو را گیرد ۱۲
گذاشتن بقول
صاحب بحر عجم بر وزن و
معنی گذاردن و ترک دادن
و به زای معجمه نیز آمده ۱۲
پیشی دادن معاوره که روز معین
را نام است که برای سماعت دعاوی
مقرر کنند و دعاوی زد آن روز
با جلاس حاکم پیش کنند ۱۲

زبان گردیده با فریاد و همدم
الم پشت جهان شکل کمان کرد
ز تار ناله و فریاد عالم
کف افسوس می مالد پی هم
چو این افسانه جوابی فی المثل بود
سروشم داد تاریخی جوابی

نفس زنجیر شد گلوگیر
رساند از آه دل بر سینه ها تیر
مسرت را بپا افتاده زنجیر
ز حسرت هر جوان و کودک و پیر
بجستم از سروش نجیب تعبیر
جهان بگذاشت بیچاره جهانگیر
۱۲۹۹

قطعه تاریخ رحلت محبی مولوی مقصود علی وکیل عدالت العالیه سرکار آصفیه

ای واقف قانون عدالت افسوس
(۳۴)
وی ماهر احکام وکالت افسوس
در پیشی حق رفتی و گفتم تاریخ
مقصود علی نمود رحلت افسوس
۱۳۰۰

قطعه تاریخ رحلت مکرمی مولوی حکیم باسط علی وکیل عدالت العالیه سرکار آصفیه

حیف از تو ای فلک که ز جور تو آشکار
(۳۵)
باسط علی ز دیده گیتی شده نهان
حیف از تو ای فلک که غم رحلتش مرا
بسمل صفت نمود بخاک الم طپان
تیر غمش چو سینه عالم فگار کرد
پشت جهان خمید مگر صورت کمان

نظم تاریخی

نظم تاریخی

واحسرتا کہ شد ز سموم اجل خراب	آن نو بر بہار ہنرہای بیکران
تاریخ انتقال ولا عرضہ می دہد	باسط علی بدار جنان شد ازین جہان

۱۳۰۱ھ

مرثیۂ تاریخی وفات نواب سرسالار جنگ مختار الملک اوّل ۔ وزیر اعظم سلطنت آصفیہ

آسمان رفعت وزیر نامور مختار ملک	آنکہ در ملک دکن بینی ز عدلش آب و رنگ (۳۶) سلھ
حامی خلق خدا شیرازہ بند مملکت	ماہر ہر کار ـ عالی فہم ـ نقّاد زرنگ
جوہر کان کرامت گوہر بحر کمال	نیّر برج امارت مہر چرخ ہوش و ہنگ
خوش زبان شیرین بیان عذب اللّسان شکّر مقال	آنکہ از حسن بیان آوردہ دلہا را بچنگ
ظلمت آباد دکن را مہر ذاتش نور داد	داد او بیداد را برداشت چون ز آئینہ زنگ
حیف از چرخ جفا کار آہ از جور سپہر	کافتابی را نہفت از چشم عالم بیدرنگ
آن قدح بشکست و آن ساقی نماند اندر جہان	آسمان زد شیشۂ عمر عزیزش را بسنگ
شد دوتا در ماتمش پشت فلک مانند قوس	زین سبب بارد مصائب ہمچو باران خدنگ
تا فغان و نالہ برخیزد ز دلہا متّصل	اندرون سینہ ہا راہ نفس گردیدہ تنگ
سنبلستان جہان سرخ است چون خون شہید	بسکہ باریدست چشم خلق اشک لالہ رنگ

قطعهٔ تاریخی

ملک هند از رحلتش تنها نباشد ناله کش ... در عزا دار لیست روم و شام با چین و فرنگ

ای ولا بس کن ز اشک و آه و فریاد و فغان ... صبر کن زنهار با تقدیر یزدانی مجنگ

در قضای حضرت باری نباید دخل کرد ... کاندرین ره تیزگری اندیشه را با پای لنگ

ثبت کن سال وفاتش بر سر لوح مزار ... فائز دار البقا گردید سرسالار جنگ

۱۳۰۰ ھ

ایضاً قطعهٔ تاریخ دیگر

مختار ملک داد گر کشور دکن ... ظلمت سرای کون و مکان از قضا گذاشت (۳۷)

تا زیست کرد همسر خود در جهان نداشت ... هرگه که مرد نام نکو در قفا گذاشت

در روزگار هر که جفا بود پیشه اش ... از هیبتش سجیهٔ جور و جفا گذشت

آئینه کرد ملک دکن را بنور عدل ... خود از جهان گذشت و بر ویش جلا گذاشت

واحسرتا که بر ورق دهر کس نماند ... دور زمانه هیچ کسی را چو وا گذاشت

واحسرتا که فرد فرید از زمانه رفت ... رفت آنچنانکه عقل و دل خلق جا گذاشت

واحسرتا که همچو گلی را خزان ببرد ... برد آنچنان که طاقت صبرش ولا گذاشت

با خود نبرد هیچ مگر نیکی عمل ... بر روی دهر شهرهٔ جود و سخا گذاشت

صنعت ترصیع - اصطلاح [illegible] ... ۱۳

نظم تاریخی

رحمت بروح پاک وزیری که همچو نیست	احسان نمود و مزد عمل بر خدا گذاشت
افسرده خاطرم سنه انتقال گفت	سالارجنگ وای جهان فنا گذاشت
	۱۳۰۰

ایضاً قطعهٔ تاریخ بصنعت ترصیع

۱۸۸۳	الهی دارالجنان گردید زین دیر جبر آ	(۳۸)	صاحب همت وزیر باخبر سالارجنگ	۱۲۹۹
۱۲۹۳	سال او گوید ولای دردمند جان نثار		سیر گلزار جنان بگزید سر سالارجنگ	۱۳۰۰

قطعهٔ تاریخ وفات مکرمی مولوی نیاز احمد وکیل عدالت العالیه سرکار آصفیه بصنعت ترصیع

۱۲۹۳	پاکباطن آسمان علم و فضل	(۳۹)	از قضا زین دار فانی شد روان	۱۸۸۳
۱۳۰۱	گفت رضواتم ولا از بهر سال		شد نیاز احمد بگلشت جنان	۱۳۰۱

قطعهٔ تاریخ رحلت خیرالنسا بیگم مرحومه محل خاص نواب غلام غوث خان مرحوم رئیس کرناتک

حیف از جهان که مالک دیرینه وطن	(۴۰)	زین خاکدان گذشت و بملک بقا رسید
حیف ای فلک که بیگم خاص امیر هند		رخت سفر ببست و بدارالجزا رسید
فریاد از آن زمان که نشانی از او نماند		در ساعتی که نعرهٔ واحسرتا رسید
واحسرتا که در چمنستان زندگی		در موسم نسیم چه باد فنا رسید

نظم تاریخی

گویم مگر کہ مادر گیتی خبر نداشت	زین ماتم و غمیکہ نہ دستش بار رسید
چشم جہانیان بغمش اشک خون گریست	گوئی کہ نادکی بدل اندر فرار رسید
دل بیقرار گشت و جہان تیرہ در نظر	چون این خبر بپردۂ گوش ورا رسید
ہے ہے ازین دلم کہ طپیدن نہان نداشت	زان صدمۂ کہ بر جگرم بر ملا رسید
کو مصرعی کہ بلبل[۵] شیراز زد نفیر	در گلستان دہر بگوش آشنا رسید
آن پیر[۳] لاشہ را چو سپردند زیر خاک	خاک از زمین بدامن پیر سما رسید
سیّارگان دور فلک منتشر شدند	شور غمش ببین کجا تا کجا رسید
تاریخ او بہ تعبیۂ[۳] گوید سروش غیب	خیر النسا حضور سیدہ انبیا رسید ۹۵۲ + ۳۶۹ = ۱۳۲۱ھ
روح الامین بگفت کہ بنگر مراتبش	خیر النسا بدرگہ جل و علا رسید ۹۵۲ + ۳۶۹ = ۱۳۲۱ھ

تاریخ رحلت مولوی سید محمود بیرسٹرایٹ لا جج ہائی کورٹ الہ اباد

چون حامی قوم و افتخار ملت	(۴۱)	فرمود ازین جہان فانی رحلت
گفتہ سنۂ وفات او فکر ولا		سید محمود شد بقصر جنت ۱۳۲۱ھ

قطعہ تاریخ رحلت استاذی مولوی نجم الدین حسن خان - افضل تخلص

ف۵ بلبل شیراز کنایہ باشد از سعدی علیہ الرحمۃ کہ مرحبت(؟) مصرع ثانی متقاضی آن است یعنی اشارہ گلستان کہ از تصنیفات او کتابی معروف است ۱۲

ف۶ این مصرع مال سعدی است علیہ الرحمۃ ۱۲

ف۳ تعبیہ صنعتی است از صنائع جمل کہ تعریف کا باش در تالیف خود عزائب الجمل کردہ ام

اعداد خیر النسا را با اعداد زینہا جمع شود تاریخ مطلوب می برآید و ہمچنین در مصرع آخر ۱۲

[illegible]

گرد تیر آه حسدان کار یکیدگی تمام	(۴۲)	زانکه از بار غمش پشت جهانی قوس شد
چشم گریان را دلاسا می شود سال وفات		جای نجم الدین حسن بر مطلع فردوس شد ۱۳۲۲ھ

مرثیه تاریخی رحلت نواب محسن الملک بہادر آنریری سکرٹری محمدن علی گڈھ کالج

نظم تاریخی

محسن قوم گزین ملک فنا ہجرت کرد	(۴۳)	تا دم زیست بغمخواری ما دعوت کرد
بود در پیش روی ہمقدم سید[۵۱]		ای چه سجّاده نشینی که برو سبقت کرد
داشت با خلق خدا خلق پیمبر قائم		با تبختر نقشان ہو صلہ اش نفرت کرد
رہبر مسلک احکام شریعت می بود		تا توانست مگر پیروی سنّت کرد
فطرت او بالوالعزمی خود داشت صفت		رونقی داد بهر کار که او همّت کرد
دست از شیوهٔ راحت طلبی باز کشید		تا برحمت کشی بار سفر عادت کرد
حیدرآباد هم از نخل وجودش برخورد		سعی وافر پی شادابی این دولت کرد
والی ملک دکن آصف[۵۲] سادس بکرم		محسن الملک خطابش عوض خدمت کرد
با خطابیکه سزاوار همین خدمت بود		نام نامیش باطراف جهان شهرت کرد
نائب سلطنت هند گورنر جنرل		تمغهٔ قیصریش داد و بسی عزّت کرد

نظم تاریخی

گرچه بودند و گذشتند حکیمانه بسی — شرط انصاف که با دنتوان نسبت کرد

منهمک بود شب و روز بغمخواری ما — خدمت قوم بهر لحظه و هر ساعت کرد

نظر خوش گذرش داشت دل خلق بدست — سخن او همه را شیفتهٔ الفت کرد

مرتبت داشت ولیکن بره خدمت قوم — بندهٔ بود که ترک تزک و حشمت کرد

تلخ گفتاری عالم بشکر خنده ببرد — زهر بدگوئی مارا عوض شربت کرد

حرمت هرکس و ناکس بنظر داشت مدام — باحریفان جفاجو کرم و شفقت کرد

مزد محنت بخداداد خلوص عملش — بارک الله که بی مزد عمل محنت کرد

کرد کاری زپی قوم که بیکار نرفت — آنچه پیغمبر برحق بحق امت کرد

وای در چشم زدن ملک بقا را بگزید — دیر نگذشت کزین دار فنا رحلت کرد

هر که بشنید صفاتش بدعا کردش یاد — وانکه نامش بزبان برد بدو رحمت کرد

وادریغا فلک کج روش ناهنجار — برهم این دفتر و شیرازهٔ جمعیت کرد

قوم اسلام چه نقصان عظیمی برداشت — کلفتش مایهٔ نقد دل و جان غارت کرد

روی گل سیر ندیدیم بهار آخر شد — که بیمر بادی این باغ خزان عجلت کرد

نظم تاریخی

الا له داغی بجگر دارد و ما هم داغی — داغ هجران که فلک در حق ما قسمت کرد

دیدهٔ عالمیان در الفش خون بگریست — تا دل از سوز غم رحلت او رقت کرد

دولتی بود گرانمایه که از دست برفت — وای چرخ کهن از مایهٔ خود غفلت کرد

حیف از مادر گیتی که کشد فرزندی — تف بروش که ستمگار چنین حرکت کرد

ای ولایت زن و این مرثیه را طول مده — که بتقدیر الٰهی نتوان حجت کرد

دستگاهی که بفن حکمت داده خدای — صرف اینکار بباید بعبودیت کرد

فکرت من بسر لوح دل از سال وفات — نقشها یافت که گوئی قلم قدرت کرد

رحلت محسن ملک آه چه کلفت زده است — مایهٔ صبر و دوای دل ما رخصت کرد
۱۹۰۷ع — ۱۹۶۲ بکرماجیت

ما فرو مانده بماندیم درین غمکده — هادی صادق ازین ملک فنا هجرت کرد
۱۹۰۷ع — ۱۳۳۶ محمدی

ما برنجوری و تاریکی خود جان بلبیم — سید القوم مسیحا دم ما رحلت کرد
۱۹۰۷ع — ۱۳۱۷ف

حیف هنگام خبرگیری ما نیست کسی — هاتف قوم بگلزار جنان رحلت کرد
۱۹۰۷ع — ۱۸۲۹ شالواهن

داشت کاری مگر آنجا پی قوم ممتاز — محسن الملک بزودی سفر جنت کرد
۱۹۰۷ع — ۱۳۲۵ھ

قطعهٔ تاریخ رحلت نواب نادر جنگ فرزند نواب سر افسر الملک بهادر کے سی آئی ای

مصرع تاریخ طبعش زد رقم کلک جلیل — نظم والای ولا مطبوع دل محبوب دل
۱۳۲۸ھ

ولہ

دیوان ولا جلوہ نمود و دلِ من برد — این شاہد فکرست کہ معشوق حسین است
خواہد شد اسیر خم زلفش ہمہ عالم — این وہم و گمانم نبود بلکہ یقین است
ہر مطلع تابندہ چو آید بہ نگاہم — دانم کہ مہ چاردہ یا مہر مبین است
گوید بدین حسن کہ آراست سخن را — الفاظ چو انگشتر و معنی چو نگین است
این مصرعِ تر گفت جلیل از پیٔ سالش — دیوان گہر ریز و گہر بیز ہمین است
۱۳۲۸ھ

طبعزاد عالیجناب مولوی محمد میران صاحب شہا تخلص خلف الصدق مولوی حبیب اللہ ذکا نور اللہ مرقدہ

این نظم بی مثال کہ بودہ است از ولا — ہر وصف خوب و مدحتِ شایستہ راسزا است
از روی آن کرشمہ کہ دارد بخویشتن — ہر شعر دلفریب و دل آویز و دلربا است
از بسکہ دل پسند فتادہ است نظم او — لب ہای اہل فن ہمہ در شور خندہ است
این ست آن کلام کہ مدح و ثنای او — زانسان کہ در خورست بران دسترس کرا است
اینست آن سخن کہ سخن نیست اندران — یکتا و بی ہمال بفن سخن ولا است

نظم تاریخی

نظم تاریخی

مجموعہ ابیست این کہ پی دفع چشم بد — سازند گر ستارہ سپندش لسبی بجاست

در فکر سال طبع سہا بد دہانتش — وہ نظم دلفروز لفر مود بہست راست

۱۳۲۸ھ

طبعزاد عالیجناب مولوی عبدالواسع صاحب صفا تخلص

طبع گشتہ کلیات نظم نواب ولا — خویش را ز احصای خوبیہاش قاصر یافتم

گوہر تاریخ بہر سال طبعش ای صفا — گلشن فکر ولا رنگین و نادر یافتم

۱۳۲۸ھ

طبعزاد عالیجناب مرزا محمد عبدالرحمن صاحب کاتب دیوان آصف و شاکر وغیرہ کلام شاہان دکن کاتب تخلص

چون کلیات نظم ولاے سخن طراز — مطبوع گشت و ہم شدہ مطبوع خاص و عام

از کاتب حقیر بگفتا سروش غیب — تاریخ طبع نظم ولا افصح الکلام

۱۳۲۸ھ

طبعزاد عالیجناب مولوی سید نوازش علیصاحب لمعہ تخلص خلف الصدق حضرت شعلہ مرحوم نوراللہ مرقدہ

کلام فارسی خویش طبع کرد اکنون — عزیز جنگ بہا در سخنور یکتا

نوشت خامہ من لمعہ مصرع تاریخ — عزیز دلہا نظم عزیز جنگ ولا

۱۳۲۸ھ

ولہ

شد فکر ولا روشن از منتخب نظمش — گوئی کہ سبق برد ست بر انوری و جامی

نظم تاریخی

ای لمعہ چہ خوش گفتم لامع سنہ طبعش ‌ ‌ ‌ ‌ در قالب طبع آمد جان سخن نامی
۱۳۲۸ھ

طبعزاد عالیجناب میر محمد علیخان بہادر ناظم تخلص

خوشا طبیعت نوّاب نامدار ولا ‌ ‌ ‌ ‌ کہ نظم اوست بعالم پسند خاطرہا
سروش غیب بتاریخ نظم او ناظم ‌ ‌ ‌ ‌ کلام شاہ سخن جوہر ادب گفتا
۱۳۲۸ھ

طبعزاد عالیجناب مولوی محمد عبد الجلیل صاحب نعمانی تخلص مہتمم امورات مذہبی سمستان نارائن پور

مژدہ باد اندرین ولا شد طبع ‌ ‌ ‌ ‌ نسخہ از مصنفاتِ ولا
این گرانمایہ ہر کہ دید بگفت ‌ ‌ ‌ ‌ بارک اللہ فی حیاتِ ولا
می ندارد عدیل خویش بملک ‌ ‌ ‌ ‌ ذات والای خوش صفاتِ ولا
در دکن قند پارسی دریاب ‌ ‌ ‌ ‌ بطفیل تغزلاتِ ولا
ہست این لمعہا کہ می نگری ‌ ‌ ‌ ‌ مظہرے از تجلیاتِ ولا
داری ار ذوق نکتہ سنجیہا ‌ ‌ ‌ ‌ فہم کن حرفے از نکاتِ ولا
از پی سال دیدنی دارد ‌ ‌ ‌ ‌ رخ زیبائے کلیاتِ ولا
۱۳۲۸
سال دیگر پسند اہل زبانست ‌ ‌ ‌ ‌ ذوق جاوید کلیاتِ ولا
۱۳۲۸ھ

نظم تاریخی

طبعزاد والا مصنف کتاب

زانروز که مجموعهٔ نظمم شده مطبوع
افتاد در اطراف جهان شهرهٔ نامم

گویند که بردند بایران سخنم را
در خطّهٔ شیراز شود قدر کلامم

طغرا بگلستان سخن از گل رنگین
صد بار بهمرنگی خود داد پیامم

شکّر شکند طوطی طبعم ببلاست
سعدی بره ذوق فرستاد سلامم

دارد خلشی در دل فردوسی طوسی
در معرکه بندی ز زبان نوک حسامم

بردیم برنگینی مضمون سبق از گل
تا بلبل تبریز در افتاد بدامم

فکرم بغزل بندهٔ هم مشرب حافظ
کو بادهٔ توحید فرو ریخت بجامم

هم مسلک عرفی بقصائد سخن من
همپایهٔ قدسی به ثنا طرز کلامم

خاقانی وقتم بره فکرت عالی
مضمون بلندم بفلک کرده مقامم

فوقی ببیدم بوسه دهد - باقر کاشی
در حلقهٔ بزم شعرا خوانده امامم

بشکست قلم بر یدِ من کاتب قدرت
در ملک سخن دور زند چرخ بکامم

طبعم نبود خوگر آئین تعلّی
دلدادهٔ تعظیم شهیدان کرامم

نظم تاریخی

آن چیز کہ پیش شعرا سحر حلال ست
بر خواجگی خویش بنازم بحقیقت
پروردهٔ دربار توام حضرت آصف
ذات تو سخن پرور و نام تو سخنور
باشم بدعاگوئی عہد تو موظف
چون راقم و معنیؔ و ذکاؔ و آلہؔ و طوبیؔ

در حیطهٔ اقلیم سخن بادحرامم
در حضرت سلطان دکن ہیچو غلامم
وابستهٔ این دولت سرکار نظامم
صد شکر کہ در ملک تو افتاد قیامم
شاغل بہ ثناخوانی لطف تو مدامم
زو سکۂ نام آوریم بخت بنامم

صد مایۂ نازاست ولاؔ کرئی تاریخ
دارند بدل اہل زبان ذوق کلامم
۱۳۲۸ھ

فرہنگ کلّیات نظم ولا

الف ممدودہ

نشانِ سلسلہ	اصطلاح	نشانِ نظم	نشانِ شعر	نشانِ سلسلہ	اصطلاح	نشانِ نظم	نشانِ شعر
۱	۲	۳	۴	۱	۲	۳	۴
۱	آب آتش رنگ	۳۶	۱۱	۱۸	آب بجوے بستن	۵۴	۴
۲	آب آتش‌گون	۳۵	۵	۱۹	آب بدہان	۱۱۱	۶
۳	آب آتشین	۴۴	۱۵	۲۰	آب بدہان آمدن	۴۲	۲۰
۴	آب آہن	۵۰	۵	۲۱	آب بر آتش زدن	۷۳	۱
۵	آب آہن تاب	۹۰	۶	۲۲	آب بر آتش می‌بازد	۷۰	۷
۶	آب از آتش برآوردن	۶۸	۴	۲۳	آب بر آیینہ ریختن	۱۰۰	۲
۷	آب از آہن جدا کردن	۳۱	۴	۲۴	آب بر آیینہ زدن	۶۶	۱
۸	آب از آہن کشیدن	۳۸	۱۸	۲۵	آب بر بنیاد بستن	۵۴	۷
۹	آب از جگر گرفتن	۳۶	۹	۲۶	آب بر چہرہ ریختن	۱۸	۱۲
۱۰	آب از چشم کسی گرفتن	۱۴	۴	۲۷	آب برداشتن	۴۲	۳
۱۱	آب از دہن گل چکیدن	۳۸	۲۲	۲۸	آب برداشتن زخم	۴۲	۱۳
۱۲	آب از سر گذشتن	۳۹	۱۰	۲۹	آب بردن	۵۲	۱۹
۱۳	آب از کسی گرفتن	۶۶	۶	۳۰	آب برون از چیزے	۱۵	۸
۱۴	آب از یک چشمہ خوردن	۵۳	۳	۳۱	آب بر دیدہ زدن	۳۹	۹
۱۵	آب افسردہ	۵۲	۱۷	۳۲	آب بر روی آب دویدن	۷	۲
۱۶	آب بادہ رنگ	۴۲	۷	۳۳	آب بر لب ریختن	۳۱	۳
۱۷	آب بجان دویدن	۶۹	۶	۳۴	آب بروے کار آمدن	۱۴	۶
				۳۵	آب بروے کار آوردن	۱۰۹	۲

نمبر	لفظ	صفحہ	سطر
۳۶	آب بقا	۵۸	۵
۳۷	آب چشم	۳۱	۲
۳۸	آبچین	۱۰۶	۸
۳۹	آب حسرت	۳۴	۱۱
۴۰	آب خجلت	۶	۷
۴۱	آب خمار	۳۷	۸
۴۲	آب خوردن از چیزے	۲۴	۱
۴۳	آب خوردن دل	۵۲	۱۵
۴۴	آب دادن تیر و خنجر	۱۰۵	۱
۴۵	آبدار	۵۳	۱۴
۴۶	آب داشتن	۴۲	۶
۴۷	آب داشتن تیغ	۴۱	۵
۴۸	آب داشتن گوہر	۱۰۳	۳
۴۹	آبدان	۱۹	۲
۵۰	آب در جگر داشتن	۴۱	۱۱
۵۱	آب در جو	۴۷	۶
۵۲	آب در جو آمدن	۱۱۶	۳
۵۳	آب در جو بودن	۴۳	۲
۵۴	آب در دل شدن	۱۰۵	۷
۵۵	آب در دہن	۶۸	۱
۵۶	آب در دیدہ سوختن	۳۹	۱۶
۵۷	آب در سر دارد	۴۱	۸
۵۸	آب در سر داشتن	۱۰۶	۴
۵۹	آب در شکر دارد	۴۲	۱۵
۶۰	آب درمیان	۱۶	۶
۶۱	آب درمیان داشتن چیزے	۴۲	۱۷
۶۲	آب دزد	۵۲	۱۸
۶۳	آب دست	۲۳	۲
۶۴	آب دویدن بجان	۳۹	۶
۶۵	آبدیدہ	۳۹	۸
۶۶	آب رفتہ در جوی آوردن	۱۰۹	۱۳
۶۷	آب ریختن	۴۹	۴
۶۸	آب زدن	۴۲	۹
۶۹	آب زر	۴۲	۵
۷۰	آب زندگی	۵۳	۴
۷۱	آب ساختن	۳۶	۳
۷۲	آب سبیل	۷۲	۱
۷۳	آب سپید	۳۸	۸
۷۴	آب سفر	۳	۵
۷۵	آب شدن	۴۴	۱۸
۷۶	آب شدن دل	۶۵	۱۱
۷۷	آب شمشیر قضا خوردن	۱۲۳	۱

۷۸	آب شہادت چشیدن	۴۰	۱	۹۹	آب یاقوت	۸۹	۴
۷۹	آب کردن	۳۸	۹ و ۱۷	۱۰۰	آتش آیینہ	۳۷	۳
۸۰	آبکش	۱۱۱	۱۰	۱۰۱	آتش از آب برآوردن	۱۰۳	۱
۸۱	آب کشیدن	۹۲	۴	۱۰۲	آتش از چشم گرفتن	۱۷	۱۳
۸۲	آب کشیدن زخم	۳۹	۱۲	۱۰۳	آتش از دل کشودن	۳۶	۱۰
۸۳	آب گردانی	۶۵	۸	۱۰۴	آتش از سنگ رویانیدن	۵۶	۶
۸۴	آب گردش	۶۵	۷	۱۰۵	آتش افروز	۸۱	۷
۸۵	آب گردیدن	۱۰۹	۱۰	۱۰۶	آتش پر آب	۵۲	۱۶
۸۶	آب گرفتن	۱۴	۷	۱۰۷	آتش تر	۳۶	۸
۸۷	آب گرفتن چشم	۱۵	۹	۱۰۸	آتش چکیدن از بخت	۳۸	۱۵
۸۸	آب گرفتن مکان	۱۴	۳	۱۰۹	آتش خاموش	۱۱۱	۳
۸۹	آب گفتن	۹۰	۵	۱۱۰	آتش خوردن	۳۸	۲۱
۹۰	آب گہر	۲۴	۵	۱۱۱	آتش در آب روشن کردن	۶	۵
۹۱	آبگیری	۶۴	۶	۱۱۲	آتش در جان	۴۷	۱
۹۲	آبگیری کردن	۶۵	۵	۱۱۳	آتش روز	۶۷	۳
۹۳	آب مردہ	۱۰	۴	۱۱۴	آتش زبان	۱۰۹	۳
۹۴	آب منجمد	۳۲	۹	۱۱۵	آتش زدن	۶۲	۵
۹۵	آب ندیدہ موزہ از پا کشیدہ	۳۹	۱۷	۱۱۶	آتش زیر پا داشتن	۱۰۶	۳
۹۶	آب و جاروب کشیدن	۲۳	۲	۱۱۷	آتش سیال	۴۴	۳
۹۷	آب و رنگ	۳۳	۸	۱۱۸	آتش شدن	۳۶	۵
۹۸	آب یافتن	۱۷	۷	۱۱۹	آتش عنانی	۳۵	۱۰

نمبر	لفظ	صفحہ	سطر
۱۲۰	آتش فروختن	۶۷	۷
۱۲۱	آتش کاروان	۱۶	۸
۱۲۲	آتش گرفتن	۱۶	۱۲
۱۲۳	آتش گرفتن بچیزے	۱۴	۵
۱۲۴	آتش گرفتن در چیزے	۱۵	۱۱
۱۲۵	آتش محفل	۸۰	۱
۱۲۶	آتش نفس	۶۲	۴
۱۲۷	آتش وآب	۳	۶
۱۲۸	ایضاً	۱۲۱	۵، ۱۱
۱۲۹	آتشین جولان	۲۳	۵
۱۳۰	آرزو در دل شکستن	۵۲	۸
۱۳۱	آرزو شکستن	۴۷	۲
۱۳۲	آرزو مردن	۳۱	۶
۱۳۳	آستین از مژہ برداشتن	۱۰۵	۹
۱۳۴	آستین بر گذر گریہ سودن	۱۰۵	۱۱
۱۳۵	آستین کہنہ داشتن	۱۰۷	۱
۱۳۶	آستین مالیدن	۳۸	۱۶
۱۳۷	آسمان گیر	۲۳	۴
۱۳۸	آصف سادس	۱۶۱	۲
۱۳۹	آفتاب بدیوار	۴۱	۱
۱۴۰	آفتاب بدیوار آمدن	۲۷	۷
۱۴۱	آفتاب رو	۴۶	۱
۱۴۲	آفتاب گرفتن	۱۴۰	۹
۱۴۳	آفتابی شدن	۴۱	۶
۱۴۴	آل تمغا	۱۳	۳
۱۴۵	آمد و آتش گرفت و رفت	۱۵	۱۰
۱۴۶	آوازہ شکستن	۵۲	۶
۱۴۷	آوازہ گرفتن	۱۷	۱۰
۱۴۸	آہ پیچیدن در دل	۵۲	۱۳
۱۴۹	آہ عنبرین	۱۰۷	۸
۱۵۰	آہ فرو خوردن	۱۳۲	۱
۱۵۱	آہن سرد کوفتن	۳۷	۲
۱۵۲	آہوے لنگ	۴۸	۳
۱۵۳	آہوے لنگ گرفتن	۱۰۶	۲
۱۵۴	آیت حسن	۲۹	۵
۱۵۵	آئینہ آسمان	۱۶	۳
۱۵۶	آئینہ بہ پیشانی کردن	۶۳	۳
۱۵۷	آئینہ بر پیشانی بستن	۵۳	۱۵
۱۵۸	آئینہ پیش لب گرفتن	۱۵	۲
۱۵۹	آئینہ خاکیان	۱۹	۵
۱۶۰	آئینہ گردون	۶۸	۲

الف مقصورہ

۱۶۱	ابروزدن	۱۵	۴	۱۸۲	از سر چیزے برخاستن	۶۲	۱۱
۱۶۲	ابروے زال زر	۱۱۵	۴	۱۸۳	از صدا افتادن	۱۲	۵
۱۶۳	اتفاق افتادن	۸۰	۳	۱۸۴	از کسی درگذشتن	۹۶	۳
۱۶۴	اثر بستن	۹	۱۰	۱۸۵	از میان کناره گرفتن	۱۵	۱۲
۱۶۵	احوال گرفتن	۱۶	۴	۱۸۶	از یک چشمه آب خوردن	۱۸	۱
۱۶۶	اختیار برون از دست	۶۰	۹	۱۸۷	استخوان در گلو گرفتن	۲۰	۱
۱۶۷	ادب داشتن	۹۶	۳	۱۸۸	استخوان گرفتن میوه	۲۰	۸
۱۶۸	ارباب ذکر	۷۴	۹	۱۸۹	اشک آتشین	۵	۷
۱۶۹	از بن گوش	۴۰	۶	۱۹۰	اشک در دیده شکستن	۳۷	۵
۱۷۰	از پا افتادن	۱۳	۵	۱۹۱	اشک ریختن	۱۰۲	۳
۱۷۱	از جا برداشتن	۳۴	۲	۱۹۲	اشک شکرین	۱۰۷	۳
۱۷۲	از جا رفتن	۵۷	۱	۱۹۳	اشک طرب	۲۲	۱
۱۷۳	از جا شدن	۵۱	۶	۱۹۴	اعتبار گرفتن	۳۰	۶
۱۷۴	از چشم افتادن	۱۰	۸	۱۹۵	اعجاز ور	۸۹	۶
۱۷۵	از چیزے افتادن	۵۰	۷	۱۹۶	افتان وخیزان	۱۱۶	۷
۱۷۶	از چیزے دست شستن	۶۹	۳	۱۹۷	امید بستن	۳۸	۴
۱۷۷	از خود فراموش	۷۴	۱۰	۱۹۸	انشا کردن	۷۳	۸
۱۷۸	از دست شدن	۹۶	۵	۱۹۹	اوج سامی	۱۶۲	۱
۱۷۹	از دست قدرت آفریدن	۳۸	۲	۲۰۰	اوقات سیاه کردن	۱۱۳	۱
۱۸۰	از راه بردن	۴۴	۱۳	۲۰۱	اہل زبان	۸۴	۱
۱۸۱	از رگ اندیشه خون چکیدن	۳۶	۱۳	۲۰۲	این جامه را بر قامت فلان بریده اند	۳۶	۱۴

بابـــے عربی

نمبر	الفاظ	صفحہ	سطر
۲۰۳	بادہ باپنبہ چیدن	۴۳	۱۲
۲۰۴	بادہ پیما	۴۴	۱۴
۲۰۵	بادہ گرفتن	۳۱	۷
۲۰۶	بار یافتن	۶۰	۳
۲۰۷	بالا گرفتن کار	۱۸	۷
۲۰۸	بالین گردش	۷۸	۳
۲۰۹	بہ پشت خوابیدن	۴۵	۱۸
۲۱۰	بجان آمدن	۱۱۱	۱
۲۱۱	بحال کسی افتادن	۱۲	۱۱
۲۱۲	بخت خوابیدہ	۴۵	۷
۲۱۳	بخیہ زدن	۳۱	۱
۲۱۴	بر آتش نشاندن	۳۵	۳
۲۱۵	برباد دادن	۱۳۹	۱
۲۱۶	برجا ماندن	۱۲۱	۱
۲۱۷	بردست و پا افتادن	۱۰	۹
۲۱۸	بر دل گرفتن	۱۶	۵
۲۱۹	بر زبان گرفتن کسی را	۲۰	۳
۲۲۰	بر سر پا بودن	۷۷	۱۵
۲۲۱	بر طاق نہادن	۳	۲
۲۲۲	بر کردن	۲۳	۸
۲۲۳	بر کن	۱۶۳	۳
۲۲۴	برہم زدن	۳۰	۶
۲۲۵	بزمین درنشاندن	۷۱	۴
۲۲۶	بسط مقدور	۱۳۴	۱
۲۲۷	بلا سے	۳۲	۱۳
۲۲۸	بکار رفتہ بودن	۴۸	۷
۲۲۹	بلا ریختن	۳۲	۵
۲۳۰	بلاکش	۷۵	۱
۲۳۱	بالا گردان	۳۵	۷
۲۳۲	بلبل آمل	۹۲	۳
۲۳۳	بلبل شیراز	۷۰	۱
۲۳۴	بند آب	۷	۳
۲۳۵	بند زدن	۸۲	۳
۲۳۶	بند کردن	۴۴	۱
۲۳۷	بوالعجب	۴۳	۱۱
۲۳۸	بوالہوس	۵۳	۹
۲۳۹	بوسہ چیدن	۱۲۱	۵
۲۴۰	بوسہ شکستن	۵۲	۱۰
۲۴۱	بو گرفتن	۱۹	۷
۲۴۲	بہا گرفتن	۱۵	۷
۲۴۳	بہر دو دست سر خود گرفتن	۲۰	۴

نمبر	محاورہ	صفحہ	سطر
۲۴۴	بہم آوردن	۳۵	۶
۲۴۵	بیت الغزل	۲۹	۲
۲۴۶	بیداریست دریا	۳۵	۱
۲۴۷	بیدل	۵۵	۱
۲۴۸	بیک پیمانہ بودن	۱۱۴	۷
۲۴۹	بیک پیمانہ نوشیدن	۸	۲
	پائے فارسی		
۲۵۰	پا بر جائے	۳۱	۱۰
۲۵۱	پا بر ہوا	۷۱	۵
۲۵۲	پا پیچیدن	۷۱	۸
۲۵۳	پا شدن	۱۴	۱
۲۵۴	پاکشیدن	۱۳۲	۳
۲۵۵	پا گرفتن	۱۵	۱۴
۲۵۶	پایاب	۹۰	۱۳
۲۵۷	پائے بند	۵۲	۹
۲۵۸	پا مردی	۱۲۳	۷
۲۵۹	پائے نہادن بچیزے	۳۲	۱۶
۲۶۰	پختہ مغز	۱۰۱	۳
۲۶۱	پرتو گرفتن	۱۸	۸
۲۶۲	پردہ از روی کار افتادن	۱۲	۷
۲۶۳	پردہ بر رو کشیدن	۷۶	۵
۲۶۴	پردہ کشا	۷۶	۳
۲۶۵	پردہ گرفتن	۱۵	۱
۲۶۶	پر و پا زدن	۵۰	۳
۲۶۷	پری بندان	۵۶	۷
۲۶۸	پسر رز	۵۴	۵
۲۶۹	پشت بدیوار	۳	۹
۲۷۰	پنبہ بر داغ نہادن	۴۲	۱۱
۲۷۱	پنبہ در گوش	۳۲	۶
۲۷۲	پنج نوبت	۲۶	۱۰
۲۷۳	پنجہ آفتاب	۴۱	۳
۲۷۴	پنجہ بخون کسے تر کردن	۴۸	۳
۲۷۵	پنجہ خورشید	۲۲	۳
۲۷۶	پنجہ گرفتن	۱۵	۱۶
۲۷۷	پنجہ لالہ	۲۲	۴
۲۷۸	پنجہ مرجان	۲۲	۵
۲۷۹	پور تاک	۴۹	۶
۲۸۰	پہلو گرفتن	۱۹	۳
۲۸۱	پہلونشین	۱۶۱	۲
۲۸۲	پل بر زدن	۵۳	۸
۲۸۳	پیچپان	۸۰	۶
۲۸۴	پیچ و تاب زدن	۷۲	۱۰

۲۸۵	پیراہن کاغذی	۳۸	۱۱
۲۸۶	پیش بین	۱۱۶	۵
۲۸۷	پیشکار	۱۵۵	۱
۲۸۸	پیش نماز	۹۳	۲

تائے فوقانی

۲۸۹	تاب داشتن	۴۱	۷
۲۹۰	تاب زدن	۷۲	۱۴
۲۹۱	تاج رسل	۱۵۴	۱
۲۹۲	تاج گردون	۱۵۴	۳
۲۹۳	تار شمع	۰۵	۸
۲۹۴	تار عمر	۱۰	۷
۲۹۵	تارکش	۱۴۸	۷
۲۹۶	تار سوج	۵	۳
۲۹۷	تار و مار	۱۱۰	۴
۲۹۸	تال و مال	۱۱۵	۶
۲۹۹	تخم در زمین سوختن	۵۰	۶
۳۰۰	تخم در زمین کردن	۱۱۰	۲
۳۰۱	ترازوے زر	۱۱۸	۱۰
۳۰۲	تر زبان	۶۸	۷
۳۰۳	تر زبانی	۳۶	۲
۳۰۴	ترش خوئی	۸۳	۳
۳۰۵	ترک گفتن	۱۰	۶
۳۰۶	تقاضا کردن	۷۳	۶
۳۰۷	تک و تاز	۶۹	۸
۳۰۸	تکیہ کردن	۴۵	۳
۳۰۹	تن آسانی	۶۴	۱
۳۱۰	تن زدن	۹	۵
۳۱۱	تنگ در بغل گرفتن	۱۷	۶
۳۱۲	تنگ قبا شدن	۷۶	۱۳
۳۱۳	تو بتو	۱۱۶	۸
۳۱۴	تودۂ آتش فشان	۱۰۴	۱۱
۳۱۵	تہ نشین	۷۹	۴
۳۱۶	تہ و بالا	۱۰۴	۸
۳۱۷	تیر تفنگ	۱۱۸	۶
۳۱۸	تیر در کمان گرفتن	۱۵	۴
۳۱۹	تیرہ بخت	۶۳	۵
۳۲۰	تیرہ روان	۶۲	۷

جیم عربی

۳۲۱	جام پرازمی	۴۳	۸
۳۲۲	جان باختہ	۴۸	۳
۳۲۳	جان بردن	۴۴	۴
۳۲۴	جان گرفتن	۱۶	۱۵

۳۶۵	حسن قلیل	۵۶	۸
۳۶۶	حسن فرنگ	۱۱۸	۹
۳۶۷	حسن مطلع	۹۴	۱
۳۶۸	حکمت بلقمان آموختن	۸۴	۵
۳۶۹	حکمران	۸۶	۲
۳۷۰	حلقہ بگوش	۴۰	۷
۳۷۱	حلقہ در گوش	۱۲	۱۵
۳۷۲	حلقہ زدن	۷۷	۷
۳۷۳	حلقۂ صیّاد	۳۱	۹
۳۷۴	حلقہ گرفتن	۱۶	۴
۳۷۵	حنا بر کف نہادن	۳۴	۱
۳۷۶	حنا بستن	۳۲	۱۷
۳۷۷	حیرانی کردن	۶۴	۶

خائے معجمہ

۳۷۸	خار خار	۱۰۹	۷
۳۷۹	خار در دل شکستن	۵۲	۲
۳۸۰	خاک بر لب	۶۲	۱۲
۳۸۱	خاک خاموش	۷۵	۹
۳۸۲	خانہ بدوش	۴۰	۲
۳۸۳	خانہ برانداز	۵۹	۲
۳۸۴	خانہ خراب	۸۹	۲
۳۸۵	خانۂ دشمن	۸۱	۵
۳۸۶	خانہ سیاہ کردن	۱۸	۴
۳۸۷	خانہ گرفتن	۱۶	۷
۳۸۸	خارا کردن	۷۴	۸
۳۸۹	خس بہ دہن گرفتن	۲۰	۳
۳۹۰	خط آبدار	۹۴	۷
۳۹۱	خط تیغ	۷۷	۹
۳۹۲	خط زدن	۷۳	۱۳
۳۹۳	خط کشیدن	۹۴	۳
۳۹۴	خم گرفتن	۱۷	۹
۳۹۵	خم و چم	۹۸	۲
۳۹۶	خمیازۂ پا	۷۸	۳
۳۹۷	خندہ ریختن	۱۱۲	۵
۳۹۸	خندہ زدن	۱۰۲	۱
۳۹۹	خواب بیخودی	۴۵	۴
۴۰۰	خواب پریشان	۹۱	۶
۴۰۱	خواب تیغ	۴۵	۱۱
۴۰۲	خواب راحت	۴۵	۱۵
۴۰۳	خواب زدن	۱۶	۹
۴۰۴	خواب سبزہ	۴۵	۲۰
۴۰۵	خواب گران	۱۱۴	۲

۴۰۶	خواب گرفتن از دیدہ	۱۶	۱۰
۴۰۷	خوابناک	۴۵	۱۰
۴۰۸	خواب نرگس	۴۵	۲۱
۴۰۹	خوابیدن فتنہ	۴۵	۱۶
۴۱۰	خوابیدن کباب در نمک	۳۵	۱۴
۴۱۱	خوردستائی	۹	۶
۴۱۲	خودسر	۵۸	۱
۴۱۳	خورشید بگل اندودن	۷۸	۶
۴۱۴	خوگر	۵۸	۲
۴۱۵	خونابہ آشام	۴۴	۱۶
۴۱۶	خون بر جبین مالیدن	۳۴	۵
۴۱۷	خون بہا	۵۱	۳
۴۱۸	خون جام	۷۲	۸
۴۱۹	خون جگر	۴۴	۱
۴۲۰	خون جگر خوردن	۱۱	۳
۴۲۱	خون خوابیدہ	۴۵	۱۲
۴۲۲	خون دل در ناخن رسیدن	۳۹	۴
۴۲۳	خونریز حنا	۱۱	۴
۴۲۴	خون شیشہ	۳۲	۲
۴۲۵	خون کبوتر	۳۲	۱۲
۴۲۶	خون کشادن	۱۲۲	۲
۴۲۷	خون گرمی	۳۸	۱۳
۴۲۸	خون مینا	۴۴	۹

دال مہملہ

۴۲۹	داغ بلندان	۸	۳
۴۳۰	دام کشیدن	۶۶	۳
۴۳۱	دامن افشاندن	۹۰	۳
۴۳۲	دامن بر چراغ زدن	۷۳	۶
۴۳۳	دامن در پا افتادن	۱۲	۶
۴۳۴	دامن در زیر پا کشیدن	۱۰۶	۵
۴۳۵	دامن کشان رفتن	۵۵	۵
۴۳۶	دامن گیر	۹۷	۴
۴۳۷	دامن محشر در آتش زدن	۱۰۸	۷
۴۳۸	دانہ در خاک کردن	۶۶	۴
۴۳۹	دختر رز	۳۱	۱۳
۴۴۰	دخت رز	۳۴	۷
۴۴۱	در دست و پا افتادن	۳۲	۴
۴۴۲	در زبان کسے افتادن	۱۱	۷
۴۴۳	در کنار	۶۰	۸
۴۴۴	دریا برد	۷۷	۱۷
۴۴۵	دریا باغ کردن	۱۱۷	۴
۴۴۶	دریا دل	۱۳۰	۱

۴۴۷	دریا را بکوزہ درآوردن	۳۸	۱
۴۴۸	دریا را بکوزہ کردن	۱۶۰	۱
۴۴۹	دریاکش	۳۷	۶
۴۵۰	دریا نوش	۱۱۷	۶
۴۵۱	دزد حنا	۷۸	۱
۴۵۲	دست از چیزے شستن	۴۸	۶
۴۵۳	دست افشار	۱۰۳	۴
۴۵۴	دستان سرا	۱۴۳	۱
۴۵۵	دست بدامن زدن	۶۱	۵
۴۵۶	دست بردوش زدن	۴	۴
۴۵۷	دست بردہان نہادن	۱۱۱	۸
۴۵۸	دست بسر نہادن	۱۱۷	۷
۴۵۹	دست پیش دہن گرفتن	۱۸	۹
۴۶۰	دست در آستین داشتن	۱۰۶	۶
۴۶۱	دست در دہان گرفتن	۳۱	۵
۴۶۲	دست کشادن	۹	۸
۴۶۳	دست کشیدن	۹	۹
۴۶۴	دستنبو	۱۱۴	۵
۴۶۵	دکان گرفتن بازار	۱۷	۱۲
۴۶۶	دلاسا	۷۹	۲
۴۶۷	دل باختہ	۵۹	۳
۴۶۸	دل برلب دویدن	۱۰۵	۲
۴۶۹	دلبند	۱۴۶	۱
۴۷۰	دلجو	۲۹	۱
۴۷۱	دل سوختن	۵۰	۶
۴۷۲	دلکش	۱۲۱	۶
۴۷۳	دلگیر	۷۹	۶
۴۷۴	دم زدن	۵	۲
۴۷۵	دمساز	۶۹	۴
۴۷۶	دندان برسر دندان نہادن	۱۰۸	۳
۴۷۷	دوبالا	۷۳	۴
۴۷۸	دوبدو	۷۹	۴
۴۷۹	دوتیغہ بازی	۹۹	۸
۴۸۰	دوچار شدن	۹۵	۳
۴۸۱	دوچشم چار شدن	۱۱۸	۴
۴۸۲	دودل	۱۴	۶
۴۸۳	دورباش	۱۱۲	۷
۴۸۴	دوربکام کسے رفتن	۵۰	۸
۴۸۵	دوربکام کسے زدن	۷۰	۹
۴۸۶	دوربین	۸۵	۴
۴۸۷	دورنگ	۱۱۸	۷
۴۸۸	دوش بدوش	۴۰	۹

۴۸۹	دولت خوابیدہ	۴۵	۸
۴۹۰	دہان غنچہ خند	۱۱۳	۲

ذال معجمہ

۴۹۱	ذوق بردن	۸۴	۲

رائے مہملہ

۴۹۲	راہ بردن	۴۷	۴
۴۹۳	راہ خوابیدہ	۴۵	۱۴
۴۹۴	راہ گرفتن	۲۰	۱۰
۴۹۵	رخنہ گرفتن	۱۹	۱
۴۹۶	رشتہ برانگشت بستن	۵	۱۰
۴۹۷	رشتۂ تاک	۵	۵
۴۹۸	رشتہ دراز کردن	۶	۱
۴۹۹	رشتۂ شب	۴	۸
۵۰۰	رشتۂ عمر	۶	۳
۵۰۱	رکابدار	۱۲۱	۴
۵۰۲	رگ جان	۳۰	۸
۵۰۳	رنگ از چہرہ بردن	۱۰۳	۶
۵۰۴	رنگ برآب ریختن	۱۰۳	۹
۵۰۵	رنگ برآوردن	۱۰۴	۲
۵۰۶	رنگ بردن	۱۰۳	۱۱
۵۰۷	رنگ بررو شکستن	۷۶	۱۰
۵۰۸	رنگ پریدن	۳۹	۱
۵۰۹	رنگ دادن چیزیرا	۱۰۴	۴
۵۱۰	رنگ داشتن	۱۰۴	۱
۵۱۱	رنگ ریختن	۱۰۳	۱۰
۵۱۲	رنگ زدن	۷۴	۶
۵۱۳	رنگ سوختن	۱۰۴	۶
۵۱۴	رنگ گرفتن	۱۵	۱۳
۵۱۵	روبرو	۸۱	۱
۵۱۶	روز روشن	۹۸	۱
۵۱۷	روشن شدن	۹۷	۱
۵۱۸	روشن شدن آب	۶۵	۲
۵۱۹	روکش	۵۹	۷
۵۲۰	رہزن دل	۹۵	۳
۵۲۱	ریش بابا	۵۴	۶

زائے ہوز

۵۲۲	زاد بوم	۱۲۶	۵
۵۲۳	زادہ نافہ	۷۷	۴
۵۲۴	زبان بستن	۶۷	۱
۵۲۵	زباندان	۲۹	۶
۵۲۶	زبان در تہ دندان گرفتن	۳۰	۱۲
۵۲۷	زبان گرفتن	۱۷	۱۱

۵۲۸	زربفت	۲۶	۱
۵۲۹	زرنار	۲۶	۳
۵۳۰	زرفشان	۴۲	۴
۵۳۱	زرکمر	۴۲	۱۸
۵۳۲	زرگل	۳۸	۶
۵۳۳	زرین کمر	۴۲	۱۸
۵۳۴	زلف شب را شانہ کردن	۲	۴
۵۳۵	زلف صبا	۷۷	۸
۵۳۶	زلف عروس	۶۷	۲
۵۳۷	زلہ برداران	۲۵	۴
۵۳۸	زمزمہ سنج	۷۳	۵
۵۳۹	زمین شعر	۵۶	۳
۵۴۰	زندہ داشتن شمع	۱۲۴	۱
۵۴۱	زہر مینا	۵۰	۱
۵۴۲	زیر و زبر	۱۰۰	۴
۵۴۳	زیور کشیدن	۱۰۶	۴
	سین مہملہ		
۵۴۴	ساختن با چیزے	۳۱	۵
۵۴۵	سبزرنگ	۱۱	۱۱
۵۴۶	سبق بردن	۱۶	۱۱
۵۴۷	سبق گرفتن	۱۸	۱۰
۵۴۸	سبکبار	۱۰۲	۱۰
۵۴۹	سبکبال	۴۷	۲
۵۵۰	سبک خوابی	۴۵	۱۹
۵۵۱	سبکسار	۲۵	۳
۵۵۲	ستم غو	۱۲۱	۲
۵۵۳	سخندان	۲۹	۷
۵۵۴	سخن در دل گرفتن	۱۰۴	۹
۵۵۵	سر بر زدن آفتاب	۵۹	۸
۵۵۶	سربستہ	۷۶	۴
۵۵۷	سرتاسر	۳۴	۴
۵۵۸	سرتاقدم	۸	۵
۵۵۹	سرت گردم	۸	۴
۵۶۰	سرخاب	۸۵	۵
۵۶۱	سردفتر	۳۰	۹
۵۶۲	سردمہر	۳۸	۱۴
۵۶۳	سرزدن	۹	۷
۵۶۴	سرکردن	۴۲	۷
۵۶۵	سرکشیدن	۱۶	۱۳
۵۶۶	سرکشیدن آتش	۹۰	۲
۵۶۷	سرکشیدن از چیزے	۱۲	۱
۵۶۸	سرگردان	۳۴	۲

۶۱۰	شور افگندن	۶۱	۴
۶۱۱	شور بخت	۸۷	۲
۶۱۲	شور برخاستن	۶۲	۶
۶۱۳	شور پشتی	۱۸	۳
۶۱۴	شہ خوبان	۳	۴
۶۱۵	شیرازہ بستن	۱۵۱	۳
۶۱۶	شیر ماہی	۵۴	۳
۶۱۷	شیشۂ خوناب	۳۳	۱
۶۱۸	شیشۂ گلدار	۱۰۲	۹
	صاد مہملہ		
۶۱۹	صاحب دلدل	۹۲	۱
۶۲۰	صاحبقران	۱۷	۳
۶۲۱	صرف خاص	۱۶۴	۱
۶۲۲	صلا زدن	۲۱	۳
۶۲۳	صلح دادن	۳۶	۴
۶۲۴	صنعت انجام	۱۴۹	۳
۶۲۵	صنعت ایہام	۱۰۱	۴
۶۲۶	صنعت ترصیع	۱۶۹	۱
۶۲۷	صنعت تعقیبہ	۱۴۰	۳
۶۲۸	صنع حلیہ	۳	۱۱
۶۲۹	[illegible] در شانہ بستن عکس	۷۰	۸
۶۳۰	صوری و معنوی	۱۵۰	۱
	طائے مہملہ		
۶۳۱	طارم فیروزہ طاق	۸۰	۴
۶۳۲	طارم نیلی رواق	۸۰	۵
۶۳۳	طاق طارم	۱۱۴	۶
۶۳۴	طفل آتش	۸۱	۴
۶۳۵	طفل نور فشار	۱۰۲	۸
۶۳۶	طلسم بستن	۱۶۲	۲
	ظائے معجمہ		
۶۳۷	ظرف قرار	۱۱۰	۶
۶۳۸	ظلّ اللہ	۱۵۶	۱
	عین مہملہ		
۶۳۹	عارض افروختن	۹۴	۲
۶۴۰	عاشق و معشوق	۶۵	۴
۶۴۱	عالم بالا	۵۳	۱
۶۴۲	عذر خواستن	۱۴۱	۴
۶۴۳	عرق ریختن	۳۵	۹
۶۴۴	عروسان باغ	۱۴۸	۲
۶۴۵	عروس نہ فلک	۱۴۸	۵
۶۴۶	عشوہ زدن	۷۰	۴
۶۴۷	عقدہ در کار افتادن	۱۲	۹

نمبر	لفظ		
۶۴۸	عقدہ کشا	۷۲	۴
۶۴۹	عنان گرفتن	۲۰	۹
۶۵۰	عین الکمال	۱۱۵	۹
	غین معجمہ		
۶۵۱	غبار آوردن چشم	۱۳	۶
۶۵۲	غفران مآب	۶	۳
۶۵۳	غلط انداز	۱۱۰	۳
۶۵۴	غنچۂ خاطر	۱۰۹	۵
	فاء		
۶۵۵	فال و فر	۲۶	۸
۶۵۶	فتنہ سنج	۴۴	۱۲
۶۵۷	فراخ دست	۱۲۹	۵
۶۵۸	فروکشیدن نفس	۴۷	۵
	قاف		
۶۵۹	قبا از مصحف پوشیدن	۷۵	۵
۶۶۰	قبا گرداندن	۳۳	۱۲
۶۶۱	قبلہ نما	۷۱	۱
۶۶۲	قدح بر سر کسے شکستن	۸۷	۴
۶۶۳	قدرواشتن	۳۱	۸
۶۶۴	قدم افشردن	۵۳	۷
۶۶۵	قدم زدن	۶۷	۹
۶۶۶	قدم سودن	۳۹	۴
۶۶۷	قطرہ زن	۷۶	۱
۶۶۸	قطرہ فشاندن	۱۰۹	۱
۶۶۹	قلم بر کسے شکستن	۱۶۱	۱
۶۷۰	قند مکرّر	۲۲	۱۰
۶۷۱	قیمت شکستن	۹۵	۱
	کاف عربی		
۶۷۲	کار بجائے بردن	۱۳۹	۴
۶۷۳	کاروکشت	۷	۱
۶۷۴	کافر کتابی	۹۴	۸
۶۷۵	کاکل افشانی	۴۲	۲۲
۶۷۶	کاکل شمع	۶۲	۴
۶۷۷	کاکل صبح	۸۲	۳
۶۷۸	کاکل کسے شکستن	۵۲	۱
۶۷۹	کام روا	۷۱	۴
۶۸۰	کام کشیدن	۴۳	۷
۶۸۱	گران گرفتن	۱۸	۱۳
۶۸۲	کشادہ دل	۶۴	۲
۶۸۳	کشادن بخت	۶۴	۳
۶۸۴	کشاکش	۷۷	۲
۶۸۵	کشتی بادہ	۴۴	۱۷

۶۸۶	کشتی بر خشک راندن	۷۵	۶
۶۸۷	کف دعا گرفتن	۲۱	۴
۶۸۸	کف کردن	۴۴	۱۰
۶۸۹	کلاہ بر فلک افگندن	۳۴	۸
۶۹۰	کم حرف	۱۱۷	۵
۶۹۱	کوچہ گرد	۱۲۴	۶
۶۹۲	کور بخت	۶۱	۲
۶۹۳	کوہ نور	۱۶۰	۲
۶۹۴	کیش فدا	۷۶	۹

کاف فارسی

۶۹۵	گرانبار	۲۵	۲
۶۹۶	گرد باد	۲۴	۳
۶۹۷	گرد سر کسے شدن	۳۴	۴
۶۹۸	گردش چشم	۱۰۰	۱
۶۹۹	گرد یتیمی	۱۰۴	۶
۷۰۰	گرم شدن بچیزے	۳۶	۱
۷۰۱	گرہ از کار کشادن	۱۵۲	۵
۷۰۲	گرہ بہ بند قبا زدن	۵	۹
۷۰۳	گرہ بر گلو زدن	۱۱۸	۱
۷۰۴	گرہ بر گوشہ زدن	۱۵۳	۴
۷۰۵	گرہ بندان	۱۲	۸
۷۰۶	گرہ در کار افتادن	۶۴	۴
۷۰۷	گرہ در گلو زدن	۲۱	۶
۷۰۸	گز انگبین	۱۰۷	۵
۷۰۹	گل چیدن	۴۲	۳۴
۷۱۰	گل شکستن	۵۳	۱۲
۷۱۱	گل کردن	۳۸	۵
۷۱۲	گلگشت	۵۳	۴
۷۱۳	گل گل	۴۰	۴
۷۱۴	گلو سوز	۴۲	۱۹
۷۱۵	گلو گیر	۱۶۶	۱
۷۱۶	گنبد خضرا	۳۲	۶
۷۱۷	گنبد گردان	۴	۵
۷۱۸	گوش نہادن	۵۹	۵
۷۱۹	گومگو	۱۱۶	۹
۷۲۰	گوہر شکستن	۷۹	۷
۷۲۱	گوہر [illegible]	۶۰	۷

لام

۷۲۲	لبیرا	۱۰۷	۴
۷۲۳	لب دادن	۴۳	۱۴
۷۲۴	لب کشادن	۹۹	۵
۷۲۵	لب کمیدانا	۹۷	۵

نمبر	لفظ	صفحہ	سطر
۴۲۶	لب و دندان داشتن	۹۶	۱
۴۲۷	لذت چشیدن	۸۴	۳
۴۲۸	لولوے چشم	۶۵	۱۰
	میم		
۴۲۹	مادر بخطا	۷۷	۵
۴۳۰	مادر فرزند کش	۴۹	۳
۴۳۱	مادر و پدر مینا	۳۲	۱۱
۴۳۲	ماہ زمین	۷۶	۸
۴۳۳	ماہ گرفتن	۱۷	۸
۴۳۴	مدنظر	۴۴	۳
۴۳۵	مروحہ افروختن	۹۰	۱
۴۳۶	مژگان آفتاب	۱۵	۱۵
۴۳۷	مشکل کشادن	۲۷	۹
۴۳۸	مصحف رو	۲۹	۴
۴۳۹	مصرع پیچیدہ	۷۰	۵
۴۴۰	مصرع تنگ	۱۱۹	۱
۴۴۱	معنی پیچیدہ	۷۱	۶
۴۴۲	منصاعہ بہ پیچیدن	۱۰۵	۵
۴۴۳	مو بمو	۷۷	۶
۴۴۴	موشگاف	۳۴	۱
۴۴۵	موے پیالہ	۳۴	۲
۴۴۶	مہ جبین	۱۲۱	۳
۴۴۷	مہرو	۸۵	۶
۴۴۸	مہرہ گیس بند	۱۱۵	۷
۴۴۹	میان بستن	۴۲	۱۶
۴۵۰	میان دادن	۶۲	۹
۴۵۱	میل بچشم کشیدن	۱۲۵	۴
۴۵۲	میل در چشم کشیدن	۴۲	۳۴
۴۵۳	مینا شکستن	۴۳	۱۱
	نون		
۴۵۴	نابکار	۴۵	۹
۴۵۵	ناخن بدل شکستن	۷۲	۱۱
۴۵۶	ناخن در سینہ زدن	۱۲	۴
۴۵۷	ناز پرور چمن	۱۲	۲
۴۵۸	ناز پرور نگاہ	۱۱۲	۸
۴۵۹	ناسور چکیدن	۸۷	۳
۴۶۰	نالہ در گلو شکستن	۵۲	۱۴
۴۶۱	نالہ فرو خوردن	۴۸	۵
۴۶۲	نام آور	۶۷	۱۱
۴۶۳	نبض موجی	۱۱۷	۳
۴۶۴	نرخ بالا کردن	۶۷	۸
۴۶۵	نزاع از میان برخاستن	۶۳	۲

نمبر	لفظ	صفحہ	سطر
۷۶۶	نشستن زمین	۶۳	۱
۷۶۷	نظر بند	۱۱۹	۱۱
۷۶۸	نظر تنگ	۱۱۹	۹
۷۶۹	نعل در آتش کردن	۴۳	۲۱
۷۷۰	نقاب بر رو کشیدن	۱۰	۳
۷۷۱	نقاب بر زدن	۵۱	۷
۷۷۲	نقاب کردن	۵۹	۹
۷۷۳	نقش آب	۱۰۳	۲
۷۷۴	نقش بر آب	۶۰	۴
۷۷۵	نقش بر حجر	۱۵۹	۲
۷۷۶	نقش بستن	۳۳	۱۴
۷۷۷	نقش پردہ	۷۵	۴
۷۷۸	نقش دیوار	۲۶	۶
۷۷۹	نقش نشاندن	۱۱۵	۱
۷۸۰	نقش نشستن	۶۲	۱۰
۷۸۱	نکتہ سنج	۹۲	۳
۷۸۲	نگار خانہ	۴۹	۱
۷۸۳	نگونسار	۲۶	۹
۷۸۴	نگین دولائی	۶۵	۴
۷۸۵	نوشدارو	۷۱	۷
۷۸۶	نہان پیکران	۱۸	۱۱

نمبر	لفظ	صفحہ	سطر
۷۸۷	نہنگ ابرد	۶۸	۳
۷۸۸	نیر اعظم	۱۴۹	۴
۰	**واو**		
۷۸۹	وا افتادن	۱۱	۹
۷۹۰	وبال آوردن	۳۱	۱۳
۷۹۱	وعدہ شب درمیان	۷۲	۲
۷۹۲	ول کردن	۴۴	۸
۷۹۳	ولی عہد	۱۵۸	۱
	ہائے ہوز		
۷۹۴	ہمدم	۶۷	۱۰
۷۹۵	ہمسر	۶۲	۱
۷۹۶	ہمعنان	۱۰	۵
۷۹۷	ہمنشین	۶۵	۱
۷۹۸	ہمہ گوش	۴۰	۳
۷۹۹	ہوا جو	۱۰۹	۱۲
۸۰۰	ہوا خواہ	۱۵۰	
۸۰۱	ہوا در گرہ بستن	۵۳	
۸۰۲	ہوا شگفتن	۳۳	
۸۰۳	ہوا گرفتن	۲۳	
۸۰۴	ہوس آباد	۳	
۸۰۵	ہوش از سر رفتن		

اعلان

بر آخر ہر نسخہ دستخط مصنف علامت این باشد کہ بذریعہ

جائز بقبضہ قابض در آمد فقط

۷۴۰
۷۴۱
۷۴۲
۷۴۳
۷۴۴
۷۴۵